

MATS LARSSON

ÅKE WIBERG

Entreprenör & politiker

Åke Wiberg

Mats Larsson

ÅKE WIBERG

Entreprenör och politiker

GML Förlag

© *Mats Larsson* 2007

Andra tryckningen 2021, GML Förlag AB
Första tryckningen 2007, Bokförlaget Atlantis
Omslag & grafisk form: Christer Jonson
ISBN 978-91-7353-219-8

Förord · 9

Göran Mörner: Stiftelse – instrument eller monument? · 11

BARN- OCH UNGDOMSÅR · 19

Släkt och arv · 19

Skolåren · 27

Vid Lunds universitet · 32

LOKALPOLITIKERN · 35

Politisk turbulens · 35

Åke Wiberg och Malmöhögern · 42

Natung · 53

På väg mot den lokala partitoppen · 58

I Malmö stadsfullmäktige · 61

Familjen och storpolitiken · 66

RIKSPOLITIKERN · 75

Vägen till riksdagen · 75

Den svenska rikspolitiken under 1940-talet · 79

Åke Wiberg på Skånebänken · 85

Riksdagstiden · 87

Arbetet i riksdagen · 89

Motionär och debattör · 94

För näringslivets väl · 98

Skattefrågor · 104

Utbildning och forskning · 108

Finansfrågor · 110
Sveriges utrikesrelationer · 117
Det politiska testamentet · 119

INDUSTRIMANNEN · 123

Malmö Strumpfabrik bildas · 123
Jurist med egen byrå · 125
AB Strumpfabriksintressenter · 128
Åke Wiberg och Stockholms Enskilda Bank · 133
Malmö Strumpfabrik under 1930-talet · 137
Strumptillverkning under avspärrning · 146
Under Åke Wibergs ledning · 149

ENTREPRENÖR, FÖRVALTARE

OCH CENTRALPERSON · 157

En diversifierad industrirörelse · 157
AEG-affären · 162
Förmögenhet och förvaltning · 166
Personliga kontakter inom politik och ekonomi · 174

ÅKE WIBERG OCH KULTUREN · 179

Statens konstråd · 179
Kampen mot »dålig« konst · 184
Konstrådet på stabil ekonomisk grund · 189
På väg mot nya utmaningar · 192
Loka brunn · 194

Svenska institutet i Aten · 202
Labrandautgrävningen · 203
Östasiatiska museet · 210
Kultur, politik och kontakter · 216

MECENATEN · 219

Företagspatriarken · 219
Gåvor och verksamhetsstöd · 226
Åke Wibergs Stiftelse · 234

EPILOG · 239

En långdragen sjukdom · 239
Aktiv in i det sista · 245
Arvet · 250

NOTER · 253

ETT URVAL BIOGRAFISKA UPPGIFTER · 273

ÅKE WIBERGS EGNA MOTIONER I ANDRA

KAMMAREN 1941–1949 · 275

KÄLLOR OCH LITTERATUR · 279

PERSONREGISTER · 283

AKE WIBERG hör i dag inte till de mer kända företrädarna för svenskt näringsliv. Ändå var han på sin tid en person som kunde skapa rubriker i såväl lokal- som rikspress. Hans företagsimperium spände över vitt skilda områden från strumptillverkning till träimpregnering och sysselsatte flera tusen personer. Åke Wibergs entreprenörsanda och inre drivkraft gjorde honom till en framgångsrik person inom såväl näringslivet som politiken.

Att skriva Åke Wibergs biografi har inte alltid varit helt lätt. Korrespondens och andra dokument som han lämnade efter sig har förstörts och det har varit nödvändigt att söka material inom de företag han ägde och på annat håll. I mitt arbete har jag haft stor hjälp av personalen vid ett flertal arkiv. Jag vill rikta ett tack till er alla och särskilt till Maria Skarped, Loka brunn; Deta Liljenfeldt, Statens konstråd; Anders Perlinge, Stockholms Enskilda Banks arkiv på Täckva udden; samt professor Pontus Hellström och Staffan Wahlquist som ställt sina privatförvarade källmaterial till förfogande.

Under arbetet med denna bok har jag satt särskilt stort värde på de diskussioner jag haft med Göran Mörner – Åke Wibergs medarbetare under hans sista år och ordförande i Åke Wibergs Stiftelse. Göran har också varit en entusiasmerande läsare som hjälpt mig förstå Åke Wiberg som person. Jag har även haft stor hjälp av Lars Engwall, Peter Hedberg, Sven Jungerhem, Lars Jonsson och Håkan Lindgren, som läst hela eller delar av kapitel och givit mycket värdefulla synpunkter. Ett särskilt omnämmande går också till Åke Wibergs äldste son Anders Wiberg som vid sina besök i Sverige välvilligt ställt upp för intervjuer.

Detta arbete har finansierats av Åke Wibergs Stiftelse och utgivningen sker i samarbete med Stiftelsen för Ekonomisk-historisk och Företagshistorisk Forskning (EHFF).

Uppsala i september 2007

MATS LARSSON

AKE WIBERG är numera för de flesta ganska okänd. Han 11
gick bort redan 1963. Däremot är den stiftelse han
bildade, Åke Wibergs Stiftelse, ganska väl känd
bland företrädare för forskning, utbildning och humanitär
verksamhet.

Som bekant finns i Sverige vid sidan av insamlings-, pensions- och utpräglade familjestiftelser ett mycket stort antal stiftelser med sådant s.k. fromt ändamål som i huvudsak medför skattefrihet. Av det stora antalet fromma stiftelser som är registrerade hos landets länsstyrelser är de flesta förhållandevis små och oftast begränsade till något av de skattebefriande ändamålen. Åke Wibergs Stiftelse är en av de större och har ansetts vara ungefär den tjugonde i storleksordning bland de fromma stiftelserna. Den är dock långt mindre än de största, såsom Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse eller de Söderbergska stiftelserna, men väsentligt större än till exempel de kungliga jubileumsstiftelserna.

Det finns flera förklaringar till de fromma stiftelsernas uppkomst. Långt före reformationen på 1500-talet var det inte ovanligt att välbärgade personer skänkte betydande tillgångar till kloster eller till kyrkan, oftast i form av jord och med föreskrift om att olika behjärtansvärda ändamål skulle tillgodoses. I realiteten blev ofta den slutliga följden att kyrkan och klostren kom att betrakta gåvorna som annan kyrklig egendom och förbrukade avkastningen för egna syften. Efter reformationen kom dessa liksom övriga kyrkliga tillgångar att tjäna uppbyggnaden av national-

staten och dess institutioner. Under 1500- och 1600-talen tycks den tidigare gåvobenägenheten ha avtagit men inte avsomnat. Under de därpå följande seklen och in i vår tid har i ökad omfattning välbärgade personer skänkt tillgångar till olika behjärtansvärda ändamål. En markant ökning av sådana dispositioner följde på industrialismens genombrott och de betydande kapitalbildningar som denna epok medförde.

Därigenom blev den nutida formen av stiftelser allt vanligare. Man kan fråga sig vilka bevekelsegrunder stiftarna hade.

Liksom i ett tidigare skede tycks den gamla inställningen ha varit vanlig: den som har haft framgång och blivit rik borde dela med sig.

I samband med att samhället blev alltmer differentierat, ståndscirkulationen snabbare och risken ökade att den som inte längre var verksam i det ekonomiska och politiska livet snart blev bortglömd, föddes en önskan att hålla det egna namnet eller åtminstone familjenamnet levande. Det är förståeligt att en stiftelse kunde vara ett ändamålsenligt medel för detta.

Under åren 1947–1948 stiftades i Sverige nya lagar på beskattningsområdet. Den direkta beskattningen av inkomster av arbete och kapital kunde härefter på grund av stark progressivitet uppgå till 80 procent. Därtill kom förmögenhetsbeskattningen, som trots vissa spärregler kunde medföra en mer än hundraprocentig total beskattning av en

årsinkomst. Samtidigt kompletterades den dittillsvarande arvsskatten med en kvarlåtenskapsskatt som betecknades som ett slags efterkommande förmögenhetsskatt, vilket ledde till att dödsfallsbeskattningen i extrema fall kunde uppgå till 65 procent. Denna beskattning gällde även gåvor. Målsättningen för denna skattereform, vars verkan jämfördes med Karl XI:s reduktion, men som i själva verket var ännu mer långtgående, var i första hand att tillföra staten medel för omfattande sociala reformer. Men avsikten var också att genomföra omfördelning av samhällets resurser till förmån för de mindre bemedlade.

Ekonomer och jurister engagerades nu för att finna vägar för att undvika eller mildra den nya beskattningens effekter. Uppslagen blev många, särskilt inom juridikens område. Stiftelsebildning blev en – låt vara mindre vanlig – åtgärd i detta sammanhang.

Som närmare kommer att skildras i det följande hade Åke Wiberg under 1930- och 1940-talen – i viss mån tillsammans med sin bror och övrig familj – byggt upp verksamheter för strumptillverkning (Malmö Strumpfabrik), för träimpregnering och träförädling (Industri och Byggnads AB Suecia) och handelsverksamhet med främst skeppstillsbehör för större tonnage (AB Herman Gotthardt). Dessa rörelser var framgångsrika och bidrog under 1950-talet till att en aktieportfölj kunde byggas upp och att fem fastigheter i kvarteren Bajonetten och Gardisten i Stockholm förvärvades.

Härjämte ägde Åke Wiberg personligen från 1939 Aper-tins egendom i Värmland, som han rustade upp till hög standard både antikvariskt och driftsmässigt, samt fastig-heten Bajonetten 6 och 8 vid Strandvägen, där han inrät-tade sitt kontor och sin Stockholmsbostad. Hans bror Mag-nus förvärvade med viss medverkan från Åke Wiberg på 1940-talet Misterhults egendom i Småland om cirka 7 000 tunnland.

Parallellt med Åke Wibergs arbete med företagen hade han under 1930- och 1940-talen ett omfattande politiskt engagemang, först lokalt i Skåne och därefter som riksdagsman.

Trots att detta borde ha varit mer än de flesta skulle ha orkat med, engagerade han sig också kulturellt i styrelsen för Statens konstråd och Operan och i nämnderna för Nor-diska museet och Östasiatiska museet samt i restaureringen av Loka brunn.

Som också kommer att skildras stödde Åke Wiberg vid sidan av sin verksamhet som företagare direkt och indirekt välgörande och allmännyttiga liksom vissa politiska ändamål. Priset för allt detta blev att Åke Wibergs hälsa tidigt sviktade.

År 1953 upprättade Åke Wiberg urkunden för den stiftelse som kom att bära hans namn. Stiftelsekapitalet var då en miljon kronor, som synes ha betalats kontant under samma år. Kapitalet motsvarade drygt 12,5 miljoner kronor i dagens penningvärde och var inte högre än att stiftelsen

sällade sig till det ganska stora antalet mindre stiftelser vid denna tid. Under de närmaste åren efter bildandet synes stiftelsen ha varit vilande. Åke Wiberg tycks ha sett på stiftelsen som en beredskapsåtgärd och som ett av flera tänkbara utvecklingsalternativ.

Till saken hör vidare att han vid denna tid förde vissa förhandlingar med en av de stora bankerna. Dessa förhandlingar uppges ha avsett en eventuell överlåtelse genom apport av de Wibergska familjeföretagen till ett banken närstående investmentbolag. Åke Wibergs avsikt var sannolikt att stiftelsen skulle bli ägare till nyemitterade aktier i investmentbolaget. Sedan delade meningar uppkommit avseende värdet av ett av bolagen avbröts emellertid förhandlingarna.

Stiftelsen äger i dag dels en värdepappersportfölj vars värde numera är i närheten av 1 000 miljoner kronor, dels en mindre koncern med träimpregnering som kärnverksamhet och som också driver specialsågverk och viss med detta förenad verksamhet, tillhoppa till ett värde av cirka 5–10 procent av stiftelsens kapital. Av utdelningarna från stiftelsen har cirka två tredjedelar avsett olika medicinska forskningsprojekt och en tredjedel gått till annan forskning, mest humanistisk, till vård och uppfostran av barn och ungdom samt till undervisning eller utbildning. Även om stiftelsens stadgar faktiskt medger ytterligare några ändamål måste man anse att utdelningarna spänner över ett ganska brett fält.

De befarade svårigheterna att överföra företagen till nästa generation, intresset av att också fortsättningsvis kunna stödja ändamål som han ville prioritera samt bedömningen att hans återstående tid var begränsad var emellertid var för sig, och än mer sammantaget, ett gott motiv att bilda en stiftelse.

Åke Wiberg var, som sagts, verksam både ekonomiskt, kulturellt och politiskt. Som en av de få ännu levande utanför familjen som kände Åke Wiberg och som arbetade som anställd i hans omedelbara närhet under hans sista sex år vill jag ge följande beskrivning av Åke Wiberg som arbetsgivare och privatperson.

Det som främst kännetecknade Åke Wiberg – vid sidan av att han var intellektuellt mycket väl rustad – var hans intensitet och viljestyrka, som i sin tur medförde viss rastlöshet och ibland avsevärd otålighet. Han besatt samtidigt stor personlig charm och förstod också att använda sig av den. Hans sätt att tänka och angripa problem var utpräglat analytiskt och förenat med en ibland häpnadsväckande förutsägelseförmåga. Hans arbetsätt var väl planerat och fast inrutat. Åke Wiberg hade förmågan att delegera men behöll samtidigt en fast och fortlöpande kontroll. Då han hade ytterst gott minne också för ganska oväsentliga detaljer var hans kontroll effektiv. Trots en tid om cirka tio år av svår ohälsa, då de flesta i hans position skulle ha dragit sig tillbaka, var hans verksamhetsrutiner och arbetstakt av samma omfattning som före sjukdomstiden. Men Åke

Wiberg kunde även vara överraskande spontan, både positivt och negativt. Den positiva sidan förenades ofta med någon form av generositet, medan den negativa kunde vara ganska skakande för den som blev måltavla.

Den avkoppling som Åke Wiberg unnade sig hade sitt ursprung i hans kulturella insatser och tog sig uttryck i ett intresse för konst, mest äldre, och antikviteter samt förlöpande restaurering och inredning av Apertin liksom av hemmet i Stockholm.

Åke Wibergs personliga egenskaper gjorde bland annat att ingen som kom i kontakt med honom kunde förbli likgiltig och de som arbetade i hans närhet kände ofta stor lojalitet.

Ett exempel på det intryck som Åke Wiberg gjorde utanför sin närmaste krets ska här nämnas. Den nyutnämnde överbefälhavaren Helge Jung hade haft kontakt med riksdagsmannen Åke Wiberg och frågade försvarsminister Per Edvin Sköld om dennes uppfattning om Wiberg. Han fick svaret: »Wiberg är mycket ung, mycket begåvad och han vet precis vad han vill.«

Åke Wiberg var en nyskapare.

Han hade stark familjekänsla.

Han var förutseende, ibland visionär.

Han ville inte se det han byggt upp omintetgöras eller försvagas av de fiskala intressen han bedömde som tillfälliga.

Han var givmild.

Han ville förvisso inte bli bortglömd.

Alla typiska motiv för inrättandet av den stiftelse som skulle bära Åke Wibergs namn och livsverk vidare förelåg sålunda.

Redan av det som här nämnts framgår att Åke Wiberg också efter vår tids mått var en mycket ovanlig människa. Inom kretsen av dem som är verksamma i hans stiftelse och som därmed ansvarar för den fortsatta utvecklingen av hans livsverk har det ansetts att hans person var av betydande dignitet och att den tid då han verkade är av stort intresse för ganska vida kretsar. Därför har denna skrift till Åke Wibergs minne kommit till stånd.

GÖRAN MÖRNER

Åke Wibergs Stiftelse

SLÄKT OCH ARV

AKE WIBERGS SLÄKT på fädernesidan kom från Kristianstadstrakten där både hans farfars farfar och hans farfars far var bönder på den gamla släktgården. Farfars far Ola Jeppsson föddes 1802 och gifte sig 1824 med Elna Trulsdotter, dotter till en av traktens storbönder. Paret fick sex söner och två döttrar och tanken var säkerligen att någon av sönerna skulle överta gården. Men en efter en valde sönerna att studera vid Lunds universitet för att därefter slå sig in på helt andra yrkesbanor än bondens. 19

För Ola Jeppsson var det säkerligen en misräkning att ingen av sönerna ville fortsätta som bonde, men genom att inteckna gården och sälja den del för del försökte han hjälpa sönerna i deras yrkesval. Konsekvensen var förödande för paret Jeppsson, som lämnade jordelivet utan gård eller andra större tillgångar.¹

Mest ryktbar bland Ola Jeppssons söner var Martin Wiberg, som efter att ha avlagt filosofie doktorexamen i Lund ägnade sig åt uppfinnarbanan. Bland hans uppfinningar – om än inte så tekniskt avancerad – var den brevlåda som Postverket använde fram till slutet av 1900-talet, men också en tidig typ av roterande räknemaskin. En annan av Ola Jeppssons söner, Truls Wiberg, flyttade efter avslutad utbildning vid Lunds universitet till Göteborg, där han blev adjunkt vid Göteborgs Högre Latinläroverk. I och med detta hade en gren av släkten Wiberg lämnat Skåne för att i stället söka sin lycka i Göteborg. Lönen som läroverkslärare var inget att bygga upp en förmögenhet på, men genom kloka

- 20 fastighetsköp i det expanderande Göteborg blev Truls Wiberg tämligen välbeställd. Han köpte även en gård – Källeborg – i Marks härad som blev familjens sommarbostad.²

Truls och Elna Wiberg fick två döttrar och fem söner, men redan vid 58 års ålder, 1888, dog Truls och lämnade hustrun ensam med de sju barnen. Under en kort tid var familjen bosatt i Stockholm, men man återvände snabbt till Göteborg, där de båda yngsta sönerna, Yngve och Hjalte, bodde med sin mamma. Sammanhållningen mellan de båda yngsta ännu hemmavarande sönerna och senare deras familjer var särskilt stark, men även överlag var kontakterna mellan Truls och Elnas sju barn omfattande. Detta visas exempelvis av att både barn och barnbarn till Truls och Elna Wiberg valde att gå i Göteborgs Högre Latinläroverk (sedermera Hvitfeldtska gymnasiet), där Truls fram till 1888 undervisat i bland annat matematik. En av de många Wibergkusiner som i början av 1900-talet gick på läroverket var Yngve Wibergs äldste son Åke.

Yngve Wiberg föddes mitt under högkonjunkturen 1873 och var således i 15-årsåldern då pappan dog 1888. Han gick under en kortare tid i läroverk i Stockholm men slutförde sin gymnasieutbildning vid Latinläroverket i Göteborg. Hans intresse för teknik ledde honom vidare till Chalmers Tekniska Institut där han avlade ingenjörsexamen. Tillsammans med sin yngre bror Hjalte förvärvade Yngve kort efter avslutad utbildning ett företag med anknytning till läderindustrin – AB Göteborgs Gamla Trätoffelfabrik.

Vid mitten av 1890-talet erbjöds Yngve att inträda som disponent vid Stillefors Träförädlings AB utanför Jönköping. Detta var naturligtvis hedrande för en ingenjör på bara dryga 20 år och han antog erbjudandet. Det fick emellertid konsekvenser för de båda brödernas firma. Yngve hade fram till dess varit den drivande i verksamheten men kunde

knappast inneha samma position då han bosatte sig utanför Jönköping. Bröderna beslöt att alltjämt äga företaget gemensamt men att det tillsvidare skulle stå under Hjaltes direkta ledning. Även fortsättningsvis var Yngve involverad i verksamheten och reste ofta till Göteborg. Vid Stillefors Träförädling var han till att börja med anställd disponent, men efter några år förvärvade han aktierna i bolaget och blev dess enda ägare.

I egenskap av ung, ogift disponent var Yngve Wiberg en uppskattad deltagare i det lokala sällskapslivet i Jönköping och en ofta sedd gäst på traktens herrgårdar. Vid en sammankomst på hovrätten i Jönköping föll hans ögon för första gången på den unga kvinnan Thyra Flodin. Innan han hade presenterats för henne lär Yngve till en av sina vänner ha sagt: »Där är den flickan, som jag ska gifta mig med. Vet Du vem det är?»³

Han blev i vederbörlig ordning presenterad inte bara för Thyra utan även för hennes föräldrar Josephine och Johan Magnus Flodin. Yngve Wiberg godkändes av hennes föräldrar och fick tillfälle att göra ett flertal visiter på Dalskogs säteri, som ägdes av familjen Flodin. Yngve uppvaktade dottern i enlighet med dåtidens tradition och efter en del övertalning från det unga paret:s sida skedde förlovning och sedermera giftermål den 19 augusti 1899. Påföljande år föddes det första barnet, Margot.

Ägande och drift av två bolag engagerade Yngve Wiberg fullt ut och med en ny och växande familj ville tiden inte riktigt räcka till. De nygifta stannade på Stillefors fram till 1902, men Yngve valde då att sälja företaget för att helt ägna sig åt den expanderande verksamheten i Göteborg.

Tillbaka i Göteborg bodde familjen i centrala staden eller i sitt hus i Malevik efter den så kallade Säröbanan – det vill säga järnvägen från Göteborg till Särö. Familjen växte med

22 åren till att omfatta fyra barn, förutom äldsta dottern Margot även Åke född 1902, Magnus född 1905 och Cajsja född 1914.

Väl tillbaka i Göteborg koncentrerades Yngve Wibergs engagemang på den rörelse som han och Hjalte byggt upp. Hjalte valde emellertid efter några år att söka sig nya banor och hamnade slutligen vid den svenska delen av ett internationellt oljebolag. Yngve kom därefter att ensam driva den verksamhet som bröderna hade skapat, och genom förvärv utvidgades rörelsen till delvis nya områden.

Grunden för Yngve Wibergs näringsverksamhet var den trätoffelfabrik som bröderna hade förvärvat i Göteborg. Tillverkningen av kängor och skor utvecklades väl före det första världskriget, men under krigsåren led man av materialbrist och tvingades att använda enklare råmaterial och förenklade konstruktioner. Användningen av träsulor blev exempelvis allt mer utbredd, och de förekom inte bara i stövlar och traditionella träskor utan också i andra skodon. Det tjocka argentinska lädret ersattes av tunnare kvaliteter eller substitutsvaror. Genom försäljning till privatpersoner och beställningar från olika förvaltningar upprätthölls omsättningen någorlunda även under krigsåren.⁴

Även från tysk sida fanns ett intresse för de svenska skorna, särskilt som de egna tillgångarna på sulläder minskade. I början av 1915 kontaktades Yngve Wiberg av representanter för tyska staten som presenterade ett fördelaktigt affärsförslag. De var intresserade av att finansiera en storskalig tillverkning av träbottnar till skor för direkt export till Tyskland. Finansiering och ekonomisk risk skulle tyska staten stå för, men man behövde någon som kunde driva rörelsen. Yngve Wibergs erfarenheter innebar att han ansågs vara rätt person för uppgiften. För detta arbete, som Wiberg kunde bedriva vid sidan av de ordinarie sysslorna, skulle han

få en årlig lön på 100 000 kronor (motsvarande 3,6 miljoner kronor i 2006 års penningvärde) och med möjlighet till andra förmåner. Råvaror, maskinell utrustning och kunskap fanns redan att tillgå inom Sverige och genom Wibergs kontakter med den småländska skogsindustrin skulle verksamheten snabbt kunna komma igång. Det fanns särskilt i början av kriget en stark svensk opinion för Tyskland och den svenska regeringen skulle knappast lägga några hinder i vägen.

Trots att anbudet måste ha varit lockande, valde Yngve Wiberg på stående fot att avböja erbjudandet. Motivet för detta förefaller inte i första hand ha varit politiskt. Han ansåg att familjen hade tillräckligt god ekonomi för att täcka sitt konsumtionsbehov och ge barnen en akademisk utbildning. Att bygga upp en rörelse som knappast kunde bli mer än tillfällig under krigsåren låg inte i linje med Yngve Wibergs syn på företaget.⁵

Yngve Wiberg förefaller inte ha varit någon äventyrlig företagare. Till skillnad från periodens lycksökare försökte han inte dra fördel av den spekulationsvåg som Sverige drogs in i under första världskriget. De Wibergska företagen drabbades under deflationskrisen i början av 1920-talet av svåra problem. Konkurrensen ökade kraftigt efter krigsslutet, samtidigt som priserna föll. Då fullvärdiga produkter kom ut på marknaden gick det inte längre att sälja de enklare skor och kängor som hade tillverkats under kriget. En stor del av det lager av insatsvaror som hade byggts upp under krigsåren fick kasseras och brännas, och flera av Yngve Wibergs företag gick under denna tid med förlust. Men till skillnad från vad som var fallet i andra branscher gick det relativt lätt att återkomma som skotillverkare på den svenska marknaden, särskilt som branschen senare under mellankrigstiden skyddades bakom tullar.⁶

24 Även om Åke Wiberg under 1910-talet var tämligen ung kan man förmoda att han genom pappans affärsverksamhet fick en inblick i företagandet. Åkes höga tankar både om pappan som person och om hans sätt att driva företag framgår i de skrifter han lät publicera i slutet av 1950- och början av 1960-talet. Han konstaterar där bland annat:

Yngve var en utpräglad personlighet, självständig och rakryggad. Han hade sina bestämda meningar, sympatier och antipatier. Envar visste, att man kunde lita på hans ord. Man kan utan att göra sig skyldig till några överord, fastslå, att han var en verkligt dugande och rätlinjig man med gott omdöme, och som med fullt fog hade namn om sig att vara korrektheten personifierad och med medfödda ledaregenskaper.⁷

Det verkar ha funnits en närhet mellan Åke Wiberg och hans pappa, men om den berodde på att han i efterhand kom att uppskatta och beundra Yngve som entreprenör med en stark personlighet eller om den hade uppkommit redan under barndomen är osäkert. Som vuxen visade emellertid Åke Wiberg liksom Yngve en mycket stark släktkänsla. Detta avspeglades bland annat i deras gemensamma intresse för att dokumentera släktens historia.

De beskrivningar som Åke Wiberg i sina böcker gav av pappa Yngve var också betydligt mer levande och komplexa än när det gällde mamma Thyra. Vissa karaktärsdrag hos Yngve verkar också ha tilltalat Åke Wiberg särskilt. Vid flera tillfällen i sina släktbiografier poängterade Åke pappans förmåga att ta sig an problem och analytiskt lösa dem med hårt arbete – detta visas bland annat av följande citat:

Yngve hade aldrig svårt att komma tillrätta med saker och ting och det låg inte för honom att använda stora gester. Omgivningen var van vid, att han lugnt och stilla i regel kom fram till pudelns kärna.

Naturligtvis kunde han liksom alla andra göra missbedömningar, men han själv var den första att medgiva detta och böjde sig gärna för sakskäl.

Någon gång sade han, att den mycket arbetar gör många misstag och att, om det är någon, man skall se upp med, är det faktiskt den, som aldrig tycks göra några fel.⁸

Som egenföretagare och ägare av ett mindre företagsimperium hade naturligtvis Åke Wiberg då han skrev sina släktbiografier på 1950-talet all anledning att lyfta fram sin beundran för entreprenören Yngve. Den arbetsförmåga som pappa Yngve visade verkar nämligen ha varit förebild även för Åke Wiberg.

I sin ungdom hade Åke Wiberg också nära kontakt med farbror Hjalte och hans familj. Yngve och Hjalte, som var Truls två yngsta barn, var födda litet på sladden och det var därför inte konstigt att de redan under sina första år var hänvisade till varandra. Det gemensamma företag som bröderna hade förde dem ännu närmare varandra. Familjerna hade också nära kontakt både under Åkes uppväxt och därefter. Särskilt verkade Åke ha uppskattat Hjaltes humor och friska upptåg som han menade skilde honom från pappa Yngve.

En person som med tiden kom att betyda mycket för Åke Wiberg var hans tre år yngre bror Magnus. De tillbringade naturligtvis barndomen tillsammans och gick även några år i samma skola. Men till skillnad från Åke, som läste vidare på universitetet i Lund, valde Magnus att lämna skolan redan under läroverkstiden vid 16 års ålder. Med detta hade

26 brödernas nära kontakt kunnat upphöra, men tvärtom kom de med tiden att arbeta mycket nära varandra. När Magnus hade slutat skolan började han arbeta vid pappans träskofabrik, samtidigt som han skrev in sig på kvällskurser vilket till att börja med vidgade hans allmänbildning och som senare gav honom en handelsutbildning som kom till god användning i företaget.⁹

Magnus fick börja i pappans firma från fabriksgolvet både för att få varukännedom och för att lära känna tillverkningens olika delar. Med tiden följde han med sin pappa på försäljningsresor och lärde sig då inte bara att ha kundkontakter utan också det praktiska kontorsarbetet med budgetering, bokföring och skattefrågor. Genom att Magnus började arbeta i sin fars fabrik 1921 fick han också direkt erfarenhet av hur företag kunde drabbas av ekonomiska problem. Den lågkonjunktur som nådde Sverige och flertalet andra industriländer 1921–1923 var en av de svåraste depressionsperioderna under 1900-talet. Av sin far, och säkerligen också av 1920-talets kris, lärde sig Magnus att undvika stora ekonomiska risktaganden.¹⁰ Återigen framhöll Åke Wiberg sin far som ett föredöme i affärer och som ett företagariideal:

Vår far utövade säkerligen också ett mycket nyttigt inflytande på Magnus allmänna uppfattning om hur en affärsman bör handla. Båda höll under ett helt liv på att man skulle undvika att ha med folk att göra, på vilkas ord man inte kände att man verkligen kunde lita. Själv tillämpade min bror konsekvent den regeln, att en uppgörelse borde vara sådan, att den blev till fördel för båda parter. En tillfällig favör var inte någonting att eftersträva. En säljare hade intresse av att hans köpare även på sikt skulle vara nöjd.

Kanske var det den affärsmoral, som Magnus lärde

sig i unga år, som var orsakerna till att han kom att känna en alldeles särskild samhörighet med våra engelska förbindelser.¹¹

Successivt tog Magnus över ansvaret för AB Göteborgs Gamla Trätöfelfabrik från sin pappa. Marknaden för företagets produkter försvagades emellertid gradvis och inom familjen förde man diskussioner om att etablera en kompletterande verksamhet med annan inriktning än skottillverkning. Under 1930-talet startade Yngve och Magnus Wiberg tillsammans ett grossistföretag – Wima Fabriks AB – med Magnus som vd, och företaget växte till en omsättning om cirka fem miljoner kronor. Vid slutet av 1930-talet, då Magnus hade övertagit chefskapet för de båda Göteborgsföretagen, rekryterades han till den företagsgrupp som Åke Wiberg var i färd med att bygga upp och därefter kom kontakterna mellan de båda bröderna att bli mycket täta.

SKOLÅREN

Åke Wiberg inledde år 1909 sin skolgång vid Seminariet i Göteborg, där åtskilliga barn från Göteborgs mer välbärgade familjer gick.¹² Undervisningen var som vid flertalet andra skolor i Sverige vid denna tid religiöst orienterad. Den lärare som Åke hade under de första åren satte särskilt stort värde på det kristna budskapet och varje måndag förväntade han sig att barnen skulle kunna redogöra för vad som sagts på både högmässan och aftonsången dagen innan. De yngre barnen delade upp gudstjänstbesöken mellan sig för att sedan före skolan gemensamt gå igenom vad som hade sagts. Den hårda disciplinen och den religiösa fostran gjorde inte läraren särskilt populär.

Efter de två första skolåren i Seminariets gamla lokaler

28 flyttades verksamheten till den utrymda högskolebyggnaden vid Avenyn, snett emot Stora Teatern, där skolan sedan låg under de år Åke Wiberg gick kvar. För de flesta eleverna som bodde kring Linnéplatsen innebar detta en ganska lång skolväg genom centrala staden. Spårvagn var en lyx som man mer sällan förunnades utan i stället gick man till skolan. Detta var innan det fanns några arrangerade skolmåltider och eftersom skolväg och skoldag var långa hade de flesta barn med sig eget smörgåspaket.

Efter de tre inledande åren på Seminariet började Åke Wiberg på sin farfars läroverk, Göteborgs Högre Latinläroverk. Som namnet antyder utbildades studenterna på latinlinjen och först 1939 infördes den mer naturorienterade reallinjen. För släkten Wibergs barn var det mer eller mindre naturligt att gå vid Latinläroverket och under 1910-talet och åren däromkring kom tio Wibergskusiner att avlägga studentexamen. Bara en kusin valde att gå reallinjen. Under flera år i följd kunde det vara både en och två Wibergare som avlade mogenhetsexamen. Även om latinlinjen framför allt innebar utbildning i språk och andra humanistiska ämnen förekom grundläggande utbildning i matematik, där Åke Wibergs farfar, Truls Wiberg, under 1800-talet varit läroverkets lektor. Minnet av honom fanns kvar på 1910-talet:

Flydda tiders lärarkår inrymde sådana original och sådana speciella personligheter, som den moderna tiden knappast mäktar frambringa. Levnadsförhållandena och livsrytmen utgjorde tydligen en lämpligare jordmån.

Vi hade naturligtvis också flera sådana lärare, vilkas minnesbild etsat sig in och aldrig fördunklas. Det var Carlbom, Kalle Kött, Plutt och många andra. Historierna om dem är oräkneliga.

Som klassföreståndare hade vi något år den gamle

matematiklektorn Hedelius, Skvapan kallad. Han hade haft farfar som lärare och talade med stor aktning om Gamle-truls. Den Wibergare, som stakade sig på någonting i matematiken, fick omedelbart en påminnelse om att man kunde förvänta någonting annat av en ättling till en sådan framstående matematikbegåvning som farfar.¹³

En stor del av Åke Wibergs läroverkstid präglades både politiskt och ekonomiskt av första världskriget. Redan innan kriget brutit ut hade Åkes pappa engagerat sig i den så kallade landstormen som utgjordes av äldre åldersklasser tänkta att ingå i landets försvar. Landstormen var före kriget föga mer än en pappersprodukt, men i och med krigsutbrottet infördes en obligatorisk utbildning på fem dagar. Denna femdagarsutbildning upphörde emellertid relativt snabbt, för att sedan återinföras först 1936. Däremot blev landstormens uppdrag tydligare utformat i och med att behovet av skydd för gränser och kuster blev större.

Befälen till landstormen rekryterades på frivillig basis och bland dem fanns Yngve Wiberg. Som vice troppchef och senare troppchef genomgick han flera utbildningsdagar och han avancerade slutligen till plutonchef, motsvarade löjtnant. Dagen efter krigsutbrottet, den 2 augusti 1914, mobiliserade Sverige. Landstormens män drogs samman för att utrustas, och i städerna kunde man se både dem och vanliga rekryter. Yngve Wibergs trupp samlades på Heden utanför centrala Göteborg – där familjen även hyrde ett hus den sommaren. Truppen förlades sedan till en förläggning längs Säveån. Direkt efter krigsutbrottet kom Yngve Wiberg att vara mobiliserad under flera månader, men allteftersom det stod klart att Sverige inte stod inför något direkt invasionshot hemförlovades delar av landstormen.

30 För 12-årige Åke bör detta ha varit en både skrämmande och spännande tid. Vid flera tillfällen besökte han sin pappa på förläggningen vid Sävveån och Yngve delade frikostigt med sig av berättelser från landstormen. Med facit i hand kan man förmoda att Åke Wibergs intresse för det nationella försvaret och för frivilligrörelser till försvar för landet vaknade under denna tid. På nära håll kunde han följa landstormen och han tycks ha uppfattat den som meningsfull. Under slutet av 1930-talet och under andra världskriget stödde Åke Wiberg det frivilliga försvaret också genom ekonomiska bidrag.

I juni 1920 avlade Åke Wiberg studentexamen vid Göteborgs Högre Latinläroverk. Av betygen att döma hade han inte varit någon särskilt flitig elev. I språken – svenska, latin, tyska, engelska och franska – lyckades han bara få betyget B, vilket visserligen var godkänt men inte särskilt imponerande. Hans studentskrivning i svenska om Verner von Heidenstams diktning fick visserligen betyget AB², men vid det muntliga förhöret nådde han bara betyget B. Nu var inte Åke exceptionellt dålig i språk, tvärtom delades hans öde av många av det årets studenter. I kristendom och historia fick han betyget Ba (icke utan beröm godkänd) och i de naturvetenskapliga ämnena hade han antingen Ba eller AB (med beröm godkänd). Hans bästa ämne förefaller ha varit gymnastik och vapenövning, där han i det slutliga provet lyckades få a (med utmärkt beröm godkänd). På det hela taget var Åke Wiberg en tämligen medelmåttig läroverksstudent.¹⁴

Efter studentexamen var det dags att utveckla språkkunskaperna och skaffa sig erfarenhet från näringslivet. Oavsett vilken verksamhet Åke skulle ägna sig åt i framtiden var denna typ av praktik viktig, inte minst för att lära sig förstå människor och arbetsliv. Bland näringslivets ledare i stor-

städerna Stockholm, Göteborg och Malmö förekom det ofta att man skickade familjens ungdomar till antingen England eller Frankrike, men det vanligaste landet för praktik var sannolikt Tyskland.

Trots den svåra situationen under och efter kriget fanns fortfarande ett allmänt intresse för Tyskland. Landet var en av Sveriges viktigaste handelspartner och traditionellt var affärskontakterna omfattande. Genom pappa Yngves försorg ordnades en praktikplats under några sommarmånader 1920 vid en cellulosafabrik på gränsen mellan Tyskland och Polen, och efter en del pappersexercis arrangerades också resan till Tyskland. Området stod under fransk överhöghet i väntan på att gränsdragningen efter kriget slutligen skulle regleras.

Både resan dit och arbetet måste ha varit spännande upplevelser för den nybakade studenten, särskilt som han inte hade några mer omfattande erfarenheter av internationella resor. Fabriken hade under krigsåren drivits med hjälp av ryska och polska krigsfångar, men efter krigsslutet sysselsattes den lokala tysk-polska befolkningen. Arbetet vid fabriken var tungt med skiftgång och låg lön. Därtill var levnadsförhållandena inte de bästa i en region som fortfarande var sargad av kriget.

Praktiken gav inte bara insikter i hur pappersmasse-tillverkning gick till utan utvecklade också Åkes språkkunskaper. Visserligen hade han läst tyska under nio år vid läroverket, men förmågan att konversera var mer begränsad. De grundläggande grammatikkunskaperna och ordförrådet fanns emellertid och kunde genom den dagliga träningen bli praktiskt användbara.

Redan sommaren därpå fick Åke Wiberg tillfälle att testa sina kunskaper igen, då han som representant för pappans skofabrik skickades till Sachsen för att undersöka den tyska

- 32 läderindustrins möjlighet att leverera läderprodukter av tillräcklig kvalitet och till fördelaktigt pris. De svenska leverantörerna var vid denna tid hårt drabbade av den deflation och lågkonjunktur som följde på första världskriget.

VID LUNDS UNIVERSITET

Som vi redan har sett hade Åke Wiberg i skolan framför allt haft lätt för de mer naturorienterade ämnena, medan han i språken fått slätstrukna vitsord av lärarna. Samtidigt låg konst och litteratur honom varmt om hjärtat och han hade ett intresse för att själv uttrycka sig korrekt i tal och skrift. Redan vid knappa 20 års ålder verkar den politiska karriären ha hägrat, men för att komma fram på detta område behövdes en god utbildning och kontakter i det politiska etablissemanget.¹⁵

Vid sidan av de humanistiska ämnena hade Åke även tidigt ett intresse för samhällsvetenskap och framför allt juridik. Här fanns en släkttradition att falla tillbaka på. Flera av tidigare generationers Wibergare – men också av Åkes generation – hade en juridisk utbildning.¹⁶ Juridik kunde vid 1920-talets början bara läsas i Stockholm, Uppsala och Lund, och Åke valde inte helt oväntat att förlägga sina studier till Lund. Han hade visserligen inga särskilda kontakter i studentstaden, men kunskapen om släktens rötter och en skånsk slätkänsla fanns där sedan den tidiga barndomen.

Redan 1920, samma år som Åke tog studenten, skrevs han in vid Lunds universitet. Parallellt med studierna i juridik läste han även bland annat ekonomi, och redan till julen 1921 kunde han avlägga en filosofie kandidatexamen i vad som kallades statsvetenskapliga ämnen med särskild inriktning mot nationalekonomi.

Som nybakad fil. kand. skulle Åke Wiberg göra sin mili-

tärtjänst. Han ryckte in som värnpliktig vid marinen i Karlskrona, men något djupare intresse för militärlivet verkar han inte ha haft. Han slutade visserligen som värnpliktig furir men övervägde inte att gå vidare på denna bana.

Väl tillbaka i Lund återupptog han sina juridikstudier och han avlade juris kandidatexamen 1924. Under studieåren i Lund fick Åke Wiberg sina första mer omfattande kontakter med det politiska livet. Hans intresse och övertygelse hade redan under ungdomsåren riktats mot dåtidens högerparti, Allmänna valmansförbundet (AVF). Det politiska engagemanget var också ett sätt att få vänner och träffa likasinnade och Åke engagerade sig tidigt i Sveriges nationella ungdomsförbund (SNU), som var AVF:s ungdomsförbund. Men med tanke på den snabba studietakten vid universitetet måste han ha haft begränsad tid att lägga på det politiska arbetet.

Medan Åke bodde och studerade i Lund träffade han också sin första hustru Märta Holmström, som var född 1905 i Malmö och som läste medicin vid universitetet i Lund. Hennes karriärsväl var inte det mest självklara. I en tid då kvinnliga läkare var ovanliga och av många även oönskade, kom hon att motarbetas av såväl universitetets strukturer som enskilda lärare. Men Märta Holmström, som i intelligens och envishet hade stora likheter med Åke, kämpade mot dessa maktstrukturer och kunde vid knappa 30 års ålder lämna universitetet med en medicine licentiatexamen.¹⁷

POLITISK TURBULENS

UNDER UPPVÄXTEN i Göteborg hade Åke Wiberg 35 fått en politisk fostran som närmast kan betraktas som liberal eller konservativ. Han hade vuxit upp i områden för bättre situerade och hade genom pappa Yngve Wiberg tidigt kommit i kontakt med privat företagande och entreprenörskap. Skolgången på läroverket låg också i linje med denna fostran. Sannolikt väcktes hans politiska intresse på allvar under studentåren i Lund. Studier i samhällsorienterande ämnen och den politiska turbulens som präglade Sverige från slutet av 1910-talet och under hela 1920-talet var en bra grogrund för ett politiskt engagemang.

Den politiska polariseringen i det svenska samhället hade blivit allt tydligare efter bolsjevikernas maktövertagande i Ryssland 1917. De politiska motsättningarna hade tilltagit även i Åkes barndomsstad Göteborg och det hade förekommit hungerupplopp där som på många andra platser. Motsättningar fanns också mellan de ungdomar som kom från läroverken och intilliggande stadsdelar och de som kom från arbetarkvarteren i bland annat Masthugget.¹

Genom rösträtsreformerna 1919 och 1921 (allmän rösträtt för män respektive kvinnor) stärktes det parlamentariska underlaget på den politiska vänsterkanten och socialdemokratin fick sitt definitiva genombrott som politiskt parti. 1920-talet var annars en period av stark politisk turbulens där regeringsmakten skiftade och där ministärerna ofta var svaga. I valet på hösten 1921 gick socialdemokraterna kraftigt framåt i första kammaren och var med cirka en tredjedel

36 av mandaten det största partiet. Även bondepartierna gick framåt, medan högerpartierna fick se sina mandat mer än halverade.

I andra kammaren var inte förskjutningarna lika dramatiska. Bondepartierna gick framåt och även högern stärkte sin position, medan socialdemokraterna faktiskt förlorade något. Detta berodde till stor del på att de kvinnliga väljarna – som nu för första gången fick rösta – inte var lika radikala som männen.

Den vidgade rösträtten bidrog således till att försvaga de konservativa krafterna och stärka de radikala partierna i riksdagen. Samtidigt kunde socialdemokraternas politik uppfattas som samhällsfarlig. Inom vissa delar av det socialdemokratiska partiet, liksom i partiprogrammet, förespråkades socialisering och statskontroll av näringslivet, vilket var i hög grad avskräckande för konservativa och mer traditionella liberaler. Den socialdemokratiska försvarspolitiken, med neddragning av försvarsutgifterna, var inte heller något som attraherade de borgerliga väljarna. Polariseringen i svensk politik 1920–1921 resulterade i det definitiva sammanbrottet för det tidigare samarbetet mellan socialdemokrater och liberaler. I stället blev uppdelningen mellan socialistiska och borgerliga partier tydligare.²

Till följd av de förskjutningar som skedde i väljarkåren vid 1921 års val var det omöjligt för någon enskild parti-grupp att bilda en majoritetsregering. Efter socialdemokraternas stora framgångar gick emellertid budet att bilda regering till Hjalmar Branting och 1921–1923 var han statsminister för den första socialistiska ministären i Sverige. Detta var även den första socialistiska ministären i världen som tillkommit utan att ha föregåtts av en revolution. Brantings första regering hade emellertid en mycket svag parlamentarisk ställning, vilket bromsade de mest radikala poli-

tiska förslagen.³ Hans regeringstid sammanföll även med en djup depression, som skapade ekonomiska problem för många företag och bidrog till att en allvarlig finansiell kris utvecklades.

Det var i denna smältdegel av politiska motsättningar och ekonomiska problem som Åke Wibergs politiska intresse vaknade på allvar. Flera av de frågor som han sedan kom att driva under sin aktiva politiska karriär var sådana som lyftes fram inom partiet i början av 1920-talet. Hans positiva inställning till privat företagande, motståndet mot socialisering och statlig kontroll samt hans försvarsvänlighet gjorde det naturligt att han sökte sig till det konservativa Allmänna valmansförbundet. Den bakomliggande konservativa rörelsen var dock splittrad.

Fasta partibildningar var i början av 1920-talet något relativt nytt i den svenska riksdagen. Socialdemokraterna hade visserligen format en nationell partiorganisation 1889, men det Liberala samlingspartiet hade inte tillkommit förrän 1900 och Allmänna valmansförbundet (AVF) först 1904. Men det senare var inte ett fungerande homogent politiskt parti. Inom de konservativa kretsarna fanns tvärtom en stark misstänksamhet mot att organisera intressen i politiska partier. Riksdagsarbetet under 1800-talet hade i stället präglats av individuella ställningstaganden i enskilda frågor och en svag sammanhållande partistruktur, som inte ens var gemensam för första och andra kammaren. Denna misstänksamhet mot partibildningar fanns också kvar efter Allmänna valmansförbundets tillkomst. Många högermän menade att partipolitik lätt blev en fråga om klasspolitik och intressestrid som gjorde att den nationella enheten gick förlorad. AVF fungerade till att börja med inte som ett parti i modern mening utan som en valorganisation för att samla konservativa och moderata krafter vid valen. Partiet skulle

38 däremot inte leda arbetet i riksdagen. Detta gjorde att de konservativa partigrupperna inom respektive kammare kunde agera tämligen självständigt och märkligt nog delvis också i motsatsställning till varandra.⁴

Första kammarens höger under ledning av Ernst Trygger representerade en äldre konservatism som framför allt grundade sig på de landsbygdskonservativa intressen som hade dominerat under 1800-talet. Arvid Lindman, som var ledare för andra kammarens högergrupp och även för Allmänna valmansförbundet, stod för en mer liberalt orienterad konservatism där industri- och finansintressen var betydligt starkare. Partigruppen var som en följd av detta mer stadsorienterad. Trots att det även fanns tydliga personliga motsättningar mellan Trygger och Lindman hölls valmansförbundet samman som ett parti. Framför allt berodde detta på att organisationen inte förrän vid mitten av 1930-talet fick en tydligare partisammanhållande funktion, men också på Arvid Lindmans pragmatiska och kompromissorienterade ledning. Omkring 1920 fanns starka intressen som ville splittra partiet i en stads- och en landsbygdsfalang, men detta motsatte sig Arvid Lindman kraftigt.⁵

Åke Wiberg hade en naturlig koppling till Arvid Lindmans samhällsuppfattning. Denne hade en mer liberal grundsyn i näringslivsfrågor än den socialkonservativa politik som präglade 1800-talets landsbygdshöger. AVF:s omsvängning i liberal riktning genomfördes huvudsakligen under 1910-talet och under ledning av Lindman. Denna politiska nyorientering skedde mot bakgrund av den tilltagande socialdemokratiska kritiken av privat ägande och marknads ekonomi. Ställningstagandet för det privata näringslivet innebar inte ett förespråkande av total frihet för företagen. Tvärtom fanns inom högern vid denna tid en stark känsla

för att staten hade ansvar för att styra näringslivet genom regleringar.⁶ 39

Näringslivets intressen fanns framför allt företrädna i andra kammaren, medan första kammarens högergrupp representerade en mer traditionell konservatism som inte alltid drev frågor till fördel för den svenska industrin. Bland annat fanns ett flertal personer som förordade protektionism, vilket knappast gynnade industrins intressen.

Som redan nämnts började Åke Wibergs politiska karriär i Sveriges nationella ungdomsförbund (SNU). Helt i linje med traditionen inom den svenska höger rörelsen var styrningen från moderpartiet begränsad. SNU kunde föra en mycket självständig politik, vilket fick till följd att utvecklingen skilde sig mellan olika regioner – på samma sätt som Valmansförbundets länsorganisationer ibland gick skilda vägar.

SNU omvandlades under 1920-talet från en överklassrörelse till en slagkraftig politisk massrörelse. Genombrottet brukar dateras till 1928 års riksdagsval – det så kallade kosackvalet – då ungdomsorganisationen engagerades i den affischkampanj som jämförde kommunister och socialister med bolsjevikerna i Sovjetunionen. Målet för SNU var framför allt att undergräva socialdemokraternas demokratiska trovärdighet. Argumentationen fick näring av socialdemokraternas eget agerande då man inför valet skärpte kritiken mot det privata ägandet och den borgerliga staten.⁷

SNU stod under 1920-talet för den nationella samlings tanken och motsatte sig starkt den klasspolitik som socialdemokraterna representerade. Ungdomsförbundet värnade också, i likhet med andra nationella konservativa organisationer, starkt om samhällets medelklass som man menade klämdes mellan arbetarklassen och kapitalägarna. Detta tema togs även över av de svenska nationalsocialisterna i början av 1930-talet.⁸

40 Kosackvalet blev ett allvarligt bakslag för socialdemokraterna. Budet att bilda regering gick därför till Arvid Lindman som med starka intressen från jordbruk och industri formade en minoritetsregering som lyckades behålla makten i tre år. Under denna Lindmans andra ministär genomfördes flera reformer som banade väg för den svenska modellen och folkhemstanken. Bland annat hölls en nationell arbetsfredskonferens och arbetsdomstolen inrättades. Stora statliga investeringar, inte minst inom energisektorn, förbereddes också under Lindmans regeringstid. Trots att regeringstaburettarna hade vunnits i politisk konfrontation med framför allt socialdemokraterna var regeringens politik inriktad på samförstånd och samhällsfred.⁹

SNU hade utvecklats snabbt i samband med 1928 års valörelse. Medlemsantalet hade vuxit från 4 000 år 1926 till 25 000 i samband med valet och 40 000 år 1932. Med denna snabba tillväxt var man inom organisationen mindre benägen att spela en andraplansroll. Tvärtom fanns ett starkt intresse hos delar av SNU att profilera en egen politik. Detta gjorde bland annat att vissa medlemmar – även de som av åldersskäl borde ha lämnat ungdomsförbundet – valde att stanna kvar i SNU, där det var lättare att påverka politiken, i stället för att gå in i AVF. För dem var kopplingen till den pragmatiska Arvid Lindman en belastning. Mot slutet av 1920-talet genomgick SNU under ledning av dessa grupper en radikalisering mot höger, trots att Arvid Lindman och SNU:s ordförande Arne Forssell efter valet 1928 hade kommit överens om ett närmande mellan parti och ungdomsförbund.¹⁰

På det politiska planet närmade sig SNU den national-socialistiska rörelsen i början av 1930-talet. Avståndstagandet från de privata storföretagen blev tydligare och i stället propagerades från 1933 för en planerad ekonomi med inspi-

ration från de tyska nazisterna. Men rörelsen var inte enhetlig. I vissa städer – exempelvis Stockholm, Malmö och Lund – var avståndstagandet från AVF särskilt tydligt. I samband med stadsfullmäktigevalen i Stockholm 1931 bildade delar av SNU den Fria högern, som presenterade egna listor i konkurrens med AVF. Detta stöddes av bland andra Arne Forssell. Genom ett antal aktivister kom SNU i Lund att etablera nära kontakter med den lokala nazistiska rörelsen.

Sedan SNU utvecklat närmare relationer till flera högerextrema rörelser 1933 hårdnade kritiken av det liberala systemet och motsättningarna mellan SNU och AVF tilltog i takt med detta. Genom olika åtgärder försökte Arvid Lindman samla partiet mot SNU:s utbrytartendenser och återföra ungdomsförbundet till partiet. De förhandlingar som inleddes var emellertid föga framgångsrika. SNU kunde inte tillåtas utvecklas till ett eget parti, men samtidigt var det svårt att klippa av banden eftersom samarbetet fungerade bra på vissa platser. I ett längre perspektiv behövde emellertid AVF en fungerande och någorlunda lojal ungdomsorganisation för att överleva som parti. När SNU i februari 1934 vägrade införa en övre gräns på 35 år för medlemskap försämrades AVF:s relation till ungdomsförbundet påtagligt och inom moderpartiet aktualiserades planerna på att bygga upp ett nytt ungdomsförbund.¹¹ De inre motsättningarna inom ungdomsorganisationen och gentemot AVF fortsatte under våren 1934 och ledde i samband med SNU:s förbundsstämma den 19–21 maj samma år till en slutlig brytning med Allmänna valmansförbundet.¹²

Brytningen mellan AVF och SNU skedde i etapper och berodde av lokala förhållanden. Men efter kommunalvalet i september 1934 inleddes mer allmänt uppbyggnaden av högerns nya ungdomsförbund – Ungsvenska förbundet – som kom att stå moderpartiet nära. SNU ombildades till

42 Sveriges nationella förbund (SNF), som i riksdagen stöddes av tre avhoppare från AVF. Någon politisk betydelse fick aldrig SNF efter brytningen. Händelseutvecklingen 1933–1934 har av flera bedömare uppfattats som avgörande för höger rörelsen, då såväl uppslutningen kring de demokratiska principerna som den liberala ekonomin tydliggjordes.

Den politiska turbulensen på nationell nivå under slutet av 1920-talet och början av 1930-talet avspeglades också på det lokala planet i Malmö. I denna process kom Åke Wiberg att spela en viktig roll för att följa de radikala elementen i SNU, men också för att underlätta bildandet av ett nytt lokalt ungdomsförbund och organisera den lokala partiverksamheten.

ÅKE WIBERG OCH MALMÖHÖGERN

Den skånska högern kan under mellankrigstiden knappast betraktas som enhetlig. Redan på det organisatoriska planet var rörelsen splittrad i två separata länsförbund – för Malmöhus respektive Kristianstads län – och en gemensam organisation för fyrstadskretsen, det vill säga Malmö, Lund, Helsingborg och Landskrona. Varje stad hade sedan en egen partibunden förening som organiserade den politiska verksamheten i respektive stadsfullmäktige och nominerade kandidater till stadsfullmäktige och riksdag. Eftersom fyrstadskretsen presenterade en gemensam lista vid riksdagsvalen innebar nomineringsarbetet ett jämkande av intressen från de fyra olika städerna, men också av olika intressen inom städerna.

Inom fyrstadskretsen – och särskilt vid stadsfullmäktigeval – eftersträvades också från 1920-talet en borgerlig samling med gemensamma listor, vilket gjorde nomineringsarbetet och politikens utformning än mer komplexa. Detta

var ett sätt att möta socialdemokraternas framgångar i städerna men innebar också att partiideologin fick stryka på foten till förmån för den borgerliga samlingen. Detta kan ha bidragit till att göra det Allmänna valmansförbundet i Malmö mindre traditionellt konservativt och mer nytänkande och förändringsbenäget, både jämfört med regionen och med landet som helhet. I Malmö intog också både ungdoms- och kvinnorörelsen från 1920-talet en central roll i partiarbetet.¹³

Före rösträttsreformen 1919 dominerades Malmö stadsfullmäktige av Allmänna valmansförbundet, men i och med den vidgade rösträtten stärkte socialdemokraterna sin position. Under såväl 1920- som 1930-talet arbetade högern utifrån en oppositionsroll, vilket kom att prägla både retorik och rekryteringen till partiets lokalavdelning. Även Malmös snabba utveckling som handels- och industristad påverkade det lokala partiarbetet. Under 1910- och 1920-talen intog framför allt handelssocieteten en central position med grosshandlarna Cornelius Faxé och Gustaf Dieden i spetsen. En tongivande person i det lokala partiarbetet under 1920-talet var också ingenjör Ernst C:son Herslow som var direktör i Skandinaviska banken och som sågs som representant för den lokala industrin.

Under mellankrigstiden intog även partiets egna ombudsmän och journalister en central position i det lokala partiarbetet. Ombudsmännen skötte stora delar av verksamheten och hade också huvuddelen av kontakterna med medlemmarna. Stödet från den skånska pressen genom partilokala tidningar var också viktigt för att föra ut partiets budskap. I Malmö var det särskilt Sydsvenska Dagbladet och dess redaktör Erik Hagberg som uppfattades som den tongivande kraften. Via Hagberg var det relativt lätt för partimedlemmar att få in debattartiklar i speciella frågor och i samband

44 med valrörelser. Såväl det praktiska som det strategiska valarbetet i Malmö koordinerades under en stor del av mellankrigstiden av Eugene Flygare. Flygare, som hade en militär bakgrund, »organiserade valarbetet som ett fälttåg« med valtal, flygblad och formulär för personliga samtal som användes då valarbetare gjorde hembesök hos väljare. Till skillnad från många andra inom partiet var han inte heller särskilt imponerad av det valarbete som utträttades av SNU i samband med 1928 års val. Han ville ha en tydligare struktur och strategi i valarbetet än vad ungdomsförbundet hade uppvisat.¹⁴

Åke Wiberg hade som många andra yngre medlemmar i Allmänna valmansförbundet en bakgrund i SNU, men han hade tidigt dragits in i moderpartiets arbete. Som jurist kunde han bidra med en sakkunskap som i vissa frågor visade sig vara av stor vikt för partiet lokalt. I egenskap av advokat – anställd vid liberalen Axel Roos advokatbyrå – betraktades Åke Wiberg som fristående från både grosshandlar- och industriidkargrupperingar. Han kunde därigenom undvika att dras in i de diskussioner som fördes om hur makten mellan de båda grupperna skulle fördelas.

Vid Malmö borgerliga valmansförenings årsmöte i april 1929 valdes Åke Wiberg för första gången in i den lokala styrelsen. Kretsstyrelsen bestod av sammanlagt 14 personer där den mest namnkunnige var Ernst C:son Herslow – partiets lokalt starkaste namn – och inkluderade också fyra kvinnor.¹⁵

Wibergs inträde i kretsstyrelsen var ett första steg mot viktigare politiska uppdrag. Under våren 1930 inleddes förberedelserna inför höstens stadsfullmäktigeval. De konservativa icke-socialistiska partierna skulle delta med en gemensam lista under beteckningen De Borgerliga. De frisinade var inte med i detta samarbete utan gick fram med en

egen fullmäktigelista. Sammanlagt föreslogs 43 personer till De Borgerligas lista. För att bestämma ordningsföljden mellan de 35 som skulle placeras på valbar plats genomfördes i september 1930 ett provval bland den borgerliga valmansföreningens 250 medlemmar. Den erfarne och högt aktade överläkaren Otto Gröné sattes på första plats, men redan som tionde namn nominerades Åke Wiberg. Bland andra namnkunniga personer återfanns redaktören på Sydsvenska Dagbladet Erik Hagberg på sjunde plats, medan Skånska Cements delägare Ernst Wehtje jr hamnade först på 36:e plats.¹⁶

Sammanhållningen mellan de borgerliga partierna var högt prioriterad och detta styrde det lokala valarbetet. De borgerliga varnade till exempel för att en alltför stark socialdemokratisk majoritet skulle gynna partiets arbetarklassintressen på bekostnad av medelklassen. Traditionella borgerliga värderingar präglade propagandan. Bland annat förespråkades skattelindring och sparsamhet med stadens medel. De borgerliga motsatte sig också alltför stark kommunal inblandning i näringslivet.

Valet blev ingen stor framgång för den borgerliga samverkan. Sammanlagt fick man 32,7 procent av antalet avgivna röster medan socialdemokraterna erhöll knappt 61 procent och de frisinnade drygt 6 procent. Detta resulterade i att den borgerliga listan fick 17 av fullmäktiges 54 platser. Detta var en nedgång med tre mandat jämfört med föregående val och innebar att den socialdemokratiska majoriteten stärktes ytterligare. För Åke Wiberg personligen var valet emellertid en framgång, eftersom han från januari 1931 återfanns i Malmö stadsfullmäktige.¹⁷

Senare under våren 1931 utsågs en ny styrelse till Malmö borgerliga valmansförening, genom medlemsval i samband med föreningens årsmöte. Wiberg, som redan satt i styrel-

46 sen, hade goda förutsättningar att återväljas. Otto Gröné vann valet med 93 röster, medan Wiberg kom på fjärde plats med 83 röster. På kort tid hade därmed Åke Wiberg konsoliderat sin position i högerens lokala partiorganisation. Knappt 30 år gammal var han en av de yngsta, kanske till och med den allra yngsta medlemmen, i stadsfullmäktige. Samtidigt hade han inte valts in som något av de sista namnen, varken i den lokala partistyrelsen eller i stadsfullmäktige. Det ger onekligen ett intryck av att Wiberg var en person att satsa på, en framtidens man i politiken.

Åke Wibergs inträde i Malmö borgerliga valmansförenings arbetsutskott 1933 innebar en tydlig förändring för de tidigare medlemmarna. Redan vid ett av de första sammanträdena »bombarderades« AU med en serie skrivelser från Åke Wiberg som innehöll både kritik och konstruktiva förslag. Dessa skrivelser utgick från en önskan att förhindra att socialdemokratin gick ytterligare framåt vid nästa stadsfullmäktigeval, eftersom man med ytterligare ett mandat skulle få kvalificerad majoritet i fullmäktige.

Lokalföreningens ekonomi var en huvudfråga för Wiberg. Medlemmarna – inklusive han själv – hade dålig insyn i de ekonomiska förhållandena i föreningen, men den uppfattning han hade var att det vid ett normalt år skapades ett överskott om 5 000–6 000 kronor som kunde användas för valrörelserna. En valrörelse till stadsfullmäktige kostade normalt cirka 30 000 kronor, men behoven, menade Wiberg, var betydligt större. Om högern skulle kunna behålla sin position i stadsfullmäktige och helst öka något mandat, var det nödvändigt att tidigt intensifiera propagandan och kontakten med väljarna.¹⁸ Wiberg såg helst att budgeten inför 1934 års val låg på 60 000 kronor. De traditionella metoderna att stärka föreningens ekonomi var antingen genom att öka anslutningen eller genom att samla in kapital

från i första hand företag. Det senare var oftast det mest 47
 effektiva, men Åke Wiberg menade även att de enskilda medlemmarna borde engageras mer i föreningens ekonomi.¹⁹
 Han konstaterade:

Det är anmärkningsvärt vilken dålig offervilja, som tyckes finnas bland de högersinnade medborgarna i Malmö. Man behöver endast göra en jämförelse med vad arbetarna hava att erlægga till sina fackföreningar. Som bekant uppgår en vanlig arbetares avgift per år till kr. 96:–. Detta belopp erlägger vederbörande genom mindre inbetalningar varje vecka, varigenom det överhuvudtaget är för fackföreningen möjligt att utfå beloppet.

Det skulle vara av intresse erhålla en uppgift för huru stort belopp styrelseledamöterna i Valmansföreningen gemensamt skatta. Beloppet torde utgöra en häpnadsväckande summa. [...]

De flesta av högerens stadsfullmäktigeledamöter böra utan att åsamkas en kännbar utgift varje kvartal betala kr. 100:–.²⁰

Åke Wiberg förordade att föreningens medlemmar engagerades både i att rekrytera nya medlemmar och i att ordna insamlingar bland sympatisörer. Han pekade bland annat ut några olika yrkeskategorier som utifrån sin politiska hemvist och sina inkomster särskilt borde bidra till partiets ekonomi.

Stadens läkarekår torde i allmänhet vara högersinnad. Det vore av intresse att få veta huru stora bidrag, som erhålles från kårens medlemmar.

Om någon energisk läkare satte sig i spetsen för en insamling i form av anteckning å en lista, skulle veder-

48 börande utan tvivel om han ville kunna på några dagars tid samla tillhoppa åtskilliga tusentals kronor.

På samma sätt förhåller det sig med tandläkarkåren, den diplomatiska kåren bestående av herrar general- och konsuler m.fl.²¹

Men Åke Wiberg nöjde sig inte med detta. Han påpekade att han vid en genomgång av taxeringskalendern kunnat konstatera att 16 av högermedlemmarna i stadsfullmäktige hade en samlad inkomst på 450 000 kronor, det vill säga närmare 30 000 kronor per person (över 830 000 kronor i 2006 års priser). Till nästa AU-sammanträde såg han fram mot en sammanställning av de bidrag som dessa personer hade lämnat till partiet under året. Därefter borde motsvarande sammanställning göras även för partiets lokala styrelseledamöter. Genom att öka de egna insatserna i partiets verksamhet skulle man vinna nya medlemmar, som i sin tur kunde rekrytera betalande medlemmar. Detta hade fungerat i partiets ungdomsorganisation och borde fungera även i moderpartiet, menade Åke Wiberg.

Arbetsutskottet ställde sig bakom Åke Wibergs önskan att stärka det lokala partiets ekonomi men kände sannolikt en viss tveksamhet till några av de åtgärder som föreslogs i skrivelserna. Något avgörande i finansieringsfrågan kom inte heller från AU utan frågan hänsköts till ytterligare diskussion bland medlemmarna.²²

Åke Wiberg förde även fram ett flertal förslag om hur propagandan och kontakterna med väljarna skulle bli effektivare. Ett viktigt steg, menade han, var att inrätta ett särskilt pressombud för att samarbeta närmare med traktens högertidningar. Arbetsutskottet var positivt till detta initiativ men ansåg att frågan borde behandlas av stadsfullmäktiges borgerliga grupp.

Även Åke Wibergs förslag om en aktivare propaganda 49 ansågs väsentligt av AU. Wiberg betonade särskilt behovet av ett mer drivande partiarbete mellan valen för att visa medborgarna att man var aktiv. Han varnade inte bara för socialdemokraternas framgångar utan pekade även på att radikala högerkrafter fick allt större betydelse i samhället.

Högern får ej heller bortse från den starka förskjutning åt radikalt högerhåll, som ägt rum i vissa andra länder, en förskjutning, som väckt anklag i stora kretsar bland befolkningen i vårt land. Nationalsocialisterna i exempelvis Göteborg uppvisade redan vid 1932 års riksdagsmannaval en röstsiffra uppgående till ca 6 000. Det intresse, vilket de nationalsocialistiska mötena uppväckt ej endast i Göteborg utan även annorstädes och ej minst i Skåne, vittnar om att rörelsen, som vid kommande val kan förväntas gå fram med egna listor, skall till sig draga över ett flertal röster från högern. [...] Partiet utgör på grund härav och på grund av de politiska strömningarna en fara för det gamla högerpartiet, vilket sannerligen icke har råd att splittras i mindre grupper.²³

Förslaget om en aktivare propaganda fick direkt stöd av arbetsutskottet. Man gick igenom tidigare verksamhet och på basis av detta presenterades förslag till ny uppläggning av propaganda och upplysningsverksamhet. I detta arbete deltog bland andra de båda yngre partimedlemmarna Åke Wiberg och ingenjören Carl Axel Nilsson – som i likhet med Åke arbetade vid Malmö Strumpfabrik. Den lokala partistyrelsen uttalade sig också för att arrangera återkommande allmänna möten, där partiets företrädare kunde presentera den egna politiken och svara på frågor från åhörarna. På detta

50 sätt skulle man engagera väljarna även mellan valen. Under hösten ordnades också allmänna möten i Siriusordens lokaler.²⁴

Efter bordläggning över sommaren togs Åke Wibergs förslag upp till ny behandling i början av september 1933. Denna gång ledde skrivelserna till två konkreta åtgärder. Samtliga styrelsemedlemmar i föreningen uppmanades i en särskild skrivelse att rekrytera minst fem nya medlemmar före den 1 oktober samma år. För att stärka partiets ekonomi och möjliggöra ett aktivare propagandaarbete skulle varje styrelsemedlem dessutom upprätta en förteckning över företag och enskilda personer av vilka partiet antingen kunde få ett tillfälligt anslag på minst 50 kronor eller ett årligt bidrag på minst 10 kronor under två år. Sedan dessa listor granskats av föreningens sekreterare Eugene Flygare – för att undvika att samma tilltänkta anslagsgivare besöktes flera gånger – skulle insamlingen avslutas före den 1 november.²⁵

Vid arbetsutskottets sammanträde den 2 oktober visade det sig att åtminstone fyra styrelsemedlemmar, bland dem Åke Wiberg, lyckats värva minst fem medlemmar. Penninginsamlingen gick trögare, bara Åke kunde meddela en viss framgång, med garanterade bidrag på 100 kronor.²⁶

Skrivelserna från Åke Wiberg engagerade arbetsutskottet under i stort sett hela hösten 1933. Hans inträde i AU hade utan tvivel aktiverat partiet och ökat medvetenheten om de problem som man stod inför. Hans engagemang för att stärka partiet mot hotet från nazisterna kom också att bli av avgörande betydelse när relationen mellan SNU och Allmänna valmansförbundet försämrades i början av 1934.

Vid SNU:s möte i Stockholm i februari hade ungdomsförbundet motsatt sig AVF:s krav på en åldersbegränsning för medlemskap. C. A. Nilsson, som hade deltagit i detta möte, redogjorde vid det lokala arbetsutskottets möte den

13 februari för händelseutvecklingen. Utskottet beslöt tills vidare att inte vidta några direkta åtgärder men tillsatte ett särskilt redaktionsutskott för att förbereda ett upprop till allmänheten om brytningen mellan AVF och SNU skulle bli definitiv.²⁷

Relationen mellan SNU:s Malmöförening och Borgerliga Valmansföreningen i Malmö var även uppe till diskussion i det lokala ungdomsförbundet. C. A. Nilsson och Åke Wiberg, som fortfarande var medlemmar i SNU, bevistade i februari 1934 ett lokalt SNU-möte som informatörer för valmansförbundet och återkom kort därefter till arbetsutskottet med en beskrivning av händelseutvecklingen.

Ingenjör Nilsson meddelade, att sammanträdet ifråga varit fåtaligt besökt, troligen beroende på att huvudsakligast medlemmar i oppositionsställning till Valmansförbundet ännu så länge betalt sina medlemsavgifter till Nationella ungdomsförbundet. Han meddelade även, att diskussionen givit vid handen kanske främst en avsikt att stödja Docent Lindholm, huvudstyrelsen och Nationell Tidning. Han sade sig även ha konstaterat, att en stark falang av de yngre medlemmarna synas hysa starka nazistiska sympatier.

Advokat Wiberg förklarade, att han instämde med Ingenjör Nilsson men dessutom ansåg sig ha funnit, att missnöjet egentligen icke är riktat mot Malmö Borgerliga Valmansförening utan mot Allmänna Valmansförbundets riksledning. Av diskussionen vid Ungdomsförbundets sammanträde framgick även, att många av de närvarande ansåge Nationella Ungdomsförbundet som ett särskilt parti, vilket förr eller senare skulle fordra en egen valorganisation.²⁸

[Med docent Lindholm åsyftas med all säkerhet

52 Elmo Lindholm som hade efterträtt Arne Forssell som ordförande för SNU. Lindholm hade uttalade nazistiska sympatier.]

Händelseutvecklingen på mötet underströk de farhågor som Åke Wiberg hade gett uttryck för redan i april 1933. Samtidigt fanns emellertid medlemmar av arbetsutskottet som ville tona ned betydelsen av SNU:s agerande och snarare ville knyta närmare kontakter med SNU trots avståndstagandet från moderpartiet och den starka nazistiska strömningen. Arbetsutskottets ordförande Per Bergman tog emellertid tydlig ställning mot splittringstendenserna i partiet och försvarade Arvid Lindmans upprop om att bilda en ny högerinriktad ungdomssammanslutning som inte förknippades med SNU:s politiska ställningstaganden. Efter diskussion kunde arbetsutskottet enas om att stödja detta förslag, samtidigt som man beklagade att riktlinjer och program för denna nya ungdomsorganisation inte hade presenterats tidigare. AU konstaterade att arbetet med att bilda det nya lokala ungdomsförbundet borde inledas omedelbart, men att man inte skulle ge offentlighet åt att detta arbete påbörjats. Arbetsutskottet konstaterade avslutningsvis:

Det uppdrogs åt Herrar Nilsson och Wiberg att bland stadens ungdom sondera terrängen och söka finna en lämplig ombudsman och åt sekreteraren att snarast förhöra sig om lämplig lokal och möblering av densamma. Det framhölls av de närvarande, att i denna styrelse borde ingå unga krafter representerande kvinnor, press, ingenjörer, banktjänstemän, affärsanställda, statstjänstemän, akademisk ungdom och hantverkare. De närvarande ansågo, att Valmansföreningen för närvarande icke skulle göra några offentliga ut-

talanden rörande bildandet av ett nytt ungdomsförbund, men att arbetet för bildandet av ett dylikt snarast skulle igångsättas.²⁹

Den slutliga brytningen mellan den moderata högern i Malmö och SNU skedde sedan SNU tillsammans med höger-radikala krafter, som stod nära den nazistiska rörelsen, i maj 1934 beslutat bilda det så kallade Medborgareförbundet. Detta var ett startskott för Åke Wiberg att utveckla det nya ungdomsförbundet. Med hjälp av kapital från ett särskilt näringslivskonsortium som kallades Natung kunde han snabbt få fram möbler och annat som behövdes för den nya föreningen. Men arbetet med att locka över unga konservativa till den nya organisationen var bara delvis framgångsrikt. Vid 1934 års utgång hade AVF:s Ungsvenska förening i Malmö sammanlagt 106 medlemmar, vilket var mindre än hälften mot vad SNU tidigare haft.³⁰ Den nazistiska rörelsen förefaller ha haft en stark ställning hos de yngre konservativa.

Åke Wiberg spelade en aktiv och kanske också avgörande roll då det gällde att dra gränsen mot den nationalsocialistiska rörelsen inom och utom det egna partiet. Medan många partikamrater förefaller ha sett splittringen av den konservativa rörelsen som det största hotet från den nazistiska rörelsen tog Åke Wiberg kraftigt avstånd från nazistisk ideologi. Bland annat var hans liberala grundsyn och positiva inställning till privat företagande helt oförenlig med nationalsocialismens centralism.

NATUNG

Finansieringen av valarbetet var en ständigt aktuell fråga såväl för moderparti som för kvinnoavdelning och ungdomsförbund. Ett stort problem var också hur det partipoli-

54 tiska arbetet skulle bedrivas mellan valen när de olika organisationerna i stort sett saknade ekonomiska medel. Till stor del kunde man förlita sig på ideellt arbete, men ett visst kapital behövdes för att hålla politiska möten, genomföra resor och sprida flygblad.

Inom det skånska näringslivet fanns en stark opinion för den liberalt orienterade konservatismen inom AVF och vid flera företag var man också positiv till att ekonomiskt stödja konservativa ungdomsorganisationer. För att hantera insamlingen av medel från näringslivet och fördela pengarna bland de politiska föreningarna bildades konsortiet Natung. Detta hade som främsta syfte att stödja högerinriktade ungdomsorganisationer och ge dem möjlighet att bedriva verksamhet särskilt mellan valen.³¹ Namnet Natung var med all sannolikhet en förkortning av Sveriges *Nationella Ungdomsförbund*.

Medlemmarna i konsortiet utgjordes av en handfull skånska storföretag med Sockerbolaget och Skånska Cement i spetsen. Omfattningen av betalningarna till konsortiet varierade med storleken på företagets verksamhet. Under 1940-talet stod Sockerbolaget, med betalningar på cirka 2 000 kronor per år, för över en tredjedel av konsortiets intäkter. Övriga företag betalade i allmänhet cirka 1 000 kronor eller något därunder årligen till konsortiet (se tabell 1).³² Varje år, åtminstone från 1933, lämnade Åke Wiberg genom Malmö Strumpfabrik ett bidrag på 1 000 kronor till Natung.

Det politiska engagemanget inom Sockerbolaget förefaller ha varit särskilt stort. Företaget var inte bara en stor bidragsgivare till Natung utan var även ägare av de båda dagstidningarna Helsingborgs-Posten och Skånska Aftonbladet. Både dessa tidningar representerade den moderata och näringslivsorienterade högern inom fyrstadskretsen.³³

Innan Åke Wiberg tog över som administratör verkar Natungs verksamhet under långa perioder ha bedrivits med vänster hand. Detta visas bland annat av brev som Åke Wiberg skrev till Ernst Wehtje jr i maj och juni 1933 där han redogjorde för sina försök att driva in den årliga avgiften från företagen och aktivera verksamheten. Wiberg hade då inträtt i Natungs inre krets som sekreterare med ansvar för konsortiets kassa. Konsortiets verksamhet var starkt eftersatt. I realiteten höll verksamheten på att falla sönder och Åke ägnade stor möda åt att få medlemsföretagen att betala sina avgifter. Han företog även resor runt om i Skåne för att presentera Natung och skapa kontakter med olika företag. Det var också kassörens ansvar att ta fram ett konkret förslag på vilka föreningar som skulle få bidrag från konsortiet. Särskilt under valår kunde det vara »trångt i foajén« då många föreningar hade större behov än under vanliga år.³⁴

Under den tid som Wiberg var aktiv i Natung innehades ordförandeposten av verkställande direktören vid Skandinaviska bankens centralkontor i Malmö. Fram till 1933 var Ernst Herslow vd, men då han överflyttades till bankens huvudkontor i Stockholm ersattes han av den nytillträdde Ivar Åkerman – även han aktiv högerpolitiker. Åke Wiberg lämnade skötseln av Natung 1950, men Malmö Strumpfabrik kvarstod som understödjande företag även därefter.

Tabell 1. Natungs intäkter 1939–1950

<i>Företag</i>	<i>Kr</i>
Svenska SockerfabriksAB	24 500
Skånska Cementgjuteriet	11 000
Malmö Strumpfabrik	9 000
Malmö Förenade bryggerier	6 500
Kockums	5 500

56	Sjöförsäkrings AB Öresund	5 500
	Klippans Finpappersbruk	2 000
	Kontant, anonymt	6 250
	Totalt	70 250

Källa: Natung, kassabok 1939–1962, Moderata samlingspartiets arkiv, MSA.

Wibergs aktivering av Natung skedde i ett läge då den svenska högerrörelsen hade problem med sammanhållningen. I och med brytningen mellan AVF och SNU i maj 1934 kom Natungs framtida finansieringsstöd omedelbart att bli en viktig fråga. Reaktionen hos Åke Wiberg var omedelbar. Visserligen hade han som flera andra högerpolitiker fått sin politiska skolning i ungdomsförbundet, men den politiska omsvängning som SNU genomgick 1934 tog han klart avstånd från. I ett brev till Natungs medlemmar den 7 juni 1934 konstaterade han:

Jag har gett Nationella ungdomsförbundets penninginsamlare och andra representanter besked att de icke från mig kunna erhålla något bidrag och att jag ej heller disponerar över några medel för sådant ändamål. Jag har samtidigt poängterat att någon fondbildning icke existerar avsedd att ekonomiskt stödja S.N.U.³⁵

I en ledare i Nationell ungdoms tidning några dagar senare presenterade ledande personer ur SNU ungdomsförbundets nya politiska riktning. Detta ledde till ett tydligt avståndstagande även från andra ledande medlemmar i den skånska högern. Ernst Wehtje jr tog bland annat kontakt med riksdagsmannen Erik Hagberg för att förvissa sig om att Åke Wiberg hade stoppat alla redan beslutade utbetalningar till SNU.³⁶

Natung kom efter detta framför allt att ge bidrag till Ungsvenskarna, det vill säga AVF:s ungdomsförbunds regionala och lokala avdelningar i Skåne. Dessa tillskott till kassan var sannolikt av stor betydelse när man byggde upp det nya ungdomsförbundets verksamhet. Bidragen under 1940-talet var koncentrerade till föreningarna i Malmöhus län och framför allt till Malmö stad, som under detta decennium stod som mottagare av mer än hälften av Natungs bidrag (se tabell 2). Detta avspeglar både konsortiets intresse för opinionsbildningen i städerna och Malmös centrala roll i det regionala politiska arbetet.

Tabell 2. Natungs utgifter 1939–1950

<i>Organisation</i>	<i>Kr</i>
Malmöhus läns ungsvenska distrikt	10 150
Kristianstad läns ungsvenska distrikt	8 700
Ungsvenska södra distriktet	2 350
Malmö ungsvenska förening	34 400
Västra Karups ungsvenska förening	500
Helsingborgs ungsvenska förening	250
Landskrona ungsvenska förening	500
Konservativa studentföreningen Lund	3 950
Ungsvenska studentföreningen	1 910
Totalt	62 710

Källa: Natung, kassabok 1939–1962, Moderata samlingspartiets arkiv, MSA.

Ett bidrag till ungsvenska föreningen i Malmö på cirka 3 000 kronor 1940 (ca 64 000 kronor i 2006 års penningvärde) måste betraktas som tämligen betydelsefullt. Under ett valår kunde föreningen i början av 1940-talet påräkna ett bidrag på cirka 2 400 kronor från den lokala partistyrelsen,

58 och under mellanåren var bidraget cirka hälften av detta. Huvuddelen av Malmös ungsvenska förenings finansiering kom således från Natung. Konsortiets betydelse framgår även tydligt för Malmöhus läns ungsvenska distrikt, som från moderpartiet lokalt endast fick 300 kronor under ett valår och 200 kronor under ett mellanår, medan bidraget från Natung låg på ett årsgenomsnitt om 1 000 kronor.³⁷ Det är helt klart att Natungs ekonomiska bidrag var väsentliga för högerens ungdomsverksamhet. Kännedom om organisationen tycks dessutom ha varit allmänt spridd, vilket bidrog till att ge framför allt kassaförvaltaren Åke Wiberg en central roll i det lokala partiarbetet.

PÅ VÄG MOT DEN LOKALA PARTITOPPEN

Bildandet av den ungsvenska föreningen i Malmö och gränsdragningen mot de nazistiska grupperingarna inom höger rörelsen stärkte Åke Wibergs ställning i partiet under 1930-talet. Hans strategiska position som administratör för Natung gjorde honom också till en viktig person i det lokala partiarbetet. Även om han under 1930-talet ägnade huvuddelen av sin kraft åt Malmö Strumpfabrik är det ingen tvekan om att hans agerande i det lokala partiarbetet och i stadsfullmäktige gjorde honom till en av de ledande inom Malmös höger rörelse.

Åke Wibergs juridiska kunskap och organisatoriska fal- lenhet avspeglades också i det interna partiarbetet. I sam- band med en revision av Malmö borgerliga valmansföre- nings stadgar 1935 visade han sin analytiska förmåga genom att peka på brister i den organisatoriska strukturen. Bland annat var arbetsfördelningen och tillsättningsförfarandet för partiets olika lokala delar diffusa. Han hade också ett stort antal synpunkter på formuleringen av olika delar av

stadgeförslaget. Arbetsutskottet tog stor hänsyn till denna kritik och gav Eugene Flygare och Åke Wiberg i uppdrag att göra en snabb revidering inför föreningsmötet i april samma år. Åke Wiberg deltog även – tillsammans med C. A. Nilsson och föreningens ordförande Per Bergman – i den slutliga omarbetningen av stadgarna inför föreningens årsmöte och i revideringen av bestämmelserna för kandidatnominering och provval.³⁸

En annan partipolitisk fråga som väckte Åke Wibergs engagemang var det bristande samarbetet mellan partiföreningarna på olika orter. Han konstaterade att kontakterna mellan olika konservativa grupperingar på riksplanet blivit bättre under de senaste åren och att Allmänna valmansförbundet framstod som ett väl sammanhållet parti i riksdagen. På kommunplanet var däremot sammanhållningen betydligt sämre. Detta kunde emellanåt leda till lokala ställningstaganden som inte stämde med partiets grundsyn. Partiets ställningstagande skulle framstå som avsevärt tydligare om man kunde enas om en gemensam linje vad gällde den kommunala arbetslösheten. Ett särskilt organ borde därför inrättas inom partiet som kunde se till att det nödvändiga samarbetet kom till stånd. Wiberg menade att detta organ på eget initiativ eller efter påstötning från lokala partiföreningar kunde ta upp frågor med andra föreningar både för att ge information och för att visa hur frågan hanterats på andra orter. Åke Wiberg föreslog därför att den lokala partistyrelsen skulle sända en skrivelse till partihögkvarteret i Stockholm för att aktualisera frågan. Förslaget mottogs med entusiasm och föreningens ordförande gavs i uppdrag att ta upp frågan på riksnivå. Dessutom skulle man eftersträva enhetliga stadgar hos de lokala föreningarna och likartade nominerings- och provvalsbestämmelser.³⁹

Från början av 1920-talet förekom ett tekniskt valsamar-

- 60 bete mellan Malmös borgerliga partier i syfte att begränsa socialdemokraternas starka ställning i staden. Genom samarbetet fick man ut det mesta av de röster som lagts även på mindre liberala och konservativa partier. Under valet till stadsfullmäktige 1934 hade man samarbetat med folkpartiet och inför valet 1938 var frågan åter aktuell. Men högern var långt ifrån enig i denna fråga:

Herrar Wiberg, Landgren och C. A. Nilsson uttalade sin bestämda åsikt att någon kartell med folkpartiet ej borde ingås vid höstens val. Folkpartiets representanter i fullmäktige hade varit fullständigt omöjliga att samarbeta med och i alla mera betydande frågor följde de blott socialdemokraterna. En rak och klar ensam högerlinje vore enligt deras mening den väg som borde slås in på inför höstens val, för att för högerns vidkommande nå bästa resultat.⁴⁰

Åke Wibergs tydliga ställningstagande i denna fråga ger en tydlig bild av honom som politiker. Hans politiska övertygelse tillät inga stora kompromisser vare sig i förhållande till nationalsocialister eller till folkpartister, trots att detta annars hade kunnat leda till fler mandat i stadsfullmäktige. Denna starka övertygelse delades emellertid inte av alla i partiets lokala styrelse. Tvärtom inleddes förhandlingar både med folkpartiet och med det lilla konservativa Nationella förbundet. Det visade sig emellertid omöjligt att jämka samman de tre partierna. Avtal om teknisk valsamverkan kunde bara träffas med folkpartiet och man beslöt att gemensamt gå fram under parollen »För frihet och demokrati«. Högerns lista toppades av riksdagsmannen Erik Hagberg, med Åke Wiberg på andra plats.

I polariseringen mellan högern och socialdemokraterna

kom fyrstadskretsens liberaler att hamna kläm. Det var först med bildandet av folkpartiets riksorganisation som partiet fick en stabilare plattform inom fullmäktige, även om det skulle dröja till 1940-talet innan de stora framgångarna infann sig.⁴¹

I MALMÖ STADSFULLMÄKTIGE

Åke Wiberg satt i Malmö stadsfullmäktige under nästan 17 år, från januari 1931 till den 26 september 1947, då han av hälsoskäl valde att lämna lokalpolitiken. Han hade velat avgå redan i samband med 1946 års val men hade då övertalats att ställa upp för ytterligare en period. Från 1930-talets början till 1940-talets slut förändrades hans politiska position, från en ung och okänd lokalpolitiker till en rikspolitiker med ett brett kontaktnät inom och utom det egna partiet. Han var mot slutet av sin aktiva period som lokalpolitiker en viktig länk mellan den centrala partiledningen och den lokala partieliten. Sedan Åke Wiberg 1941 tillträtt som riksdagsman och i realiteten flyttat från Malmö kom han inte att ägna den lokala politiken så mycken uppmärksamhet. Politiken i Malmö verkar heller aldrig ha varit Åke Wibergs arena, utom möjligen under det tidiga 1930-talet då han ju spelade en viktig roll för att utmejsla det lokala partiarbetets inriktning.

Arbetet i Malmö stadsfullmäktige förefaller ha innefattat ett tämligen stort mått av slentrianuppgifter. Det var en arena där det gavs få möjligheter för den politiskt aktive att profilera sig, såvida man inte tillhörde den inre ledande kretsen i fullmäktige. Voteringar förekom ytterst sällan i församlingen. Enskilda motioner och interpellationer hörde också till ovanligheten. Men detta innebar inte att det politiska arbetet präglades av harmoni mellan de olika parti-

62 grupperna. Tvärtom fanns mellan framför allt högern och socialdemokraterna grundläggande skillnader i synsätt, vilket främst kom till uttryck i beredningsarbetet i nämnder och drätselkammare. Det var framför allt inom dessa som de politiska besluten tog form.⁴²

Drätselkammaren var stadens egentliga styrelse. Från 1923 var denna uppdelad i tre olika avdelningar som hanterade olika områden. Den första avdelningen svarade för skattefrågor och medelsfördelning. I den andra avdelningen behandlades frågor med anknytning till gator, bebyggelse, renhållning, gas- och vattenverk, medan den tredje avdelningen ansvarade för stadens fastigheter. Under drätselkammarens olika avdelningar sorterade ett flertal nämnder där en stor del av beredningsarbetet utfördes.⁴³

Drätselkammarens uppdelning och nämndernas ansvarsområden avspeglade Malmös snabba tillväxt. Stadens befolkning ökade från 120 000 innevånare 1930 till 155 000 år 1940 och 192 000 år 1950. Mot denna bakgrund var det inte förvånande att en stor del av stadsfullmäktiges arbete handlade om stadsplanering, markanvändning och olika anläggningsärenden. I en stad som växte så snabbt som Malmö gjorde under mellankrigstiden blev även frågor med anknytning till bostadsbyggande, arbetslöshet och fattigdom naturliga delar av fullmäktiges verksamhet. Arbetslösheten var under 1930-talet ett särskilt viktigt område. Under konjunkturnedgången i början av decenniet ökade arbetslösheten påtagligt från cirka 1 000 personer 1929 till 5 200 fem år senare, då bland annat Kockums varv tvingades till omfattande friställningar.⁴⁴

De enskilda stadsfullmäktigeledamöternas arbete kom i mycket att styras av vilka nämnder de placerades i. Under det första året i fullmäktige valdes Wiberg som suppleant till drätselkammarens tredje avdelning samt som suppleant

till stadsrevisionen för gas- och elverk och fattigvårdsstyrelsen. Han var även ordinarie ledamot av idrottsnämnden. Med tiden följde betydelsefullare uppdrag. Wiberg utsågs bland annat till vice ordförande i både drätselkammarens finansavdelning och budgetavdelning. Under ett tiotal år var han även sekreterare i högerns fullmäktige-grupp. Under 1930- och 1940-talen kom successivt allt fler av Wibergs nära medarbetare från Strumpfabriken att engageras i det lokala partiarbetet för högern. Wiberg skrev själv:

Kanske inte helt utan fog påstods det också, att högerns kommunalpolitik dirigerades från AB Malmö Strumpfabrik, där förutom C. A. Nilsson och Torsten Hülphers, kamrer Tancred, P. Hj. Fagerholm och många andra hade kommunala förtroendeuppdrag.⁴⁵

Åke Wiberg kom under 1930-talet att vid ett flertal tillfällen engagera sig för Malmös poliskår. I september 1931 var han bland annat föredragande i fullmäktige när det gällde drätselkammarens förslag till modernisering av Malmöpolisen, genom införförskaffande av en personbil, en motorcykel med sidovagn och tio cyklar. Någon stor satsning på polisens tekniska utrustning gjordes inte efter detta. Vid 1930-talets slut hade man fortfarande bara en motorcykel men »hela« två bilar. Åke Wiberg intresserade sig också för poliskårens anställningsförhållanden då han bland annat försökte få till stånd en utredning om polispersonalens pensionsförhållanden och möjlighet att stanna kvar i tjänsten efter uppnådd pensionsålder, som för Malmöpolisen var 55 år. Någon större framgång i dessa frågor hade han inte. Däremot visade han sig vara en av de få fullmäktigemedlemmar som både motionerade och interPELLERADE.⁴⁶

Åke Wibergs första motion i fullmäktige berörde emel-

64 lertid inte polisen utan före kommunalkamreren i Foosie kommun (inkorporerad i Malmö) som i ett brev till fullmäktige velat få sin lön reviderad på grund av dyrtid och arbetsbelastning. Frågan hade behandlats av drätselkammarens första avdelning och av beredningsutskottet, vilka båda avstyrkt. Trots detta valde Wiberg att ta upp frågan i fullmäktige, men utan framgång.⁴⁷

Både i stadsfullmäktige och i andra sammanhang – inte minst som ledare för Malmö Strumpfabrik – visade Åke Wiberg ibland ett starkt engagemang för den enskilda individen. Det kunde vara något i det individuella livsödet som berörde honom eller den ensamma människans kamp mot auktoritet och byråkrati. I sådana situationer var han inte rädd för att ta en konfrontation och ta ställning för det som han ansåg rätt.

Samtidigt var han försiktig med stadens pengar, även till socialt behjärtansvärda ändamål. I november 1933 gick han således till attack mot fattigvårdsstyrelsen för att man trots ansträngd ekonomi ökade understödet, medan andra kommuner höll igen. Fattigvårdsstyrelsen – Wiberg hade då lämnat sitt uppdrag i styrelsen – svarade att man hade gett ut extra pengar med anledning av den stundande julen och att dessa extra bidrag avvägts i varje enskilt fall med hänsyn till de individuella behoven.⁴⁸

Åke Wibergs engagemang i lokalpolitiken trappades gradvis ned under andra hälften av 1930-talet och under 1940-talet. År 1936 avböjde han exempelvis inval i gatustadgemenkommittén, sannolikt på grund av sin arbetsbelastning i Malmö Strumpfabrik. Däremot återfanns han 1939 som suppleant i Malmö stads sjukhusdirektion och i budgetberedningen. Det senare uppdraget behöll han under ett flertal år trots att han efter inträdet i riksdagen 1941 drog ned på sitt kommunalpolitiska engagemang.⁴⁹

Åren i Malmö stadsfullmäktige bidrog naturligtvis till att forma Åke Wibergs politiska inställning och engagemang. Inte sällan förefaller motsättningarna mellan högern och socialdemokraterna har varit särskilt tydliga – vilket säkerligen hängde samman med att dessa båda under hela mellankrigstiden var de två dominerande partierna. Inte desto mindre fanns – menade Åke Wiberg tio år efter att han lämnat kommunalpolitiken – en viss respekt för de politiska motståndarna.

Många göra en betydande insats med ofta stora uppoffringar. Detta är f.ö. fallet inte minst med socialdemokraterna. Man ser huru rabulister, när de väl kommit in i förhållandena, sansa sig och så småningom utveckla sig till ansvarstagande och omdömesgilla styrande, vilka eftersträva goda lösningar av samhällsproblemen, såvitt möjligt i samförstånd.⁵⁰

Den bild man får av Åke Wiberg som aktör på den lokalpolitiska arenan är inte helt tydlig. En samtida bedömare – överingenjör Tore Husberg – från det egna partiet gav en beskrivning av honom som inte motsägs av protokoll och annat material:

Hans insatser inom den kommunala förvaltningen hava varit mycket goda. Han har visat sig vara ovanligt vaken och intresserad för frågor av betydelse för stadens ekonomi, vilka utan hans ingripande icke alls eller först senare kommit till behandling. Han är en god talare och debattör, i det han har förmåga att utan att såra bemöta sina motståndare på ett kraftigt och övertygande sätt.⁵¹

66 Detta positiva omdöme stöddes av Erik Hagberg, som i valet 1932 utsågs till representant för Malmöhögern till riksdagens andra kammare:

I allmänna angelägenheter har jag samarbetat med herr Wiberg sedan fem à sex år tillbaka och har för min del endast gynnsamma erfarenheter härav. Han har ett sansat omdöme och har också inom det borgerliga lägret tillvunnit sig förtroende, som tagit sig uttryck i ledamotskap av stadsfullmäktige m.fl. kommunala institutioner. På detta verksamhetsområde har han tagit flera initiativ och får anses vara en av den borgerliga gruppens i Malmö framträdande ledamöter.⁵²

FAMILJEN OCH STORPOLITIKEN

Åke Wiberg träffade sin blivande hustru, Märta Holmström, under studietiden i Lund, men båda två ansåg att det var viktigt att studierna fullföljdes innan man bildade familj. De gifte sig inte förrän 1931 och då hade redan Åke Wibergs karriär kommit en bra bit på väg såväl politiskt som inom näringslivet. Familjens första barn, sonen Anders, föddes 1935 och sedan följde Ann 1938 och Jan 1941.

Åke Wiberg hade redan under 1920- och tidigt 1930-tal haft nära kontakter med personer i Tyskland, men när han vid mitten av 1930-talet, efter Hitlers maktövertagande, besökte landet slogs han av hur det ändrat karaktär. Atmosfären var hårdare och militarismen tydlig. Detta i kombination med de allierade ländernas eftergivenhet mot Hitler gjorde att Åke Wiberg tidigt insåg faran för att ett nytt krig skulle komma att blossa upp i Europa. Den ökade spänningen hotade Sverige, men kanske särskilt Skåne på grund av

närheten till Tyskland. Om kriget blev verklighet och Sverige drogs in var risken påtaglig för att större städer som till exempel Malmö skulle komma att flygbombas. Därför borde i första hand alla små barn evakueras från staden.

Detta var en anledning till att Åke Wiberg redan vid mitten av 1930-talet började se sig om efter en lantbruks- och skogsegendom som kunde fungera som evakueringsställe för mödrar och barn. Agerandet var inte unikt. Delar av den skånska överklassen letade under senare hälften av 1930-talet efter liknande reträttbostäder. För Åke var det också viktigt att kunna komma bort från staden på helgerna och koppla av.⁵³ Under sin uppväxt hade han ofta besökt sin farbrors och sina morföräldrars gårdar och då fått en förkärlek för det lantliga livet. Redan vid 1930-talets mitt hade Åke Wiberg en sådan arbetsbelastning att han hade ett starkt behov av att komma bort och »ladda batterierna«.

Åke gick mycket systematiskt till väga för att hitta rätt egendom. Han beskrev detta själv på följande sätt:

I början av 1936 på den tid, vi var bosatta i Malmö, bestämde vi oss för att försöka finna någon liten skogsegendom, som inte låg alltför långt bort.

Jag dikterade en promemoria, vari jag utvecklade, huru idealstället skulle se ut.

Det skulle vara en bondgård med ett obetydligt lantbruk, men gärna med en hel del skog. Det borde finnas en stuga eller villa, som vi själva skulle kunna disponera och den måste vara belägen intill en sjö.

Avståndet fick inte vara längre än högst ungefär två timmars bilfärd från Malmö.

Översikten jämte frågeformulär sände jag till alla mäklare och bankkontor i de trakter, där det möjligen kunde finnas något, som fyllde betingelserna.⁵⁴

68 Genom dessa kontakter och annonser i ett flertal tidningar kom Åke Wiberg snabbt att få se flera intressanta objekt. Landsbygden hade börjat avfolkas i såväl Halland som Småland och det fanns ett stort antal gårdar till salu till relativt låga priser. Under en tid gjorde Wiberg flera resor till fastigheter på lämpligt avstånd från Malmö. Dessa objekt kunde ibland vara intressanta, men ändå inte exakt vad han hade hoppats på. En dag ringde emellertid en representant från ett bankkontor i Halmstad och meddelade att han hade ett objekt som skulle kunna vara precis vad Åke sökte. Fastigheten hette Attavara och låg några kilometer utanför Simlångsdalen nära gränsen mellan Halland och Småland. Till gården hörde flera hundra tunnland skog men bara 6–8 tunnland odlad mark. Bondgården och ekonomibyggnaderna var i gott skick och dessutom ingick i köpet en relativt nybyggd och avskilt belägen villa. Både gården och villan låg helt nära Attavarasjön.⁵⁵

Tidigt en försommardag 1936 reste Åke och pappa Yngve från Malmö för att första gången besöka Attavara. »Vi tog inte vägen över Simlångsdalen utan genom skogarna från söder och fick därigenom tillfälle att få en första bild av Attavara från höjden på andra sidan.«⁵⁶ Åke konstaterade vidare:

På så vis kom vi i kontakt med Attavara. Redan första gången jag kom dit, blev jag nästan betagen i alltsamman.

Penningvärdet var något helt annat än nu, men det pris, som begärdes, omfattade också möbler, båtar, redskap och allt som strängt taget behövdes på ett week-endställe.

Jag accepterade på stående fot säljarens villkor och köpekontrakt skrevs.⁵⁷

I beskrivningar av Simlångsdalen i allmänhet och Attavara i synnerhet gav Åke Wiberg uttryck för en närmast naturromantisk inställning. I sin bok om Attavara intog han rollen som vandrare genom bygden som stannade upp vid naturscenerier och som nogsamt registrerade vardagliga händelser i naturen och hur människor levde. Han var påtagligt imponerad av det idoga arbete som många av traktens innevånare utförde.

Åke hade inga tankar på att själv driva det jordbruk som följde med gården. Han var i första hand intresserad av att använda den avskilt belägna villan vid sjön för familjen. Gården med tillhörande jordbruk kunde snabbt arrenderas ut. Huvuddelen av marken runt Attavarasjön hörde till Attavaragården. Tre ytterligare gårdar fanns emellertid på andra sidan sjön och de hade också skiften som gick ned till vattnet. Något större värde hade inte dessa skogsskiften, men de skulle kunna frigöras för att bygga fler strandvillor. För Åke Wiberg var detta en fara eftersom det kunde leda till att friden vid sjön bröts. Han beslöt därför att kontakta ägarna för att diskutera köp av de aktuella skogsskiftena. Detta avvisades kategoriskt, men däremot var ägarna villiga att sälja gårdarna i sin helhet. Visserligen hade Åke inte tänkt sig att utvidga sitt jordbruk ytterligare, men priset var det rätta och det skulle vara möjligt att arrendera ut även dessa marker. Han köpte därför de tre gårdarna. Om familjen någon gång önskade lämna Attavara skulle det även vara möjligt att göra en bra affär genom att stycka av tomter längs sjön.⁵⁸

Allteftersom familjen växte ökade behovet av utrymmen, särskilt som både vänner och släktingar ofta kom på besök till Attavara. En ny gäststuga med panoramautsikt över sjön och ett stort garage uppfördes under andra hälften av 1930-talet. Resultatet blev en bostad med gott om utrymme och

70 med de moderna bekvämligheter man kunde begära vid denna tid.

I efterhand förefaller dessa köp ha varit en del av en mycket medveten strategi inför det europeiska storkrig som Åke trodde skulle komma. Upprustningen av Attavara gick parallellt med försöken att rationalisera jord- och skogsbruket. Marker dikades för att läggas under plogen eller för att beskogas, samtidigt som skogsbruket gjordes mer rationellt.

För Åke Wiberg verkar 1938 ha varit en brytningstid. Attavara gård var inte bara en replipunkt för den jäktade storstadsfamiljen. Mot bakgrund av det ökade krigshotet framstod Attavara alltmer som en strategiskt viktig plats för Åke Wiberg och hans närmaste vänkrets.

I ett politiskt anförande våren 1938 gav han inte bara uttryck för sin oro för den rådande utrikespolitiska situationen utan gick också på ett – för en företagsledare – ovanligt tydligt sätt till angrepp mot Tyskland och dess ledare.

Det gamla historiskt förnäma Österrikes saga är slut. Landet har med våld tvingats under främmande ok.

Försöket att släta över genom folkomröstning kan inte bortförklara detta förhållande. Eller tror någon, att en omröstning skulle få lov att resultera i en majoritet mot Anschluss? Finnes det kanske någon, som tror att, om det nu verkligen hade fått äga rum en fri folkomröstning, vilken medfört majoritet för Österrikes fortbestånd såsom oberoende stat, Hitler för den skull hava dragit tillbaka de tyska ockupationsarméerna samt böjt sig för omröstningens resultat? Folkomröstningen är och förblir onödig. Dess tvångsresultat är på förhand givet och Hitler kan därmed icke slå blå dunster i ögonen på utlandet.⁵⁹

Men Åke Wiberg kritiserade inte bara det tyska övergreppet på Österrike. På ett framsynt sätt varnade han också för det val som kunde drabba även andra länder i Tysklands närhet. 71

Det i Österrike förbjudna nazistpartiet och andra Tysklands redskap hava verkat i det tysta. Nazisterna hava förfarit ungefär på samma sätt som när Hitler en gång gjorde sin stora och lyckade kupp i Tyskland.

Nog borde det vara ett memento för de andra länder, vilkas tur i sinom tid kanske kommer. Eller tror någon, att icke samma mullvadsarbete pågår i Tjeckoslovakien? Man lär nog kunna vara ganska förvissade om, att tyskarna redan hava en ganska utarbetad plan över, huru den kupp skall utföras som kommer mot Tjeckoslovakien, vilka som böra betraktas såsom motståndare och vilka som fortast möjligt böra elimineras för att därigenom det blixtnabba slaget skall verka fullkomligt bedövande.⁶⁰

Vad gällde Tjeckoslovariens öde kom Åke Wibergs bedömning att infrias redan hösten 1938 då delar av Tjeckoslovakien (Sudetlandet) införlivades med Tyskland, varefter hela landet annekterades i mars 1939. Att Tjeckoslovakien skulle falla offer för den tyska expansionismen kan inte ha varit särskilt förvånande för den politiskt intresserade, men Åke Wiberg såg också en tydlig fara i att även till exempel de nordiska länderna skulle utsättas för tyskt spionage och ett militärt anfall. I sitt anförande från våren 1938 gjorde han också en ovanligt tydlig markering inte bara mot den tyska politiken utan också mot vad han uppfattade som tysk mentalitet:

Det är lönlöst att bestrida, att vår släktskap med tyskarna är ytterst avlägsen och att vi aldrig kunna lära oss förstå tysken liksom denne aldrig kan lära sig tänka på samma sätt som vi. Kadaverdisciplin, hänsynslös gåpåaranda, småsnålhet, stora gester, teatralisk chauvinism och koncentrerad materialism är tyska värden som är och bör vara för svensk tankevärld främmande.

Bort med tyskt inflytande. Låt oss börja detta upprensningsarbete omedelbart. Vi sträva icke efter förvecklingar med Tyskland men begära däremot nu och framdeles att få bevara den fred, vilken vi som en man alltid söka värna mot vem det vara må, inte minst tyskar eller ryssar. Skulle vi komma att ställas inför samma hot som Österrike och väl längre fram andra länder, då må vi visa och också hava medel att kunna visa, att vi äro beredda göra allt för att skydda vår demokrati, vårt land och folk och dess frihet.⁶¹

Åke Wiberg markerade tydligt sitt nationella ställningstagande, och överdrifter förefaller ha varit ett sätt för honom att fånga lyssnarnas intresse. Samtidigt visar detta hans tydliga avståndstagande från den nazistiska politiken och hans önskan att stärka det svenska försvaret.

Med tanke på den politiska inställning som Åke gav uttryck för är det inte förvånande att familjen redan 1938 började lägga upp ett lager av förnödenheter vid Attavara. Man skaffade också ytterligare sängplatser ifall det skulle bli nödvändigt att ta emot flera familjer på gården vid en krigssituation. Särskilt efter Münchenuppgårelsen mellan Chamberlain och Hitler intensifierades uppbyggnaden av reserverna vid Attavara och vid nyår 1939 fanns husgeråd, sängkläder, konserver och så vidare för ett tjugotal kvinnor och barn lagrade vid sjövillan. Med sin sedvanliga noggrannhet

gjorde Åke Wiberg också upp en evakueringsplan för vilka familjer som skulle tas emot vid Attavara. Krigsutbrottet i september 1939 innebar emellertid inte någon omedelbar och storskalig flytt av människor. Men då Tyskland inledde invasionen av Norge och Danmark den 9 april 1940 flyttade de utvalda familjerna till Attavara och under månaderna därefter fanns 20–25 mödrar och barn evakuerade där.⁶²

VÄGEN TILL RIKSDAGEN

AKE WIBERG hade tidigt ett starkt intresse för rikspolitiken och ett av hans mål förefaller redan mot slutet av 1920-talet ha varit att representera Allmänna valmansförbundet i riksdagen. Möjligheten för honom att ta detta steg öppnades redan under 1932. I februari samlades Malmö borgerliga valmansförening för att diskutera nomineringarna inför höstens riksdagsval till andra kammaren. Grosshandlare Nils Winkler, som suttit i riksdagen sedan 1916, skulle sannolikt stå kvar på första valbara plats och som andranamn hade Skånska Aftonbladets chefredaktör Erik Hagberg accepterat nominering. Men det behövdes även yngre kandidater som kunde attrahera nya väljargrupper. Samtidigt tryckte Malmös köpmän på för att nominera någon som kunde representera deras intressen, och även andra intressegrupper ville stärka sina positioner. Erik Hagberg påpekade att socialdemokraterna sannolikt skulle försöka locka till sig tjänstemän som nya anhängare och att det därför var viktigt att hitta någon som kunde attrahera dessa väljare till Allmänna valmansförbundet (AVF) i stället. Vid diskussionen nämndes flera personer som tänkbare kandidater, bland annat uppmärksammades Åke Wiberg som ett möjligt namn.¹

75

Under våren 1932 stod det emellertid klart att Nils Winkler inte skulle ställa upp till omval. Grosshandlare Winkler var i egenskap av direktör vid Wilh. Sonesson & Co i Malmö närmast lierad med AVF:s handelsintressen, men det var för den skull inte självklart att han skulle efterträdas av någon

76 från samma intressegrupp. I maj tillfrågades Erik Hagberg av en av Malmöhögerens starka män, Gustaf von Platen, om han kunde tänka sig att efterträda Nils Winkler. Hagberg tvekade eftersom han ansåg att arbetet vid tidningen var politiskt viktigt och eftersom Malmö på grund av sin ekonomiska struktur borde företrädas av en representant från näringslivet. Men efter en tids eftertanke beslöt han ändå att svara ja.²

Vid Malmö borgerliga valmansförenings nomineringsmöte den 5 augusti stöddes Hagberg av Otto Gröné och härads-hövding Ernst Wehtje (d.ä.). Men utöver Hagberg nominerades även Åke Wiberg och målarmästare Anders Olsson:

Notarie Carling framhöll att det av Doktor Gröné uttalade önskemålet, att Malmö borde representeras av yngre krafter hade hans fulla gillande och att han härför icke hade något att erinra i och för sig emot chefredaktör Hagbergs kandidatur, dock ansåge han, att det funnes en kandidat, som om möjligt i ännu högre grad besatte dessa kvalifikationer och föreslog därför advokaten Wiberg som första Malmönamn.³

Högerens inställning till nomineringen var således splittrad och för att avgöra frågan beslutades att man skulle hålla ett provval bland föreningens medlemmar. Favorit inför detta provval var utan tvivel Erik Hagberg.

Erik Hagberg hade bevakat riksdagen som journalist under 1910-talet och hade då fått nära kontakter med riksdagsmännen på Skånebanken i både första och andra kammaren. Hans lokala partiarbete i Malmö inleddes i samband med valet 1917 och genom redaktörskapet på Skånska Aftonbladet fick han under 1920-talet åtskilliga tillfällen att bevaka den lokala politiken. Hans politiska erfarenheter var

således större än Åke Wibergs och då han dessutom var elva år äldre var hans kontaktnät mer omfattande. Jämfört med Åke Wiberg förefaller Hagberg mer ha företrätt handels- än industriintressen. I brist på någon egentlig representant från detaljhandelskåren fick han också handlarnas uttalade stöd vid nomineringsmötet den 5 augusti.⁴ Bortsett från att Hagberg hade en bredare meritlista kunde nog Åke Wiberg även uppfattas som väl ung, nyss fyllda 30 år, och orutinerad i det lokala partiarbetet.

Provvalet visade också ett tydligt stöd för Hagberg, vars namn stod först på 313 av 365 avgivna provvaledlar. Åke Wiberg och Anders Olsson stod som första namn på 26 valedlar vardera, men Åke Wiberg hade betydligt fler nomineringar som andra namn än Anders Olsson. Den lokala föreningen beslöt därför att upprätta en lista med kandidaterna i ordningen Hagberg, Wiberg och Olsson. Därmed var första steget taget mot en gemensam riksdagslista för Allmänna valmansförbundet i den skånska fyrstadskretsen. Den lokala nomineringen skulle därefter, den 25 augusti, jämkas samman med nomineringar från Lund, Helsingborg och Landskrona. Malmhögerns principiella inställningen var att Erik Hagberg skulle placeras först på den gemensamma listan, men om detta mötte starkt motstånd skulle Malmödelegationen vara beredd att acceptera professor Claes Lindskog från Lund som första namn – denne satt sedan 1922 i riksdagen. Om man inte kunde enas i frågan skulle Malmöhögern gå fram med en egen lista där Hagberg skulle placeras först och Wiberg som andra namn. Detta blev emellertid inte nödvändigt, utan vid sammanträdet med fyrstadskretsens samtliga delegationer placerades inte oväntat Lindskog före Hagberg, med riksdagsmannen Nils Christiernsson (Helsingborg) som tredje namn och Åke Wiberg som fjärde.⁵

78 Malmöhögern befäste, genom att placera Hagberg och Wiberg som sina två första namn, sin position som nydanare inom partiet. Även om Hagberg hade en något mer traditionell konservativ framtoning än Wiberg måste bägge kandidaterna betraktas som representanter för partiets mer moderata falang. Dessutom var de jämförelsevis unga, så det fanns goda möjligheter för dem att återkomma vid senare riskdagsval om de inte skulle bli valda. Fler än tre delegater från fyrstadskretsens höger kunde man inte räkna med att få till riksdagen. Valet resulterade också i att Lindskog och Christiernsson från vårriksdagen 1933 fick sällskap av Erik Hagberg till andra kammaren. Samtidigt valdes för övrigt Tage Erlander som ny socialdemokratisk representant från fyrstadskretsen.

Åke Wiberg hade misslyckats i sitt första försök att komma till riksdagen och många väntade sig nog att han skulle göra ett nytt försök vid andrakammarvalet 1936. Men redan i januari 1936 meddelade Åke att han på grund av tidsbrist inte kunde komma i fråga som kandidat till höstens val.⁶ Detta sammanföll med en mycket hektisk period för Åke Wiberg då han var djupt involverad i utvecklingen av Malmö Strumpfabrik. Dessutom hade sonen Anders fötts 1935 och Åke letade efter en reträttbostad utanför Malmö.

Inför riksdagsvalet 1940 meddelade professor Lindskog att han inte ställde upp till omval. Från Malmökretsen nominerades denna gång fem namn till provval – däribland Åke Wiberg. Provvalet avhölls den 26–29 juni och resulterade i att Åke Wiberg sattes på andra plats efter Erik Hagberg. Vid fyrstadskretsens nomineringssammanträde krävde Malmödelegation – i kraft av sin röststyrka – att få besätta både första och tredje platsen på den gemensamma fyrstadslistan. Efter viss opposition framför allt från Lunds delegation accepterades detta förslag och en gemensam valsedel

för de fyra städerna med riksdagsmännen Erik Hagberg och Sven Lundberg som första respektive andra namn och Åke Wiberg som tredje fastställdes.⁷ Om inte högern gjorde ett särskilt dåligt val skulle detta med all sannolikhet innebära att Åke Wiberg från 1941 skulle kunna inträda som riksdagsman. Så blev det också.

DEN SVENSKA RIKSPOLITIKEN
UNDER 1940-TALET

Inom högern fanns vid slutet av 1930-talet en grundmurad misstro mot socialdemokratin, och flera av högerens riksdagsledamöter kunde inte tänka sig ett samarbete över partiogränserna. Det fanns hos stora delar av högern också en besvikelse över att den socialdemokratiska regeringen inte hade stött Finland i tillräcklig utsträckning efter Sovjetunionens anfall den 30 november 1939. Inom breda grupper av partiet sågs Finland som »Västerlandets yttersta utpost« och Sverige hade ett ansvar för att bevara den forna rikshalvan som en del av det demokratiska Europa. Detta behov hade blivit tydligare efter bolsjevikernas maktövertagande i Ryssland.⁸

I början av december 1939 tillfrågades högerens ledning om partiet var villigt att delta i den planerade samlingsregeringen, och frågan togs upp i partiets samlade riksdagsgrupp. Påverkad av den internationella händelseutvecklingen och det ideologiska motståndet mot socialdemokratin röstade en majoritet för att partiet inte skulle delta i regeringssamarbetet. Efter kontakter med socialdemokraterna lyckades Gösta Bagge utverka ytterligare garantier för hjälp till Finland, vilket sannolikt bidrog till att partiets förtroenderåd, trots riksdagsgruppens rekommendation, beslöt delta i regeringssamarbetet. Från den 13 december 1939 styrdes

- 80 Sverige av en samlingsregering där högerpartiet hade tilldelats två taburetter – partiledaren Gösta Bagge var ecklesiastikminister och den blivande högerledaren Fritiof Domö handelsminister.

Mot slutet av 1930-talet och under samlingsregeringens tid gick den politiska utvecklingen till stora delar högerns väg. Det gamla kravet på ett starkt försvar hade börjat förverkligas 1936 och under krigsåren var insatserna för försvarets uppbyggnad betydande. En annan traditionell högerståndpunkt var tanken på nationell samling och en nation som arbetade mot ett gemensamt mål. Detta hade funnits som en målsättning hos delar av Allmänna valmansförbundet under 1910- och 1920-talen, men hade under 1930-talet ersatts av en tydligare ideologisering och en mer konfrontationsinriktad politik. Under samlingsregeringens tid fick emellertid sammanhållningen mellan regeringspartierna högsta prioritet och den nationella uppslutningen kring gemensamma politiska och ekonomiska mål påverkade samtliga regeringspartier.

Det gemensamma stödet för neutralitetspolitiken stärkte landet nationellt men innebar framför allt att socialdemokraterna konsoliderade sin position. Detta berodde inte minst på att Per Albin Hansson i mycket kom att personifiera neutralitetsviljan. Valet 1940 blev också en av de största valtriumferna någonsin för socialdemokraterna, då man fick 54 procent av rösterna och 134 (58 procent) av andra kammarens mandat. Socialdemokraternas framgång skedde på bekostnad av samtliga övriga partier. Det nazistiskt inspirerade socialistiska partiet åkte ur andra kammaren och kommunisterna tappade två av fem mandat. Även de borgerliga partierna drabbades av mandatförluster. Bondeförbundet tappade åtta och folkpartiet fyra mandat. Högerpartiets förluster kunde begränsas till två mandat, och partiet

behöll därigenom med 42 mandat sin position som största oppositionsparti i andra kammaren.⁹

Genom sitt starka stöd i riksdagen kunde socialdemokraterna själva ha övertagit regeringsmakten efter 1940 års val, men samarbetet i regeringen uppfattades ha ett värde i sig eftersom det manade till nationell samling i en svår tid. Även om det naturligtvis fanns stora meningsskiljaktigheter, framför allt mellan socialdemokrater och höger, undvek partierna att lyfta fram dem till tydliga partikonfrontationer. Ofta valde man från högerhåll i stället att kritisera den socialdemokratiskt inspirerade politiken genom inlägg av enskilda motionärer och vid den allmänna debatten i riksdagen.

Bland dem som mer regelmässigt ifrågasatte den socialdemokratiska ekonomiska politiken fanns Åke Wiberg. Genom motioner – ensam eller i samarbete med partikamrater – och interpellationer kritiserade han den förda politiken. Tämligen regelmässigt hade han exempelvis synpunkter på den årliga statsverkspropositionen och de ekonomiska prioriteringar som den gav uttryck för. Kritik av planhushållning och statlig styrning var också återkommande synpunkter. I sina motioner samarbetade Wiberg ofta med Harald Nordenson som var en ekonomiskt liberal högerman och ledande kritiker av planhushållningen i första kammaren. Trots att det ibland fanns tydligt kritiska inslag i Wibergs inlägg hölls argumentationen på en påtagligt samsad nivå och inte sällan med respekt för andras argument.

På den ekonomiska politikens område och i sociala frågor valde socialdemokraterna under krigsåren framför allt att samarbeta med folkpartiet, vilket gjorde att högern ofta lämnades som ensamt oppositionsparti i dessa frågor. I säkerhetspolitiken hade socialdemokrater och högerparti betydligt lättare att komma överens. Samlingsregeringens upp-

82 slutning kring neutralitetspolitikens prioriteringar var i stort sett total. De avsteg från denna politik som gjordes – bland annat transiteringen av tyska trupper och krigsmaterial – accepterades av samtliga regeringspartier.¹⁰

Valet till andra kammaren på hösten 1944 var framför allt en stor seger för kommunisterna, som femdubblade sin representation till 15 mandat. Opinionen var särskilt stark i Norrbotten, där nästan en fjärdedel av väljarna röstade på kommunisterna. Denna omsvängning, som till stor del berodde på den sovjetiska arméns framgångar, skedde framför allt på bekostnad av socialdemokraterna, som tappade hela 19 mandat. Även mellan de borgerliga partierna skedde vissa omsvängningar: högerpartiet tappade tre mandat medan de båda mittenpartierna gick fram tio mandat. Trots detta var högern fortfarande det största icke-socialistiska partiet.

Redan under 1944 ökade motsättningarna inom samlingsregeringen, även om man utåt behöll enigheten. Det fanns tydliga motsättningar mellan högern och socialdemokraterna om hur ekonomisk tillväxt skulle åstadkommas efter kriget, även om båda partierna accepterade den fulla sysselsättningen som en grundläggande del av efterkrigstidens politik. Högern betonade framför allt det fria näringslivets centrala betydelse för den ekonomiska utvecklingen och ville aveckla stora delar av den statliga kontrollen över näringslivet för att stimulera ekonomisk aktivitet.¹¹

Arbetsrörelsens efterkrigsprogram, som presenterades 1944, uppfattades mot denna bakgrund som ett hot av högerpartiets företrädare. I programmet poängterades att krigsårens ekonomi också hade givit lärdomar för den kommande freden. Krigshushållningen hade bland annat visat att arbetskraft och materiella tillgångar kunde koordineras effektivt under statens ledning.¹² Det som framför allt kännetecknade efterkrigsprogrammet var rädslan för en efter-

krigsdepression lik den som hade drabbat den internationella ekonomin efter första världskriget. För att undvika lågkonjunktur och arbetslöshet var det särskilt viktigt att statsmakterna efter kriget styrde ekonomin och ingrep för att komma tillrätta med de ekonomiska problem som väntades, menade man från socialdemokratiskt håll. Utvecklingen efter andra världskriget skulle därigenom bli en fortsättning på den reglering som använts under krigsåren.¹³

Även från högerhåll betonades faran för en efterkrigsdepression, framför allt som en effekt av tilltagande internationell konkurrens i samband med att de krigförande länderna ställde om sin produktionsapparat till fredsproduktion. Men de åtgärder som högern ville vidta för att motverka denna utveckling skilde sig helt från socialdemokraternas. En ökad frihet för näringslivet ansågs nödvändig för att stimulera det privata företagandet. Statliga styr- och kontrollåtgärder måste därför monteras ned i stället för att utvecklas. Partiet var således i princip emot socialisering, statlig priskontroll, tvångslagar och annan styrning av arbetskraft och kapital.¹⁴ Åke Wiberg sammanfattade sin ståndpunkt i den ekonomiska politiken i ett inlägg i riksdagsdebatten 1945:

Och vår erfarenhet från vad som framkommit vid åtskilliga tillfällen, icke minst under vårriksdagen nu i vår, tyder sannerligen icke på att det är avsikten att i någon större omfattning lämna näringslivet i fred och ge näringslivet det lugn och ro som näringslivet behöver. [...]

Nu är jag naturligtvis medveten om att det är ganska lönlöst att här i kammaren söka genom argumentering övertyga den, som är inställd till förmån för det stats-socialistiska samhället. Jag är i alla fall personligen av den bestämda meningen, att ett socialistiskt näringsliv

84 är underlägset det fria näringslivet. Statsdriften måste delvis av naturliga skäl bli byråkratiserad.¹⁵

Hos ett flertal högerpartister men också inom övriga borgerliga partier fanns en växande opinion mot samlingsregeringen. Även bland de mer reformivrande socialdemokraterna framfördes en önskan om att frigöra sig från de borgerliga partiernas »hämmande« politiska inflytande. I juli 1945 ombildades regeringen till en rent socialdemokratisk ministär, och under senare delen av 1940-talet intensifierades samhällets omvandling i enlighet med socialdemokratins målsättningar. Detta innebar att näringslivet ställdes under en tydligare statlig kontroll, men också att den sociala reformpolitiken intensifierades. Folkpensionsreformen 1946 och barnbidragets införande fick i sina huvuddelar stöd av högerpartiet, men i den ekonomiska politiken ökade motsättningarna mellan socialdemokrater och höger under 1940-talets andra hälft.¹⁶

Utrikes- och säkerhetspolitiken hade under krigsåren inte varit föremål för några djupare motsättningar mellan de politiska partierna. Men vid krigsslutet inträdde en ny situation där relationen till omvärlden omprövades. Det var inte bara ställningstagandet mellan öst och väst som påverkade debatten utan även relationen till andra länderområden – inte minst det svenska intresset för Latinamerika ökade. Högerpartiet hade en tydlig antikommunistisk framtoning både under kriget och under åren därefter. Samtidigt hade man förståelse för den utrikespolitiska situation – mellan öst och väst – som Sverige befann sig i efter kriget. Den negativa inställningen till planekonomierna återspeglades i det sena 1940-talets riksdagsdebatter och påverkade bland annat frågan om svenska handelsavtal med Sovjetunionen och Polen.¹⁷

Det politiska klimatet förändrades således påtagligt under 1940-talet, från samarbete till mer uttalad konfrontation mellan de politiska partierna. Socialdemokraterna och högerpartiet hamnade i ett flertal av dåtidens viktiga frågor på tydlig kollisionkurs. I egenskap av ekonom, företagare och riksdagsman engagerades Åke Wiberg i ett flertal av dessa heta frågor.

ÅKE WIBERG PÅ SKÅNEBÄNKEN

Andrakammarvalen i fyrstadskretsen följde i stort sett det nationella mönstret. Vid 1936 års val hade de nio mandaten från kretsen fördelats på sex till socialdemokraterna och tre till högerpartiet. Befolkningstillväxten inom fyrstadskretsen gjorde att städerna fick ett ytterligare mandat vid 1940 års val. Detta nya mandat tillföll inte oväntat socialdemokraterna, men högerpartiet behöll sina tre mandat.

Detta innebar att Åke Wiberg som tredje namn på högerns fyrstadslista kunde ta plats i riksdagen på nyåret 1941. De tre högerrepresentanterna – Hagberg, Lundberg och Wiberg – representerade ensamma de borgerliga väljarna från fyrstadskretsen under Wibergs första riksdagsperiod. Vid valet 1944 lämnade direktör Lundberg sin plats och i stället valdes en annan representant från Helsingborg, konditor Georg Fahlman, till ny representant för högern (se tabell 3). Partiet lyckades således behålla sina tre mandat, samtidigt som socialdemokraterna förlorade ett mandat från fyrstadskretsen till kommunisterna. Vid påföljande val 1948 gick kommunisternas mandat förlorat, men inte till socialdemokraterna utan till folkpartiet, som i detta val allmänt gick kraftigt framåt. Även högern tappade ett mandat till folkpartiet. I och med detta representerades fyrstads-högern av endast Åke Wiberg och Erik Hagberg. Med fyra

86 av tio mandat hade de borgerliga partierna emellertid stärkt sin position jämfört med tidigare.

Tabell 3. Andrakammarledamöter från
fyrstadskretsen 1940, 1941, 1945 och 1949

		1940	1941	1945	1949
Carl Olof Nilsson, f.d. konduktör, f. 1874, Malmö	s	x			
Claes Lindskog, professor, f. 1870, Malmö	h	x			
Karl Anton Bergström, redaktör, f. 1888, Helsingborg	s	x	x	x	x
Olof Andersson, ombudsman, f. 1887, Malmö	s	x	x	x	x
Allan Vougt, redaktör, f. 1895, Malmö	s	x	x	x	
Erik Hagberg, chefredaktör, f. 1891, Malmö	h	x	x	x	x
Tage Erlander, statssekreterare, f. 1901, Lund	s	x	x		
Sven Emil Lundberg, direktör, f. 1889, Helsingborg	h	x	x		
Karl Johan Nilsson, vaktmästare, f. 1889, Landskrona	s	x	x	x	x
Eric Bladh, ämneslärare, f. 1887, Malmö	s		x	x	x
Ebon Andersson, fru, f. 1896, Malmö	s	x			
<i>Åke Wiberg, direktör, f. 1902, Malmö</i>	h		x	x	x
Georg Fahlman, konditor, f. 1888, Helsingborg	h			x	
Gunnar Adolfsson, redaktör, f. 1906, Malmö	k			x	
Folke Jönsson, målare, f. 1910, Lund	s			x	x
Ragnar Huss, stadsläkare, f. 1897, Malmö	fp				x
Carl Christensson, köpman, f. 1899, Malmö	fp				x
Gösta Netzén, chefredaktör, f. 1908, Malmö	s				x

Anm: s=socialdemokraterna, h=högerpartiet,
fp=folkpartiet, k=kommunisterna.

Källa: Riksdagstryck.

Oavsett partitillhörighet kom de flesta riksdagsrepresentanterna för fyrstadskretsen under 1940-talet från socialgrupp ett eller två. Hela fem av fyrstadskretsens 18 andrakammarrepresentanter var eller hade varit redaktörer och dessa representerade såväl socialdemokrati som kommunism och höger. Detta visar framför allt den stora betydelse som man i samtliga partier tillmätte opinionsbildningen. Journalistarbetet var säkert också en bra grund för att lära sig olika partiers ideologier och inställning i sakfrågor.¹⁸

På fyrstadskretsens andrakammarbänk återfanns framför allt en namnkunnig person, Tage Erlander. Denne var inte bara i stort sett jämnårig med Åke Wiberg utan hade även fått sin akademiska utbildning vid Lunds universitet. Han hade valts till riksdagen 1932, det vill säga samtidigt som Erik Hagberg och då även Åke Wiberg kandiderade för första gången. Tage Erlander hade varit aktiv i studentpolitiken i Lund och borde redan då ha haft de första kontakterna med Wiberg. Erlander lämnade andra kammaren 1945 för att ta plats i första kammaren. Han hade redan 1944 utsetts till konsultativt statsråd och påföljande år till ecklesiastikminister.

RIKSDAGSTIDEN

Familjen Wiberg var via förvärvsarbete och partipolitik fast rotad i Malmö, men med Åke Wibergs inval i riksdagen blev det nödvändigt att se över arbetsförhållanden och bostadsort. Det skulle vara svårt att kombinera heltidsengagemanget för Strumpfabriken med arbetet som riksdagsman och det skulle även vara förenat med problem att bo kvar i Malmö. Familjen beslöt sig därför att flytta till Stockholm, och en stor lägenhet på Strandvägen införskaffades. Åke behöll visserligen anställningen som vd i det då helägda Malmö Strumpfabrik, men för att sköta verksamheten på plats an-

88 ställdes brodern Magnus Wiberg. De strategiska besluten angående koncernens utveckling och kontrollen av rörelsen sköttes emellertid även därefter av Åke Wiberg.

Genom flytten till Stockholm kom Attavara att ligga mer avsidet och det var under 1940- och 1950-talen alltmer sällan som Åke och familjen hade tillfälle att vistas där. Under 1950-talet skrevs därför Attavara över på barnen.

Arbetet vid riksdagen och flytten till Stockholm innebar helt nya relationer för familjen Wiberg. Redan tidigare hade Åke kontakter med delar av Stockholms näringsliv, men nu utvecklades relationer med såväl politiker – både svenska och utländska – som kulturpersonligheter. Inte sällan bjöds till middag vid det stora matsalsbordet på Strandvägen, och så länge som Åke satt i riksdagen kom ofta representanter från politikerkåren på besök.¹⁹

De första åren i riksdagen kan betraktas som något av en lärotid för Åke Wiberg. Han etablerade nära kontakter inte bara med högerpartiets företrädare på det nationella planet utan också med representanter för såväl andra borgerliga partier som socialdemokraterna. I hans bekantskapskrets ingick bland andra Tage Erlander, som under senare delen av 1940-talet vid flera tillfällen besökte familjen Wiberg. Någon riktigt nära kontakt utvecklades emellertid inte mellan Erlander och Åke Wiberg. I sina efterlämnade dagböcker konstaterade Tage Erlander efter en middag hos högerledaren Fritiof Domö i april 1949 då han träffat Åke Wiberg:

Åke Wiberg inger t.o.m. en så omisstänksam person som jag en känsla av osäkerhet, inte så långt som till obehag men [oläsligt] han väcker behov av vaksamhet. Det är inte så bra.²⁰

En viktig förändring i familjen Wibergs liv var förvärvet av Apertins egendom i Värmland 1939. Med flera hundra års historia var Apertin – några mil norr om Karlstad – en viktig representant för den värmländska bruks- och herrgårdstraditionen. Bakom Åke Wibergs köp av denna stora egendom låg framför allt krigshotet i Europa, men också ett intresse för den livsstil som fanns på dessa traditionsfyllda gårdar. Han hade sedan ungdomen fascinerats av Selma Lagerlöfs herrgårdsberättelser och såg i Apertin en möjlighet att bli en del av denna tradition. Gården fanns dokumenterad redan på medeltiden och kom genom reduktionen av kyrkans gods 1545 att hamna i privat ägo.²¹

När Åke Wiberg tog över Apertin var gården tämligen nedgången och ett omfattande restaureringsarbete var nödvändigt för att ställa ekonomibyggnaderna i bättre skick. Modernisering och rationalisering genomfördes också för att få jordbruket lönsamt. Även om gården blev mer välskött var det svårt att få ekonomisk bärkraft i verksamheten – särskilt under 1950-talet framstod rörelsen som alltför traditionell och bred. Men inte bara jordbruket behövde en ansiktslyftning. Stora insatser gjordes också för att ställa herrgårdsparken och den intilliggande naturen samt herrgården och dess flyglar i ordning.²²

Apertin var under 1940- och 1950-talen något av centrum för Åke Wibergs kontaktnät. Där samlades politiker för en stunds avspända diskussioner, och konstnärer var ofta sedda gäster. Gården användes även för representation i samband med internationella affärsbesök.

ARBETET I RIKSDAGEN

För Åke Wiberg innebar inträdet i riksdagen att en önskan gick i uppfyllelse. Malmös lokalpolitik verkar ha varit en

90 utmaning för honom bara under 1930-talets första år, men viljan till politiskt engagemang fanns på nationell nivå. Samtidigt innebar inträdet i riksdagen att han åter sattes på skolbänken, denna gång för att lära sig det nationella parti-politiska arbetet.

Redan under de första veckorna av riksdagsarbetet slogs han av bristen på samordning och organisation inom högerns riksdagsgrupp. För att underlätta riksdagsgruppens arbete fanns ett sekretariat bestående av en jurist, vilkens huvudsakliga tid upptogs av expeditiönsarbete och av att administrera kallelser till sammanträden. Arbetet med motioner och de utredningar som kunde behövas inför dessa och i andra sammanhang sköttes av riksdagsmännen själva. Detta var inte bara ineffektivt utan kunde också försena konstruktiva förslag från riksdagsmännen.

Utifrån sina erfarenheter från den välorganiserade Strumpfabriken förefaller Åke Wiberg ha uppfattat arbets-situationen vid riksdagen som ett stort slöseri med tid. Han kontaktade partiledningen med Gösta Bagge och Fritiof Domö i spetsen vilka instämde i behovet av ett fungerande riksdagskansli. Med Wiberg som drivande kraft upprättades en plan över personal- och resursbehov för kansliet och över de uppgifter som de anställda vid kansliet hade att utföra. Den administrativa samordningen var en viktig del av kansliets verksamhet men av stor betydelse var också beredningen av sakfrågor – både de som behandlades i gruppmedlemmarnas motioner och de som togs upp i debattinlägg och reservationer. En förutsättning för att kunna rekrytera kvalificerad personal till kansliet var att verksamheten kunde garanteras en långsiktig stabilitet – och för detta krävdes pengar.²³

Efter ett ekonomiskt överslag bedömdes att kansliet skulle behöva cirka 100 000 kronor per år, med en garanterad

verksamhet på åtminstone fem år. Men kapitaltillskott skulle behövas även därefter. Detta var en stor summa för partiet och den kunde inte utan vidare tas från partiets kassa. I detta läge valde Åke Wiberg, med stöd från partiledningen, att utnyttja sitt nätverk inom företagsvärlden, där han uppenbarligen hade betydligt bättre kontakter än både Bagge och Domö. Wiberg vände sig först till partibrodern och bankdirektören Ernst Herslow som omedelbart insåg att det var nödvändigt att skapa ett väl fungerande riksdagskansli. Herslows högra hand vid banken, Sune Malmström, fick i uppdrag att upprätta en lista på de företag som kunde vara aktuella som bidragsgivare och storleken av de bidrag som de förväntades ge.²⁴

Insamlingen, som fick namnet Garantikassan 1942, företäcktes av sju industriledare med bland annat representanter för de tre storbankerna (Skandinaviska Banken, Svenska Handelsbanken och Stockholms Enskilda Bank) samt för fyra större ägargrupper, däribland Marcus Wallenberg jr och Ernst Wehtje. Bland finansiärerna av Garantikassan återfanns emellertid betydligt fler företag än de som dessa företagsledare företrädde.²⁵ Genom denna insamling tillgodosågs kansliets ekonomiska behov, och samtidigt skapades också ett forum där näringslivets intressenter kunde få kontakt med riksdagsmännen. Kansliet blev något av en kommunikationscentral.

Samtidigt som insamlingsarbetet pågick tog sig Åke Wiberg an utformningen av stadgar för riksdagshögerns kansli och tillsättandet av en styrelse. Under hela sin riksdagstid kom Åke Wiberg sedan att tillhöra denna styrelse.²⁶

Åke Wiberg bidrog således verksamt till att arbetet inom högerns riksdagsgrupp effektiviserades. Men han hade under de följande åren också synpunkter på hur arbetet i riksdagen bedrevs. Framför allt vände han sig mot att regeringens pro-

92 positioner inte spreds ut under riksdagsåret. Vid riksdagsdebatten 1947 konstaterade han:

Herr talman! Tillåt mig knyta några reflexioner till det faktum, att regeringen i dagarna liksom också här i dag överlämnat ytterligare ett antal propositioner till en hårt sysselsatt riksdag. Det är möjligt, att man på sina håll icke är särskilt förtjust i förnyad diskussion om riksdagens arbetsformer och om förhållandet mellan dessa arbetsformer och regeringens, men läget är sådant, att det förefaller mig nödvändigt att säga ifrån.

Jag behöver knappast erinra om de många löften, som vi fått vid olika tillfällen om förbättrade förhållanden i dessa frågor. Framför allt har riksdagen förespeglats att det skulle bli möjligt att få Kungl. Maj:ts propositioner på bordet snabbare än vad vi hittills fått vänja oss vid och att därigenom riksdagens arbetstid inte bara skulle kunna utnyttjas mera effektivt utan dess längd också avsevärt förkortas. Vi skulle slippa långa perioder av påtvungen sysslolöshet i början av året och kunna undvika anhopningar av ärenden mot slutet av en alltför lång vårriksdag.²⁷

Wiberg menade att detta ledde till att utskotten fick en mycket ojämn arbetsbelastning. Vissa utskott kunde vara mer eller mindre sysslösa i början av året men sedan drabbas av en mycket hög belastning som påverkade arbetet med propositionerna negativt. För riksdagsmännen var det även svårt att hinna ta del av alla de propositioner som regeringen lämnade. Åke Wiberg förslog därför att regeringen på ett tydligare sätt borde planera sin verksamhet och ta ställning till vilka propositioner som faktiskt måste läggas fram och vilka som med fördel kunna skjutas på framtiden. Han peka-

de också på att regeringen ofta lade fram propositioner efter propositionstidens slut den 12 mars. Efter detta datum skulle enligt riksdagsordningen dispens endast beviljas för propositioner som om de inte behandlades kunde »lända riket till framtida men«. Vid 1947 års vårriksdag hade regeringen fram till den 17 maj presenterat 80 sådana propositioner och av dessa kunde, menade Wiberg, flertalet ha tagits upp vid det kommande riksdagsmötet. Han exemplifierade detta bland annat med hur frågan om ett förstatligande av Bergslagens järnvägsaktiebolag hade behandlats: 93

Eller är det nödvändigt att låta årets riksdag taga ståndpunkt till planen att inköpa Bergslagsbanan? Här får vi ju i själva verket propositionen, innan staten ännu fullföljt sina förhandlingar med Göteborgs stad! Jag skulle tro, att ingen på allvar kan göra gällande, att Bergslagsbanan skadas av att drivas i nuvarande regi ännu ett år – kanske snarare tvärtom. Icke heller kan man påstå att vårt land för att nu citera riksdagsordningen – skulle lida »framtida men« av en sådan tågordning.

För Åke Wiberg var det säkert viktigt att tidsramarna i det politiska arbetet kunde hållas. Hans parallella engagemang i Malmö Strumpfabrik gjorde arbetstiden till en bristvara.

Det var betydelsefullt att rikspolitikerna framstod som förebilder i samhället, menade han. Det var en förmån att företräda det svenska folket, särskilt under en tid då behovet av nationell samling var ovanligt stort. Han hävdade också att riksdagens ledamöter borde föregå med gott exempel, bland annat då det gällde det egna arvodets storlek, vilket visas av följande inlägg i samband med ett förslag till höjning av ersättningen för riksdagsuppdragen:

94 Herr talman! Jag har en känsla av att debattinlägg i denna fråga inte just kunna förväntas bli mötta av någon allmän popularitet, åtminstone när det är fråga om sådana uttalanden, som gå i avstyrkanderiktning. Vi få väl dock vara överens om att i ett demokratiskt samhälle folkets valda ombud böra vara de främsta att värna om demokratiska livsprinciper. Det skulle vara olyckligt om det kunde sägas om riksdagens ledamöter, att de bevilja sig själva förmåner, för vilka det hos stora delar av vårt folk inte finnes någon resonans.²⁸

MOTIONÄR OCH DEBATTÖR

Det konkreta arbetet i riksdagen var för såväl Åke Wiberg som andra riksdagsmän uppbyggt kring riksdagsdebatter, motioner och utskottsarbete. De nyblivna ledamöterna fick ofta vänta på att bli placerade i utskotten. Särskilt de ständiga utskotten var förbehållna rutinerade politiker med specialerfarenheter. Åke Wiberg hade 1940 haft sakkunniguppdrag åt finansdepartementet rörande införandet av varubeskattning – en fråga som hade kopplingar både till importutveckling och till valutapolitik. Detta hade, tillsammans med erfarenheterna från Strumpfabriken, givit honom en kunskap som kunde vara intressant för flera utskott. Sannolikt var det detta som gjorde att han något oväntat utsågs till ledamot av bankoutskottet redan vid inträdet i riksdagen. Under hela sin riksdagsperiod tillhörde han utskottet och under de sista åren var han även dess vice ordförande. Genom att ordföranden, socialdemokraten Harald Åkerberg, var sjuk under stora delar av åren 1948–1949 kom Wiberg också både att leda arbetet och företräda utskottet i officiella sammanhang.²⁹

Bankoutskottet samlade under 1940-talet flera av dåtidens och senare tiders välkända politiker. Bland Wibergs

partikamrater återfanns bland andra Harald Nordensson och Gösta Bagge. Folkpartiledaren Bertil Ohlin och Gunnar Myrdal hörde också till de mer prominenta ledamöterna av bankoutsrottet. Bagge, Ohlin och Myrdal var inte bara ledande politiker i sina respektive partier utan var även professorer i nationalekonomi, vilket visar på den betydelse som utskottets arbete och penningpolitiken tillmättes av de politiska partierna.³⁰

Åren 1942 och 1944 var Wiberg även ledamot av första särskilda utskottet, som bland annat handlade tillkomsten av en ny processlagstiftning och den nya aktiebolagslagen. Mot slutet av 1940-talet ingick Åke Wiberg även i utrikesutskottet och utrikesnämnden.

Under sin tid i riksdagen avlämnade Åke Wiberg 65 egna motioner. Dessutom undertecknade han betydligt fler motioner, framför allt sådana som samlade hela eller delar av partiet. Åke Wibergs engagemang i enskilda politiska frågor avspeglades framför allt i de motioner som presenterades under eget namn. Eftersom samma motioner ofta drevs i både första och andra kammaren var det viktigt att det fanns personer som kunde föra fram motionerna i båda kamrarna. För de partigemensamma motionerna var detta inget problem, men för frågor som drevs av enskilda partimedlemmar var det personliga samarbetet mellan ledamöter i kamrarna viktigt.

Åke Wiberg var en flitig motionär, som ofta lyfte fram specialfrågor utanför partilinjen. Under huvuddelen av 1940-talet samarbetade han med högermannen Harald Nordensson i första kammaren för att driva ett flertal av dessa frågor, inte minst med anknytning till företagande och skattepolitik. Nordensson var docent i fysikalisk kemi och hade alltså en akademisk bakgrund, men han hade också erfarenhet av företagande eftersom han parallellt med sitt riksdagsupp-

96 drag var vd för Liljeholmens stearinfabrik samt styrelseledamot i ett femtontal företag. Samarbetet mellan Wiberg och Nordensson resulterade i ett flertal motioner.

Det var framför allt två områden som tilldrog sig Åke Wibergs intresse som motionär, nämligen skatte- och kulturfrågor (se tabell 4). Att skatter och företagande låg honom varmt om hjärtat är lätt att inse. Närmast regelmässigt motionerade han i frågor med anknytning till den särskilda krigskonjunkturskatt som togs ut under krigsåren. Han var dessutom starkt engagerad i frågor med anknytning till avdragsmöjligheter och utvidgning av avdragsrätten. Wibergs aktiva agerande i skattefrågor fick ofta stöd av flera av högerens representanter, men så var ju också skatter ett prioriterat område i partiet.

Tabell 4. Åke Wibergs egna motioner 1941–1949 fördelade på fackområden

	<i>Antal motioner</i>
Skatter/avgifter	14
Företagande	5
Allmän ekonomi	6
Försvar/rättsväsende	8
Utbildning/forskning	7
Kultur	13
Övrigt	12
Summa	65

Källa: Riksdagstryck.

Åke Wibergs engagemang inom kulturområdet var framför allt kopplat till bildkonsten. Flertalet av de motioner som han väckte inom detta område var tidsmässigt kopplade till hans ordförandeskap i Statens konstråd och syftade till att

stärka dess ekonomi (se bilaga). Det aktiva engagemanget för kulturfrågor skilde Wiberg från många andra högerpolitiker, i synnerhet då han ville öka statsanslagen till kulturen.

Det politiska arbetet i riksdagen under början av 1940-talet präglades av världskriget, vilket påverkade såväl den nationella försörjningen som försvars- och utrikespolitik. Det var framför allt i samband med 1942 års försvarsproposition som Wiberg deltog i den försvarspolitiska diskussionen, och då främst i frågor som berörde försvarsväsendets organisation (se bilaga).

Med undantag för 1941 var Åke Wiberg en ofta återkommande motionär i riksdagen. Under andra hälften av 1940-talet förekom han även allt oftare i riksdagens politiska diskussioner antingen genom interpellationer eller allmänna debatter. I samband med en debatt 1945 konstaterade bondeförbundaren Hjalmar Svensson i Grönvik: »Jag måste beundra herr Wibergs energi, icke blott som en flitig motionär utan också som en flitig talare här i dag.«³¹

Detta är nog signifikativt för Wiberg. Hans engagemang var inte avslaget eller halvhjärtat. Tvärtom fanns en stark önskan att förändra och påverka, som var tidskrävande och som ibland ledde till att han av principiella skäl gav sig in i strider som han visste att han skulle förlora. Rätten att säga sin mening är å andra sidan grunden för det demokratiska systemet, och den rätten utnyttjade han.

Nedan fördjupas analysen kring några av de områden där Åke Wiberg var särskilt engagerad och där hans synpunkter hade tydlig koppling till samhällsutvecklingen. Framför allt behandlas frågor med anknytning till företagande, ekonomi, utrikesrelationer och forskning, medan motioner med anknytning till kultur behandlas senare, i samband med att Åke Wibergs roll som kulturfrämjare analyseras. Urvalet av

98 motioner och inlägg speglar Wibergs politiska grundinställning och hur han argumenterade för att föra fram sina synpunkter på samhällets omvandling.

FÖR NÄRINGS LIVETS VÄL

Åke Wiberg hade, liksom högerpartiet i allmänhet, en fast grundinställning till hur relationen mellan stat och näringsliv skulle utformas. Den sammanfattades av honom i samband med debatten om 1948 års statsbudget på följande sätt:

Herr Talman! Jag vill först understryka att näringslivet i princip önskar största möjliga frihet. Under dessa år torde dock alla i riksdagen ha blivit fullkomligt medvetna om, att man inom näringslivet inser, att det under onormala förhållanden på vissa områden är nödvändigt att ha regleringar.³²

Under krigsåren hade ett flertal regleringar uppfattats som nödvändiga för att garantera varuförsörjningen, men även under denna tid fanns gränser för vad som kunde accepteras av högerens representanter. I en proposition 1941 föreslogs en mer omfattande statlig styrning av marknadspriserna i Sverige. Skälet till detta var att en tydligare koppling mellan hemmamarknadspriser och importpriser skulle underlätta avräkningen i utrikeshandeln och framför allt clearingen med Tyskland. Åke Wiberg menade att detta tillsammans med krigskonjunkturskatten innebar ytterligare pålagor för företagen och en utökning av statens kontroll av näringslivet. Konsekvenserna av detta kunde bli allvarliga. I värsta fall kunde det leda till en produktionsnedgång, minskad import och även ökade statliga subventioner.³³

Åke Wibergs motion är ett bra exempel på hur man inom högerpartiet argumenterade mot den vidgade regleringsökonomi. Den visar också hur enskilda högerpartister markerade partiets grundinställning i viktiga frågor, när man i övrigt inom samlingsregeringen strävade efter gemensamma ställningstaganden. Men motionerna syftade inte bara till att bromsa eller påverka föreslagna lagändringar utan också till att skapa nya och effektivare regler.

1940-talet var en tid då behovet av modernisering av näringslivets institutioner blev alltmer tydligt. Flera av de viktiga lagarna för företagen hade tillkommit kring sekelskiftet, och under de dryga fyrtio år som gått sedan dess hade näringslivets funktion och struktur förändrats avsevärt. Inte minst framväxten av storföretag och tillkomsten av helt nya industriverksamheter ställde nya krav på regelverkens utformning. Ett område i behov av institutionell översyn var varumärkeslagstiftningen. Den gällande lagstiftningen hade tillkommit 1884 och även om den under decennierna genomgått mindre justeringar var den i grunden föråldrad.

Tillsammans med partikamraten Erik Olson från Göteborg motionerade Åke Wiberg i januari 1943 om tillsättandet av en utredning för att se över varumärkes- och firmalagstiftningen. Bakom förslaget låg framför allt de förändringar av varumärkesanvändningen som skett under de närmast föregående decennierna. I och med konsumtionssamhällets genombrott hade utformningen av förpackningarna och exponeringen av varunamn blivit en viktig del av varureklamen – varunamn och logotyper hade kommit att symbolisera varan.

Den svenska varumärkeslagen, menade motionärerna, var otidsenlig eftersom den inte gav tillräckligt rättsskydd för varumärkesinnehavaren. Den innefattade exempelvis inte förpackningar och annat emballage. Lagstiftningen

100 innehöll också tydliga registreringshinder. Bland annat accepterades inte varumärken som innehöll siffror eller bokstavskombinationer som inte var vanliga ord, till exempel SKF och KF. Även varumärken av mer deskriptiv karaktär hade haft svårt att accepteras, till exempel Trim (båtmotorer) och Visit (strumpor).³⁴

För Åke Wiberg bör varumärkesfrågan ha varit ett problem som han haft anledning att fundera över som chef för Malmö Strumpfabrik. Namnval, förpackningsutformning och marknadsföring var centrala delar i försäljningen av framför allt damstrumpor. Att han därför engagerade sig i denna fråga var alltså inte särskilt överraskande. Men behovet av en väl anpassad varumärkeslag var mer generell och allteftersom nya produkter togs fram som direkt vände sig till privatkonsumenter blev problemet alltmer akut.

Motionen mottogs positivt och vid behandling i första lagutskottet i januari 1943 tillstyrktes förslaget om att tillätta en utredning. Detta beslut fattades formellt av riksdagen i maj samma år.³⁵

Aktiebolagslagstiftningen var ett annat område där det fanns ett uppenbart behov av institutionell modernisering. Den gällande lagstiftningen var från 1910 och inte anpassad till den storskaliga etableringen av aktiebolag – speciellt med lågt aktiekapital – som tagit fart under mellankrigstiden. Bokförings-, skatte- och avdragsregler var exempel på områden som stod inför en revidering. I egenskap av ledamot i 1944 års särskilda utskott kom Åke Wiberg att bli direkt involverad i revideringen av lagstiftningen. Men han var inte nöjd med utfallet:

Denna lag var ett typiskt verk av teoretiker och utan överdrift ett monstrum. Under flera år i slutet av 1940-talet motionerade jag också om en översyn och

sedan jag lämnat riksdagen bifölls en sådan motion, väckt av första lagutskottets ordförande, borgmästare Rylander.³⁶

Framför allt vände sig Åke Wiberg mot aktiebolagslagens utformning, inte dess innehåll. Även för initierade personer framstod lagen som obegriplig. Antalet föreskrifter hade ökat betydligt och hänvisningar mellan olika paragrafer hade gjort lagen mycket svåröverskådlig. Revideringen av lagen hade också genomförts under så stor brådska att den stilistiska utformningen blivit lidande, vilket inte underlättade förståelsen.³⁷ Wiberg gav också exempel på vad han menade genom att citera aktiebolagslagens paragraf 30.

Blir enligt 29 § avtal bindande för bolaget, må ansvarighet varom i 28 § andra stycket stadgas ej göras gällande, utom såvitt angår förpliktelse, som skolat fullgöras före bolagets registrering. Ej heller må på grund av sådan förpliktelse talan väckas mot dem, sedan ett år förflutit från registreringen.³⁸

Åke Wiberg ansåg det inte vara acceptabelt med en lagstiftning som inte kunde läsas och förstås av dem det berörde. En stor del av landets 30 000 aktiebolag var småföretag och han menade att det var orimligt att de skulle tvingas söka juridisk hjälp för att förstå lagstiftningen. En överarbetning av lagen skulle inte bara göra den mer lättläst utan kanske även leda till att vissa regler ansågs onödiga.³⁹

Näringslivsdebatten var ett område där motsättningarna mellan socialdemokrater och höger kunde komma till tydligt uttryck under slutet av 1940-talet. Den samarbetsanda som funnits under kriget hade försvunnit i och med lanseringen av arbetarrörelsens efterkrigsprogram. Genom sin positiva

102 inställning till statligt företagande och planhushållning innebar detta dokument ett direkt hot mot det privata näringslivet i Sverige. I ett debattinlägg 1947 gick Åke Wiberg till attack mot att regeringen utnyttjat sin maktposition för att tvinga cellulosaindustrin att acceptera begränsningar av exportpriserna. Detta var för Wiberg ett exempel på den politik som regeringen efter kriget medvetet bedrev visavi olika industribranscher. Statsrådet Per Edvin Sköld gick in i debatten med inställningen att anfall var bästa försvar:

Nu kan man fråga sig, vad det beror på att en ledamot av denna kammare som herr Wiberg håller på med denna process mot regeringen här i kammaren. Jo, han är intagen av den uppfattningen, att han kan dessa ting. Och hur kan han dem? Jo han kan dem på grund av sina samtal med vissa industrimän, som han på ett eller annat sätt står nära. Men herr Wiberg ska inte inbilla oss, att herr Wiberg tagit ståndpunkt efter att ha hört den svenska cellulosaindustriens ansvariga organisationer. Ty det är det som är felet med högermännen, att de ha mycket intima förbindelser med begränsade kretsar av näringslivets män. De känna dem så nära, att de tro på dem, även när de uppgifter de få äro ensidigt färgade på grund av att deras sagesmän kanske ha haft en speciell inställning till problemet, som icke delas av andra. Jag skall säga herr Wiberg: jag har en lång erfarenhet av samarbete med näringslivet, och jag tror icke att det är så, att näringslivets män i gemen äro så förfärligt gripna av förtroende till de näringsidkare som sitta i riksdagen.⁴⁰

Åke Wiberg var knappast någon som man från socialdemokratiskt håll i första hand borde rikta kritik mot för att ha

dåliga kontakter med näringslivet. Som advokat, företagsledare vid Malmö Strumpfabrik och medlem i branschorganisationer hade han byggt upp ett brett kontaktnät inom skilda delar av näringslivet. Bland annat fungerade Lars-Erik Thunholm – sedermera vd för SE-Banken – som rådgivare till både Åke Wiberg och Harald Nordenson.⁴¹ Men Åke Wiberg valde i sin replik att inte utveckla sina näringslivskontakter. I stället pekade han på det grundläggande problem som fanns i näringslivets relation till regeringen – bristen på förtroende.

Hade statsrådet Sköld varit närvarande från början av mitt anförande tror jag också, att han skulle ha byggt upp sitt anförande på ett annat sätt än som nu skedde. Jag vidhåller personligen att jag har den tron, att här varken vid det ena eller andra tillfället skett någon uppgörelse med industrien av sådan art, att man kan tala om någon frivillighet. [...]

När sedan statsrådet Sköld försöker ge näringslivets representanter här i kammaren misstroendevotum, så tror jag att statsrådet inte vinner mycket därmed. Jag tror mig kunna försäkra statsrådet Sköld, att näringslivet har betydligt större förtroende för sina representanter här i riksdagen än för den sittande regeringen.⁴²

Utvecklingen under det närmaste decenniet skulle ge Wiberg rätt. Kritiken mot regeringens näringslivspolitik var återkommande från både näringsliv och borgerliga partier. Samtidigt fanns en rädsla för att ett alltför starkt motstånd mot regeringspolitiken kunde leda till än mer drastiska regleringar, såsom nationalisering av företag och utvidgad planhushållning.⁴³

Redan under mellankrigstiden hade diskussioner om skatetrycket förekommit både på den nationella nivån och inom kommunalpolitiken. Högern var traditionellt avvisande till höga skatter. Även Åke Wiberg hade i grunden denna inställning till skatter, vilket han bland annat gav uttryck för i samband med presentationen av statsbudgeten 1942:

Den enorma skattebörda som nu åvilar det svenska folket kan väl bäras under ett begränsat antal år, men det måste stå klart för envar att nuvarande skattenivå för den enskilde liksom för näringslivet och därmed för landet i sin helhet är en olycka. Redan nu hämma skatterna sparandet och därmed också ny företagsamhet, som i sin tur är en nödvändig förutsättning för en framtida tillfredsställande levnadsstandard för Sveriges folk.⁴⁴

Att detta var Wibergs egen uppfattning finns det nog ingen anledning att betvivla. Samtidigt var det ett inlägg som gav uttryck för den traditionella högeruppfattningen och som svårligen kunde riktas direkt till socialdemokraterna på grund av regeringssamarbetet. Liknande inlägg gjordes också i samband med att krigskonjunkturskatten var uppe till diskussion.

När krigskonjunkturskatten presenterades 1941 gick Åke Wiberg in i debatten med konstaterandet att finansministern inte verkade intresserad av att backa från förslaget men att denne borde betänka de hämmande effekter på företagsamheten som skatten skulle kunna få på längre sikt. Helt avvisande var emellertid inte Wiberg. Det var rimligt att

även företagen ställde upp för samhället under de svåra tider som rådde. Men krigskonjunkturskatten borde tas ut på ett sådant sätt att man tog hänsyn till såväl företagets konsolideringsbehov som den återhållsamhet som företagen visat i vinstutdelningen under 1930-talet.⁴⁵ Wiberg konstaterade:

Redan i den nationalekonomiska vetenskapens barndom fällde en författare på tal om dåtidens skattepolitik några ord, som ännu i dag ha sin fulla tillämplighet. Han yttrade: »Ofta har man framhävt det dåraktiga i att döda hönan, som lägger de gyllene äggen, men det är inte alltid man lyckats känna igen denna höna, och många gånger har man också misstagit sig om de handlingar, som haft den dödliga effekten.« [...] Näringslivet har den uppfattningen, att krigskonjunkturskatten är ägnad att hämma företagsamheten och försvåra arbetstillgången och att därmed beröva staten välbehövligen intäkter på längre sikt.⁴⁶

Krigskonjunkturskattens utformning och beräkning var föremål för Åke Wibergs motioner både 1943 och 1946. Även vid dessa tillfällen var det viktigaste målet att hävda näringslivets intressen visavi statsmakterna. I motionen från 1943 var det viktigaste att hävda företagets rätt till skatteavdrag för insatser i forskning och för byggnads- och reparationsarbeten.⁴⁷

I flera motioner under början av 1940-talet återkom Åke Wiberg med förslag till ökade avdragsmöjligheter bland annat för gåvor till sjövärnets, landsstormsföreningens, lottakårens och luftvärnets.⁴⁸

Det låg en logik i Åke Wibergs resonemang: om företag och privatpersoner på frivillig basis bidrog till Sveriges allmänna försvar borde de också få möjlighet att göra avdrag

106 för detta vid uttaxeringen av krigskonjunkturskatten. Bevilningsutskottet, som beredde dessa frågor, var emellertid inte lika övertygat. Utskottet konstaterade tvärtom att dylika avdragsrätter inte stämde med skattelagstiftningens principer. De avdragsrätter som funnits under tidigare år hade tillkommit av pragmatiska skäl för att påskynda försvarets materialanskaffning. Det vore olyckligt om sådana skattelättnader permanentades, och därför borde inga nya avdragsmöjligheter beviljas.⁴⁹ Detta blev också riksdagens beslut.

Åke Wibergs engagemang i skattefrågor innebar inte alltid att han tog ställning för skattesänkningar. Ett intressant exempel på detta var då han 1942 motionerade om införandet av beskattning av vissa tidskrifter. Liknande motioner hade framlagts vid 1940 års riksdag men hade då skjutits på framtiden i väntan på en allmän utredning av omsättningskatten. Något förslag om beskattning av tidskrifter hade emellertid inte framförts. Detta föranledde Wiberg att tillsammans med tre partikamrater väcka ett förslag om »lyxskatt på veckotidningar».⁵⁰

Bakgrunden var den kritik som riktades från olika håll mot veckotidningarnas undermåliga kvalitet och mot den snedvridna verklighetsuppfattning som förmedlades i tidskrifterna. Vid mitten av 1930-talet hade kritiken tagit sig uttryck i opinionsmöten runt om i landet organiserade framför allt av föreningar på den politiska vänsterkanten. Kampanjen hade avstannat under senare delen av 1930-talet men fått förnyad aktualitet i och med kulturskribenten Stig Ahlgrens bok *Veckopressen och folket* från 1940 där veckopressen framställdes som fördummande för befolkningen. Särskilt hade det Bonnierägda tidskriftsförlaget Åhlén & Åkerlund hamnat i skottgluggen.⁵¹

I sin motion pekade Åke Wiberg på det ekonomiska värde som en beskattning av tidskrifterna skulle få för statskas-

san, men framför allt betonade han den kulturella aspekten av veckopressen. 107

Det torde icke vara nödvändigt att här närmare utveckla skälen för en beskattning av förströelsetidskrifterna. Man må dock erinra om att den nuvarande hejdlösa konsumtionen av veckotidskrifter är ett minst lika viktigt moment som filmen i den andliga förflackning som alltmer börjat anses som en allvarlig fara för vårt lands andliga utveckling. Ur denna synpunkt är den inskränkning i tidskriftsläsandet, som en beskattning med åtföljande prisförhöjning skulle kunna medföra, endast av godo.⁵²

Samtliga tidskrifter utgivna i Sverige skulle inte omfattas av denna nöjes- eller lyxskatt utan bara de veckotidningar som hade en tydlig förströelsekaraktär. Åke Wibergs ställningstagande för vad han – och många med honom – betraktade som god kultur förstärktes också av att han föreslog att hälften av de medel som tidskriftsskatten inbringade skulle »användas för att främja ungdomsvård samt vetenskap och forskning«. Det kan tyckas förvånande att Wiberg så tydligt drev en fråga som i den allmänna opinionen sannolikt uppfattades som socialistisk. I grunden hade emellertid värnandet av god kultur också en stark anknytning till traditionellt konservativa grupper i samhället.

Bevillningsutskottet påpekade vid behandlingen av motionen att det fanns starka skäl som talade för att en särskild beskattning infördes på tidskrifter, men menade att ett stort problem var att välja ut vilka tidskrifter som skulle omfattas av skatten. Utskottet föreslog därför att de motioner som presenterats både i första och andra kammaren skulle avslås. Detta blev också riksdagens beslut. Men redan

108 vid 1943 års riksdag kom frågan upp igen i en motion under-
tecknad av Åke Wiberg och fyra andra högerpartister. Det
nya förslaget gick ut på att samtliga tidskrifter och tidningar
skulle skattebeläggas, men att dispens från skatten kunde
sökas av nyhetsförmedlande organ och tidskrifter som drevs
utan ekonomiskt vinningssyfte. Dispensärenden skulle han-
teras av en särskild tidskriftsskattenämnd. Bevillningsut-
skottet förordade återigen ett avslag, med samma motiver-
ing som tidigare.⁵³

UTBILDNING OCH FORSKNING

Åke Wiberg hade ett starkt intresse för utbildning och
forskning. Via Malmö Strumpfabrik stödde han redan från
tidigt 1940-tal universitetsforskning och i enskilda fall även
privatpersoner som vill skaffa sig en utbildning.

Hans intresse för utbildningsfrågor gränsade till engage-
manget för människors sociala situation. I och med industri-
samhällets genombrott och uppkomsten av nya familjestruk-
turer hade ungdomarnas position i samhället förändrats.
Arbetslöshet, alkoholberoende och brottslighet hade blivit
ungdomsproblem som ställde nya krav på politiskt besluts-
fattande. Att bygga upp olika typer av ungdomsverksamhet
var viktigt för att stärka ungdomars möjligheter att undvika
dessa problem. Bland annat föreslog Wiberg inrättandet av
lokalt anställda ungdomskonsulenter som skulle stödja
ungdomar i valet av utbildning och yrkesval, men som fram-
för allt skulle bidra till att stärka ungdomarnas samhällsan-
svar. Skolorna borde också användas för frivillig bildnings-
verksamhet i större utsträckning än vad som förekommit.⁵⁴

Akademisk utbildning och forskning var annars ett av
Åke Wibergs stora intresseområden. Genom egna donatio-
ner hade han engagerat sig för forskningen framför allt vid

Lunds universitet, men under 1940-talet arbetade han också som motionär i riksdagen för att universitet och högskolor skulle tillföras extra medel.⁵⁵

Arbetet med att inrätta ett statligt medicinskt forskningsråd är ett annat exempel på hur Åke Wiberg värnade om forskningen. Denna fråga togs 1943 upp i en gemensam motion för första och andra kammaren med 20 undertecknare i vardera kammaren representerande samtliga riksdagspartier utom kommunisterna, det vill säga högern, folkpartiet, bondeförbundet och socialdemokraterna. Det föreslagna forskningsrådet skulle förutom att förmedla anslag till större väl planlagda forskningsprogram även fungera som en länk mellan forskning och praktik och på så sätt påskynda de medicinska forskningsresultatens praktiska användning. Rådet skulle även underlätta forskarnas kontakter med både civila och militära myndigheter. Förebilden för det medicinska forskningsrådet var framför allt det engelska Medical Research Council.⁵⁶

Motionen hade föregåtts av ett relativt omfattande utredningsarbete där bland annat representanter från de medicinska fakulteterna i Sverige varit delaktiga. Motionärerna var väl medvetna om det rådande budgetläget och föreslog därför endast att en utredning tillsattes för att belysa behovet och organiseringen av ett sådant forskningsråd. Eftersom detta var en bred motion som gick över partigränserna är det svårt att se vilken roll Åke Wiberg personligen spelade för denna fråga. Med kännedom om det intresse som han själv visat för att donera pengar till medicinsk forskning redan i början av 1940-talet kan man emellertid förmoda att detta var ett område som han kände starkt för.

Men för Åke Wiberg stod den fria forskningen också för något större, nämligen en viktig del av demokratins grund. Han konstaterade i riksdagsdebatten i juni 1945:

110 Men kriget har också lärt oss en annan sak, och det är det, att där folken mitt ibland sig haft härdar för fri forskning, för fritt tänkande, för förutsättningslös undervisning, där har också det hårdaste materiella förtryck kommit till korta. Vid sidan av kyrkan står universiteten överallt ute i de förut ockuperade länderna som bärare av frihetens banér.⁵⁷

De nationella universiteten borde enligt Wiberg ges en tydligare folklig förankring, vilket skulle ske genom att man rev murarna mellan undervisning och forskning på universiteten och samhället. Universiteten borde på så sätt bli mer delaktiga i det fria bildningsarbetet.⁵⁸ Detta var ett för sin tid ganska radikalt ställningstagande eftersom det påtagligt stred mot universitetens tradition. Men för Wiberg var universiteten en garant för demokratin och den folkbildning som han värnade om.

FINANSFRÅGOR

Åke Wiberg hade de första direktkontaktorna med finansdepartementet 1940, då han tillsammans med sekreteraren i Industriens Utredningsinstitut Ragnar Sundén fick uppdrag som sakkunnig att utreda bland annat utvidgningen av varubeskattningen. Bakgrunden var det tyska anfallet på Danmark och Norge som påtagligt försvårade importen från väst. För att inte den uppkomna situationen skulle leda till en kostsam varuinförsel med åtföljande belastning för den svenska valutareserven ville regeringen se över möjligheterna att bromsa importen genom tullar och importavgifter. Högre avgifter skulle inte bara leda till minskad efterfrågan utan också till intäkter för statskassan. Wiberg och Sundén genomförde en snabbutredning som sedan låg till

grund för den proposition om punktskatter på vissa lyx- 111
varor som antogs i maj 1941.⁵⁹

Fler år efter det att utredningsuppdraget hade avslutats gav Åke Wiberg en bild av sin uppdragsgivare finansminister Ernst Wigforss; en bild som antydde grundläggande skillnader i synen på ekonomi:

Wigforss var behaglig att ha att göra med i ett dagligt arbete. Hans idéer voro naturligtvis enligt min bedömning stundom lättvindiga. Han hade inte någon känsla för vad siffror betydde. Siffror var för honom ett tal och inte uttryck för en realitet. Jag minns sålunda huru vid en föredragning vi hade föreslagit en skatt på en vara å 40 %. Wigforss hade på en kort stund kommit fram till 400 % utan att i verkligheten avse någon ändring i sak. En nolla mer eller mindre betydde inte så mycket för honom, något som Sveriges folk så småningom också kom att bli varse.⁶⁰

Genom denna utredning hade Åke Wiberg inte bara skaffat sig direkta kontakter med finansminister Wigforss utan bland annat också med blivande riksbankschefen Klas Böök, professorerna Erik Lindahl, Erik Lundberg och Ingvar Svennilsson samt Dag Hammarskjöld. Det var Hammarskjöld som hade kontaktat Wiberg för det aktuella sakkunniguppdraget.

Redan vid inträdet i riksdagen hade således Wiberg etablerade kontakter inom finansdepartementet och riksbanken, vilket säkerligen bidrog till att han engagerades i bankoutskottet. Diskussionen inom utskottet präglades enligt Åke Wiberg periodvis av hårda strider, men samtidigt fanns en medvetenhet om att diskussionerna måste leda till resultat och att dessa måste bygga på kompromisser.

112 På bankoutskottets bord låg ansvaret för att bevilja riksbanks- och riksgäldsfullmäktige ansvarsfrihet. Detta var sällan några kontroversiella frågor, men det lade grunden till en djupare förståelse för landets penning- och valutapolitik. Under Wibergs tid i bankoutskottet kan man se hur hans debattinlägg och motioner i dessa frågor ändrade karaktär från att vara politiskt ideologiska till att bli mer national-ekonomiskt förankrade. Detta avspeglade de politiska förändringarna i och med att valuta- och penningpolitiken blev alltmer avgörande för den svenska ekonomin under senare delen av 1940-talet. Men det visar också Åke Wibergs ändrade inställning till och kunskap om dessa frågor.

I samband med att bankoutskottet föreslog indragning av riksbankens kontor i Nyköping och Mariestad 1941 öppnades en debatt som sträckte sig betydligt längre än vad som var avsikten och som fick tydliga ideologiska dimensioner. Förslaget om kontorsindragningar kopplades nämligen samman med inrättandet av en statlig affärsbank genom en fusion av de två banker som staten kontrollerade – det vill säga Jordbrukarbanken och Göteborgs Handelsbank – och överföring av riksbankens nedlagda kontor till den nya banken.

I en reservation från bankoutskottets medlemmar Wiberg, von Horn, Nordborg och Ericsson i Åtvidaberg avvisades tanken på en utvidgad statlig affärsbanksrörelse. En sammanslagning av de båda bankerna och en överföring av riksbankens lokalkontor till den nya banken skulle dels innebära omfattande kostnader, dels vara helt obehövlig. Det fanns över huvud taget inte något behov av en statlig affärsbank. För att en utredning om detta skulle vara motiverad krävdes att kreditväsendet uppvisade ur samhällssynpunkt omfattande brister och funktionella olägenheter. Dessutom krävdes att marknaden och aktörerna skulle vara

behäftade med sådana problem att dessa inte skulle kunna elimineras inom den rådande marknadsstrukturen. Någon sådan situation förelåg inte, menade reservanterna.

För att komma till rätta med de problem som skulle kunna uppkomma på kreditmarknaden vore det bättre att se över bank- och fondinspektionens arbetsuppgifter. Bland annat skulle man kunna ge inspektionen skyldighet att kontrollera bankerna även ur andra än insättarnas perspektiv – det vill säga utföra en kontroll i enlighet med allmänhetens och låntagarnas intressen. Dessutom kunde det vara rimligt att se över arbetsfördelningen mellan finansdepartementet, riksgäldskontoret och riksbanken.⁶¹

För bankoutskottets reservanter var förslaget om att utreda behovet av en utvidgad statlig affärsbank ett led i de socialiseringssträvanden som funnits inom delar av det socialdemokratiska partiet sedan början av 1920-talet. Reservanterna konstaterade:

Man frågar sig, vad anledningen kan ha varit till att detta tvisteämne nu tagits upp. Utskottets ärade ordförande uppgav under diskussionen i första kammaren, att frågan varit påtänkt flera år. Måhända är det en tillfällighet att just i dessa dagar den stora socialiseringsutredning, som beslöts 1920, begravts i sådan stillhet att herr Sandler av Kungl. Maj:t till och med befriats från uppdraget att rista dess runa. Man kan likväl icke undgå ställa frågan, om det är meningen att nu istället på en omväg söka förverkliga socialiseringsstanken.⁶²

Detta var en principiellt betydelsefull fråga. Reservanterna hävdade att det knappast var rätt tillfälle att aktualisera en fråga där de politiska meningarna var så starkt delade och

114 kunde verka söndrande för samlingsregeringen. Detta hindrade inte andra kammaren från att gå på utskottets linje.

På hösten 1947 tillfrågades Wiberg återigen om han kunde tänka sig att åta sig ett utredningsuppdrag. Denna gång var det fråga om en parlamentarisk utredning som skulle se över bestämmelserna om aktiebolagens skattereserver och begränsningar i utdelningen. Med all sannolikhet skulle utredningen komma att domineras av socialdemokraterna och man kunde därför misstänka att resultatet redan i förväg i någon mån var givet. Efter försäkringar från finansministern om att kommittén skulle få arbeta förutsättningslöst och inte dirigeras från finansdepartementet beslöt Åke Wiberg trots en viss tveksamhet att ställa upp som ledamot.

Kommittén hade den politiska bredd som kunde förväntas, från uttalade marxister till näringslivsrepresentanter. För att uppnå något resultat över huvud taget var det därför nödvändigt att driva fram kompromisser steg för steg. Det viktigaste för den borgerliga gruppen var att se till att företagens låsta skattefonder på flera hundra miljoner kronor återbetalades av riksbanken till bolagen. Men för att uppnå detta var man tvungen att acceptera en viss vinstutdelningsbegränsning. Genom denna kompromiss var det viktigaste målet nått för Åke Wiberg. Det återstod emellertid en del politiskt lobbyarbete för att inte bondeförbundets representant skulle liera sig med socialdemokraterna, vilket kunde ha spräckt kompromissen. Kommitténs förslag låg sedan till grund för den proposition som antogs av riksdagen.⁶³

Den socialdemokratiska regeringen fick utstå mycken kritik för sin penningpolitik under senare hälften av 1940-talet. En av de ständigt återkommande kritikerna var Åke Wiberg, som från sin position i bankutskottet hade god insyn i den svenska ekonomin. Han menade att socialdemokraterna efter det att samlingsregeringen upplösts hade

gynnsammast möjliga position, men så hade de också själv valt tillfället för att överta makten. Wiberg frågade sig i riksdagsdebatten 1947: 115

Hur har då denna regering förvalt sitt pund? Jo, så att vi två år efter krigets slut kommit i läget, att krigshushållningen måste återuppstå. Bakom detta ligger tyvärr en serie av felgrepp och fundamentala misstag.⁶⁴

Åke Wiberg hävdade att den främsta orsaken till problemen var att den socialdemokratiska regeringen låtit löner och priser skena iväg, vilket gjort att samhällsekonomin kommit ur balans. Det andra viktiga missgreppet av regeringen var att man hade varit alltför frikostig i sin kreditgivning till betalningssvaga länder. Ett tredje politiskt misstag var den restriktiva prispolitik för exportprodukter som förts och som hindrat svenska företag från att sälja till världsmarknadspriser. Om avsikten med denna politik hade varit att avskärma Sverige från internationell inflation så hade man misslyckats helt, menade Wiberg. I stället hade utländska mellanhänder kunnat göra omfattande vinster på de svenska företagens bekostnad.⁶⁵

Men inte bara exportpolitiken utan även importpolitiken hade misslyckats, konstaterade Wiberg, bland annat genom att regeringen valt att inte ingripa mot importen av lyxprodukter till Sverige. När den svenska kronan stärkts hade införseln av dessa varor ökat märkbart. Detta hade bidragit till att förtroendet för regeringens politik minskat. Misstron hade också ökat till följd av interna motsättningar inom regeringen. Wiberg konstaterade:

Vi fingo i höstas bevittna det föga uppbyggliga skådespelet av en handelsminister, som förordade import-

116 regleringar, och en finansminister, som omedelbart dementerade honom, med påföljd att oro uppkom, vilken i hög grad bidrog till att förvärpa situationen.⁶⁶

Kombinationen av regeringens ekonomiska politik och förtroendekrisen hade bland annat bidragit till minskat sparande och till att investeringar i högre utsträckning fått finansieras med sedelpressarna, vilket i sin tur bidragit till att det internationella förtroendet för svensk ekonomi försvagats. Slutligen gick Åke Wiberg till attack mot de åtgärder som han menade att regeringen var på väg att vidta för att lösa de ekonomiska problemen:

Vad är nu regeringens botemedel mot allt detta?
Jo skärpt investeringskontroll, skärpt priskontroll, importreglering, skärpt valutareglering, överhuvud taget en mobilisering av krigsårens hela kontrollapparat i förstärkt form. Men allt detta är bara palliativ. Man riktar sig mot sjukdomens symptom men vågar icke angripa dess orsaker.⁶⁷

För Åke Wiberg var den förda politiken inte bara ett hot mot den ekonomiska tillväxten utan mot näringslivets frihet. Under 1947–1948 attackerade han regeringen vid ett flertal tillfällen utifrån bristen på jämvikt i den svenska ekonomin. Utgångspunkten för denna kritik var ofta den penningpolitik som fördes, och till skillnad från många andra politiker vid denna tid var han mån om att poängtera att riksbanken skulle vara underställd riksdagen och fristående från regeringen.⁶⁸ Men gradvis drogs riksbanken in i regeringens maktutövning för att i början av 1950-talet bli en viktig del av den ekonomiska politiken.

I likhet med flertalet andra högerpolitiker hade Åke Wiberg en klar och tydlig inställning i utrikespolitiska frågor. Hans ställningstagande för goda kontakter med västorienterade länder var typiskt för högerpartiet, samtidigt som han i Sveriges relationer till Sovjetunionen och de östeuropeiska länderna ofta såg problem.

Marshallplanen utgör enligt min åsikt en av de få ljuspunkterna i en eljest dyster världsbild. I slutet av kriget ville man gärna tro, att kriget skulle leda till en avspänning och en ny form för samvaron mellan folken, då ett utbyte på det kulturella och ekonomiska området med Sovjet skulle bli möjligt. För länge sedan har dessa förhoppningar måst skrinläggas. Vi äro i stället nog litet var på det klara med vad Sovjet åsyftar. Vi se ett planmässigt undermineringsarbete i syfte att genomsyra världen med en från Sovjet dirigerad kommunism. [. . .] Kommunismens främsta fiende heter välstånd. Man kan sålunda mycket väl förstå, att kommunisterna konsekvent och intensivt motarbeta Marshallplanen och försöka giva detta uttryck för den amerikanska nationens önskan att genom egna uppföringar medverka till ordning och välstånd en helt annan och felaktig prägel.⁶⁹

För Åke Wiberg var det uppenbart att Marshallhjälpens medel var ett välkommet tillskott till statskassan. Den svenska valutareserven hade sedan andra världskrigets slut urholkats. Detta begränsade nationens importmöjligheter i ett läge när behovet av insatsvaror var stort. Han gick här på samma linje som socialdemokraterna och i tydlig opposition mot kommunisterna, som han menade gick i Moskvas

118 ledband. Hans positiva inställning till USA och de västliga demokratierna kom till synes i åtskilliga inlägg.

Det är fullkomligt riktigt som statsrådet Myrdal säger, att det föreligger en ganska stor åtskillnad om det skäliga och välbetänkta i vår handelsavtalspolitik mellan å en sidan regeringspartiet och å andra sidan oppositionen. Det är också riktigt, att vi inom oppositionen nog allmänt anse, att ansvaret för ryssavtalet inte åvilar samlingsregeringen, utan väsentligen den man, som enligt uppgift låste fast situationen på ett tidigt stadium, nämligen finansministern. Genom hans överläggningar utan de övriga regeringsledamöternas godkännande kom all diskussion att bli baserad på en kredit på 1 000 miljoner kronor.⁷⁰

Åke Wibergs politiska ställningstagande för väst och mot öst avspeglades också i diskussionen om handelsutbytet med Spanien. Kommunistpartiets blivande ordförande Hilding Hagberg förordade under riksdagsdebatten 1945 att Sverige borde stoppa handeln med det fascistiska Spanien. För Wiberg var emellertid detta endast en ekonomisk fråga utan närmare politiska kopplingar. Tvärtom förordade han samma politiska pragmatism som man hade tillämpat visavi Tyskland under krigsåren:

Om herr Hagberg inte står i vänskapligt förhållande till Franco är en sak som inte gärna kan påverka vår handelspolitik. Jag är inte alldeles övertygad om att innehavaren av de butiker där herr Hagberg handlar samtliga äro så särskilt vänskapligt inställda till herr Hagberg. Däremot har vårt land såvitt jag känner till ett vänskapligt förhållande till Spanien och dess folk.⁷¹

Under senare delen av 1940-talet växte Åke Wibergs internationella engagemang även på andra sätt än genom riksdagsarbetet. En viktig länk i detta var den resa som en svensk näringslivsdelegation under ledning av prins Bertil gjorde till Latinamerika hösten 1947. Under resan etablerades både politiska och ekonomiska kontakter, och flera svenska företag tog tillfället i akt att bygga upp relationerna med kunder och leverantörer. För Åke Wiberg var emellertid även de kulturella relationerna mycket viktiga. Både hans engagemang i Statens konstråd och arbetet med att organisera en ibero-amerikansk arkitekturutställning i Sverige bidrog till kontakter med ett flertal latinamerikanska konstnärer och organisationer. Detta kan också förklara varför han var så angelägen att ha bra relationer med de Latinamerikanska länderna genom både diplomatisk representation och handel.⁷²

DET POLITISKA TESTAMENTET

Då Åke Wiberg av hälsoskäl tvingades lämna rikspolitiken 1949 var detta säkerligen ett streck i räkningen. Han drog sig tillbaka vid en ålder – ännu inte fyllda 50 år – då det var mer vanligt att man inträdde i riksdagen. Han tvingades också lämna politiken i ett läge då många förväntade sig att den socialdemokratiska regeringen inom kort skulle ersättas av en borgerlig, och det var inte heller uteslutet att han kunde komma i fråga för en ministerpost vid ett maktskifte.

Tiden i andra kammaren verkar för Åke Wiberg ha varit förknippad med positiva minnen, åtminstone om man får tro honom själv då han mot slutet av 1950-talet blickade tillbaka på sin riksdagstid. Även om diskussionens vågor många gånger hade gått höga menade han i efterhand att det funnits en ömsesidig respekt mellan riksdagens ledamöter:

Jag hyser en verklig aktning för den idealitet, som besjälar de allra flesta av riksdagens medlemmar, som ägna ett hårt och uppoffrande arbete åt allmänna värv. Den politiska verksamheten är i modern tid i hög grad ett yrke som kräver en full arbetsdag. De som därutöver ha andra uppgifter, som de måste ägna sig åt, kunna inte heller undgå att föra ett intensivt liv från i regel tidigt på morgonen till sent på kvällen. Det blir svårt att få tiden att räcka till och man kan inte heller vara förvånad över att särskilt större företagare inte ha möjlighet att i längden hålla på med politiken samtidigt som de måste sköta en mängd andra betydelsefulla ting.

Nästan undantagslöst bruka förutvarande ledamöter sakna riksdagsåren, och jag skall gärna medgiva att jag själv många gånger också gör detta.⁷³

Åke Wiberg hade inte sällan gett sig in i diskussioner där han visste att motståndet var starkt och där han sannolikt inte skulle kunna driva sina frågor särskilt långt. Viljan att påverka beslutsfattandet förefaller ha varit en drivkraft hos honom och med de erfarenheter han hade som företagsledare är det inte förvånande att han gärna ville göra sin stämman hörd, särskilt i ekonomiska frågor.

Relationerna till väljarna förefaller ha varit mer problematiska för honom. Han deltog aktivt i fyra riksdagsvalrörelser och ungefär lika många kommunala valrörelser men verkar – med undantag för 1928 års valrörelse – inte ha sett tillbaka på dem med någon stor saknad. Inte heller förefaller politisk demagogi ha legat för honom, han var snarare den sakliga förmedlaren av information. Han konstaterade sedan han hade lämnat politiken:

Under ifrågavarande 20-årsperiod höll jag säkerligen flera hundra föredrag på olika håll i landet, det ena svagare och tråkigare än det andra. Det finns en mycket viktig regel, enligt vilken man alltid skall tänka på att sänka det politiska föredraget till den nivå, som passar den dummaste av åhörarna, och faktiskt tycks detta hålla streck. [...]

Jag tror att jag endast har lyckats med ett enda politiskt föredrag. Under 1948 års valkampanj skulle jag tala på ett stort inomhusmöte i Malmö. Lokalen var f.ö. fullsatt med mellan ett och två tusen åhörare ur olika politiska läger. Jag hade bestämt mig för att denna gång akta mig för att tala över huvudet på åhörarna och att sänka nivån till det lägsta tänkbara. Det blev fullt med plattityder och ren demagogi. Jag skämdes faktiskt när jag märkte, huru det på några minuter blev möjligt att få församlingen med sig.⁷⁴

Om man kan tala om ett politiskt testamente efter Åke Wiberg skulle detta främst handla om vikten av att värdesätta politiskt arbete. Det som också präglade Åke Wibergs riksdagstid var hans starka engagemang i vissa frågor, som låg hans hjärta nära och som han med envishet och vilja kunde driva år efter år. Ett av de bästa exemplen – stödet för kulturen – har inte behandlats i detta kapitel men kommer längre fram i boken att illustrera Åke Wibergs politiska viljestyrka.

MALMÖ STRUMPFABRIK BILDAS

DEN DRIVANDE kraften bakom Malmö Strumpfabriks tillkomst var Kurt Levin (född 1891). Levin var uppvuxen i Stockholm och hade efter avslutad skolgång gått i lära hos textilfirman Schwarzschild i Frankfurt am Main. Vid mitten av 1920-talet var han etablerad som grosshandlare inom dammode och representant för den franska hattillverkaren Klebert. Med dessa erfarenheter i bagaget började han under vintern 1926 undersöka möjligheterna att etablera en trikåfabrik i Köpenhamn. För att förverkliga denna idé kontaktade han sin gamle klasskamrat Ernst Wahlquist, som var chef för Albert Terbergers trikåfabrik i Stockholm. 123

En närmare marknadsanalys visade emellertid att det skulle vara svårt att ta sig in på den danska marknaden, som i stort sett behärskades av tyska trikåttillverkare. Förutsättningarna för att starta strumptillverkningen bedömdes som betydligt bättre. Kurt Lewin och Ernst Wahlquist lyckades i detta läge intressera en kamrat från sjökrigsskolan – Jacob Wallenberg – för en dylik etablering och med en kapitalinsats på 15 000 kronor vardera beslöt man i mars 1926 att bilda Nordisk Strömpefabrik med säte i Köpenhamn.¹

De första amerikanska strumpmaskinerna levererades under våren 1926, men kort efter att produktionen hade startat reducerades den danska skyddstullen för silkesstrumpor kraftigt. Det stod snabbt klart att rörelsen inte skulle kunna fortsätta att drivas på dansk mark utan att den borde flyttas till Malmö. I oktober samma år inleddes planeringen

124 för den nya fabriken i befintliga lokaler på Storgatan i Malmö och den 8 november hölls konstituerande möte i den nybildade Malmö Strumpfabrik. Tillverkningen fortsatte under några månader vid Köpenhamnsfabriken, men den 2 januari 1927 lastades maskinpark och lager på lastbilar för transport till Sverige. På plats i Malmö fanns då redan tio nya strumpstickningsmaskiner som hade levererats av en amerikansk tillverkare. Inledningsvis var endast åtta personer anställda, varav sju manliga stickare, men verksamheten växte snabbt och redan 1930 hade över 130 personer anställning vid Malmö Strumpfabrik.²

Den kraftiga expansionen möjliggjordes av den snabbt ökade efterfrågan på bolagets produkter, men en förutsättning för att svara mot denna var att det gick att mobilisera tillräckliga kapitalresurser. I mars 1927 höjdes aktiekapitalet från 50 000 till 60 000 kronor av vilket de tre ursprungliga aktieägarna stod för 16 000 kronor vardera. Resterande aktier, motsvarande 12 000 kronor, tecknades av grosshandlare Wilhelm Josephson i Stockholm, som även var ordförande i Grossistförbundet. Tanken bakom att ta in Josephson som delägare var att man ville försäkra sig om en stabil relation till Strumpfabrikens avsättningsmarknad, men redan 1928 valde Josephson att lämna ägargruppen. Hans aktieinnehav fördelades mellan de ursprungliga delägarna.

Fabriken vd Kurt Levin hade entreprenörens sanna entusiasm då det gällde att utveckla Strumpfabrikens verksamhet. Under rörelsens första år förde han en aktiv investeringspolitik som periodvis ledde till ekonomiska påfrestningar. C. A. Nilsson, som under 1930-talet anställdes som ingenjör vid fabriken, beskrev i efterhand Kurt Levins ledarskap på följande sätt:

Kamrer Pettersson hade ofta inte lätt. Kurt Levin hade sitt eget lilla sätt att räkna. Alla inkomstposter jämnade han till uppåt och alla utgiftsposter nedåt, och den matematiken klarade inte alltid kamrer Pettersson. Som tur var hade han emellertid en god vän i en specerihandlare, som han många gånger privat fick låna av för att hålla ruljanssen igång. Det kunde också hända, att tjänstemän på eftermiddagen fick lämna tillbaka den avlöning som de erhållit på dagen, om det plötsligt var något som måste betalas.³

Den dåliga finansiella planeringen i bolaget visades även av de många små och korta lån som strumpfabriken tog i Stockholms Enskilda Bank från 1928 och framåt. Dessa akutlån hade ofta Kurt Levin och Jacob Wallenberg som borgensmän.

Strumpfabrikens tillväxt ledde till en successiv utökning av antalet anställda, inte bara på verkstadsgolvet utan också på andra poster. Under 1931 anställdes ingenjören Gustaf Lamm, som tidigare varit delägare i och vd på Stockholms Triåfabriker AB. Med sina erfarenheter blev han snabbt Levins högra hand och kom också under 1930-talet att ingå i Strumpfabrikens styrelse. Allteftersom förbindelserna med leverantörer, kunder och kreditgivare blev tätare ökade också behovet av juridisk kompetens. Det var i detta läge som Åke Wiberg kom in.

JURIST MED EGEN BYRÅ

Efter avslutad juristutbildning i Lund anställdes Åke Wiberg 1924 på Axel Roos advokatbyrå i Malmö. Detta var en tämligen prestigefylld position för en nyutbildad jurist. Som den yngsta vid byrån fick han många gånger ta de

126 besvärliga fallen som inte gav särskilt mycket i ersättning – eftersom inkomsten baserades på tantiem. Under det första året tjänade Åke cirka 7 000 kronor (168 000 kronor i 2006 års penningvärde), men intäkterna ökade snabbt alltefter- som han blev mer känd och efterfrågad som jurist. Vid slutet av 1920-talet låg årsinkomsten runt 20 000 kronor (knappt 500 000 kronor i 2006 års penningvärde).

Under de första åren blandade Åke Wiberg affärsjuridik med annan juridisk verksamhet. Han drev bland annat ett flertal framgångsrika trafikskadeprocesser mot försäkringsbolag. Ett uppmärksammat fall i början av 1930-talet var en fideikommissvist där Åke Wiberg företrädde Nils Gyllenkrok. Denne var innehavare av två fideikommissegendomar – Björnstorp och Stenstorp – som i Skåne hade rykte om sig att vara mycket välskötta. En felaktig avskrift av en testamentsurkund gjorde emellertid att Gyllenkrok riskerade att förlora fideikommissegendomarna. Åke Wiberg engagerades för att företräda Gyllenkrok i den rättsliga processen, som togs ända upp till Högsta domstolen för avgörande. HD gick på Wibergs linje och menade att testamentsurkunden inte kunde tolkas på det sätt som motparten hävdade. De goda kontakter som Åke Wiberg skapat med Nils Gyllenkrok under processen ledde inte bara till fortsatta relationer med släkten Gyllenkrok utan bidrog också till att öppna kontakter med andra godsägare i Skåne.⁴

Mest känd blev emellertid Åke Wiberg under 1920-talet för sina affärsjuridiska uppdrag, där han kombinerade juridisk insikt med ekonomisk kunskap. Han anlätades bland annat av flera stora företag för att utarbeta finansieringsplaner och för andra affärsekonomiska frågor. I gränsen mellan juridik och ekonomi fick han 1925 också uppdraget som juridiskt ombud för Skånska Banken.⁵

Efter sedvanlig meritering beviljades Åke Wiberg 1928 –

vid 26 års ålder – medlemskap i advokatsamfundet. Han fortsatte under ytterligare några år sitt arbete vid Axel Roos advokatbyrå, men 1931 startade han tillsammans med advokaten Sigfrid Lindström egen advokatrörelse. I samband med detta tvingades han avstå från uppdraget för Skånska Banken – som var kopplat till Axel Roos byrå – men redan samma år blev han ombud för Jordbrukarbanken i Skåne.

Efter något år löstes Sigfrid Lindström ut och Åke Wiberg var då ensam innehavare av byrån. Lindström kvarstod emellertid tillsammans med Tore Lindell och Hans-Erik Bachman som anställda. Att verksamheten var framgångsrik framgår tydligt. Åke Wibergs inkomster ökade med 50 procent jämfört med tiden hos Axel Roos, till över 30 000 kronor per år (810 000 kronor i 2006 års penningvärde), på bara några år.⁶

En viktig del av byråns verksamhet var de kontakter som Åke Wiberg och Sigfrid Lindström i slutet av 1920-talet hade etablerat med Malmö Strumpfabrik. Under 1930-talet kom en allt större del av Åke Wibergs arbetstid att upptas av frågor med anknytning till Strumpfabriken. Vid sidan av Strumpfabriken hade byrån juridiska uppdrag åt ett flertal större och mindre företag i regionen.

För Åke Wiberg var sannolikt bildandet av en egen advokatbyrå en naturlig del av karriären. Han förefaller emellertid inte ha lämnat Axel Roos byrå under helt gynnsamma omständigheter. Hans engagemang för Strumpfabriken kan mycket väl ha varit en förklaring till den schism som fanns mellan Roos och Wiberg. Åke Wiberg själv gav emellertid – i samband med kontakter med Stockholms Enskilda Bank 1933 – en annan förklaring till att relationen med Axel Roos inte var den bästa:

Häradshövding Roos kommer nog, om ni frågar honom, att lämna dåliga upplysningar om mig och det på grund av vissa orsaker som jag egentligen inte kan relatera här, vare nog sagt att på den tiden, då jag var anställd hos R., önskade hans fru, att jag skulle gifta mig med en flicka, men detta överensstämde ej med mina önskningar. För övrigt vill jag säga, att jag ännu icke vet av någon, som arbetade hos R. som icke efteråt, huru duktig han än var så länge han var kvar hos honom, egentligen icke dugt till någonting.⁷

AB STRUMPFABRIKSINTRESSENER

Åke Wibergs första kontakt med Malmö Strumpfabrik förmedlades genom advokatkollegan Sigfrid Lindström. Denne hade redan under 1920-talets sista år engagerats av Strumpfabriken i juridiska frågor och när ärendena hopades drogs Wiberg in i verksamheten.

En av de båda advokaternas arbetsuppgifter var att organisera Strumpfabrikens ekonomiska flöde. Redan från Strumpfabrikens start i Malmö var Stockholms Enskilda Bank företagets viktigaste bankförbindelse. Genom Jacob Wallenbergs försorg ordnades såväl korta som långa krediter för att finansiera rörelsen.

Under 1931 blev Strumpfabrikens ekonomiska problem akuta. Den långsiktiga lönsamheten var visserligen god och fabriken hela produktion var såld i förväg, men likviditeten var ansträngd. Företaget var i behov av en ekonomisk sanering. Denna kom att kräva insatser av såväl jurister som finansärer. Bolagets goda relation till Stockholms Enskilda Bank och framför allt Jacob Wallenberg var i detta läge av avgörande betydelse. I maj 1932 ombads Åke Wiberg av Kurt Levin att försöka utverka nya krediter från Stockholms

OVAN: Attavara gård på gränsen mellan Halland och Småland inköptes 1936 av Åke Wiberg som en replipunkt och tillflyktsort om Skåne skulle hotas i en internationell konflikt.

NEDAN: Delar av släkten Wiberg samlad på Attavara gård 1937. Från vänster: Valram, Thyra, Yngve, Hjalte och Wege.

Åke Wiberg hade från slutet av av 1940-talet återkommande kontakter med kungahuset. Här syns han tillsammans med prins Bertil på Apertin.

Enskilda Bank och lösa de akuta likviditetsproblemen. Läget var då sådant att bolaget under de kommande två månaderna skulle reglera skulder om hela 700 000 kronor – en summa som väl översteg bolagets aktiekapital, som hade ökat till hela 510 000 kronor.⁸

Efter flera år av ekonomisk osäkerhet var Kurt Levin knappast rätt person att ta itu med de nödvändiga ekonomiska förändringarna. Detta arbete kom i stället att genomföras av Åke Wiberg, sannolikt efter tillskyndan av Jacob Wallenberg.

Jacob Wallenbergs stöd till Strumpfabriken hade i första hand motiverats av vänskapen med Ernst Wahlquist. I samband med att Wahlquist fick ekonomiska problem och sålde sina aktier i Strumpfabriken 1932 minskade därför även Jacob Wallenbergs intresse för verksamheten. Detta öppnade för Åke Wibergs deläggande. Vid kontakter med Åke Wiberg uttryckte Wallenberg en tydlig önskan att Strumpfabriken reglerade sina lån i Stockholms Enskilda Bank snarast möjligt. För att inte äventyra bolagets återbetalningsförmåga kan man emellertid förmoda att han var villig att, inom rimliga gränser, underlätta för Strumpfabriken att lösa sina ekonomiska problem. I grunden var dessutom Strumpfabrikens intjäningsförmåga god.

I ett försök att stärka Strumpfabrikens ekonomi föreslog Åke Wiberg att Stockholms Enskilda Bank skulle ställa upp med ett nytt lån om 250 000 kronor. Samtidigt meddelade han att han hade kontakter med Skandinaviska Banken i Malmö, eventuellt för att utöva påtryckningar vid förhandlingarna. Trots detta avslogs det föreslagna lånet av Stockholms Enskilda Bank. I stället rekommenderade man från banken att aktiekapitalet skulle utökas, och Jacob Wallenberg förklarade sig villig att teckna en mindre del av denna emission. Åke Wiberg föreslog då att Strumpfabriken skulle

130 få ett aktieägartillskott om 300 000 kronor och undrade om banken kunde bistå med ett personligt lån till honom och Sigfrid Lindström om 100 000 kronor att användas till köp av nyemitterade aktier. Detta förslag accepterades av banken under förutsättning att den »stränga kontroll« av ekonomin som Åke Wiberg föreslagit blev verklighet.⁹

Detta var första steget för Åke Wiberg att etablera sig som ägare av Malmö Strumpfabrik. Sannolikt skedde Wibergs inträde i Strumpfabrikens ägarkrets med godkännande även av övriga delägare. För Kurt Levin var det nödvändigt att få in ytterligare intressenter eftersom hans ekonomi inte var tillräckligt stark för att utöka ägarpositionen. Mot slutet av 1932 hade Wiberg med Kurt Levins stöd övertagit hälften av aktierna i Strumpfabriken.¹⁰ Eftersom Åke Wiberg genom sitt engagemang för Strumpfabriken bidrog till att rädda företaget från försäljning eller likvidering måste han ha framstått som en i det närmaste idealisk delägare. Det visade sig också under 1930-talet att Wiberg tillförde just den typ av kompetens som Strumpfabriken behövde.

Den ekonomiska kontrollen av Strumpfabriken grundades i det nya förslaget på en förändrad organisation som tagits fram av Wiberg. Tillskottet av aktiekapital skulle enligt detta förslag inte ges till Strumpfabriken direkt utan huvudsakligen tillföras ett nyinrättat holdingbolag kallat AB Strumpfabriksintressenter. Detta bolag skulle minska det ekonomiska trycket på Strumpfabriken genom att ta över delar av fabriksbolagets kreditengagemang och även delar av maskinparken, som därefter skulle ställas till Strumpfabrikens förfogande. Intressentbolaget skulle också hjälpa till med att ordna nya krediter om så behövdes. I gengäld skulle delägarna överlåta en stor del av de aktier man innehade i Strumpfabriken på intressentbolaget. Genom denna organisatoriska lösning fick Strumpfabriken en respit med

att lösa likviditetsproblemen samtidigt som man gavs möjlighet att genomföra nödvändiga förändringar i produktionen för att öka effektivitet och vinst. Intressentbolaget blev samtidigt ett ekonomiskt administrativt centrum för Strumpfabriken.¹¹ Medan Strumpfabrikens produktion sköttes av bolagets vd Kurt Levin, koordinerades och styrdes AB Strumpfabriksintressenter från advokatfirman Sigfrid Lindström & Åke Wiberg och huvudsakligen av Åke Wiberg själv.

När den nya organisatoriska lösningen med Strumpfabrik och intressentbolag var klar, kontaktades Jacob Wallenberg. Eftersom Wallenberg var en av ägarna i Strumpfabriken och Stockholms Enskilda Bank bidragit med stora lån, var det viktigt att få hans godkännande av den nya organisationen.

Jacob Wallenbergs lojalitet med bolaget prövades hårt under 1932. Vid 14 tillfällen inträdde banken på ett eller annat sätt som kreditgivare till Strumpfabriken – huvudsakligen genom korta krediter. Sammanlagt uppgick SEB:s kreditengagemang i Strumpfabriken med kringliggande verksamheter till knappt 1,3 miljoner kronor vid årets slut.

Hela denna kreditsumma gick emellertid inte direkt till bolaget, utan närmare en halv miljon kronor var föranledd av omorganisationen av ägarförhållandena och tillkomsten av AB Strumpfabriksintressenter.

Bakom lånen från Stockholms Enskilda Bank stod ofta Jacob Wallenberg som personlig borgensman. För att ta på sig detta engagemang krävde emellertid Wallenberg att Strumpfabrikens ägare deponerade majoriteten av aktiekapitalet i banken som säkerhet för lånen och att Wallenberg garanterades utdelningen på dessa aktier. Dessutom skulle han ha möjlighet att utöva rösträtt för de aktier som lämnats i pant. Jacob Wallenberg fick genom detta upplägg stora

132 möjligheter att genom ekonomiska påtryckningar styra Strumpfabrikens ledning.¹²

Den höga skuldsättningen och den direkta och indirekta kontroll som Stockholms Enskilda Bank åtminstone potentiellt kunde utöva över Strumpfabriken gjorde det viktigt för fabriksledningen att så snart som möjligt återbetala skulden och få kontroll över aktiemajoriteten. Det låg också i Jacob Wallenbergs intresse att snarast möjligt upplösa relationen till Strumpfabriken. Även om bolaget kunde vara väl så vinstgivande var denna kreditrelation inte prioriterad av banken, utan närmast en konsekvens av Jacob Wallenbergs vänskapsförbindelser.

Den egentliga makten över Strumpfabriken utövades från hösten 1932 av AB Strumpfabriksintressenter. Styrelsens sammansättning visade sig också vara av avgörande betydelse för bankens möjligheter att acceptera den nya organisationsformen. Åke Wiberg konstaterade i ett brev till bankens kreditchef Richard Julin i maj 1933:

Även vad denna angår måste dock en för banken tillfredsställande ordning anses hava uppkommit därigenom att styrelsen i såväl Strumpfabriken som Strumpfabriksintressenter kom att bestå av å ena sidan direktör Wahlstedt, advokat Lindström och mig själv samt å andra sidan direktör Levin och ingenjör Lamm.

Majoriteten innehaves sålunda av den förra gruppen.¹³

Citat visar tydligt hur Åke Wiberg bedömde relationen mellan Stockholms Enskilda Bank och den tidigare ledningen för Strumpfabriken. Problemet för banken var enligt Åke misstron mot Kurt Levin och i någon mån ingenjör Lamm. Wiberg poängterade tydligt att han och advokat Lindström stod på bankens sida i en strävan efter att sanera bolagets

ekonomi. Men detta innebar inte att Åke Wiberg var bankens förlängda arm, hans agerande ska främst ses ur ett realpolitiskt perspektiv. Det gällde att hålla bankens representanter på gott humör till dess att skulderna var betalda. Wibergs lojalitet verkar framför allt ha legat hos Strumpfabriken.

Återbetalning av Strumpfabrikens och intressentbolagets lån hade således högsta prioritet och genom Åke Wiberg organiserades betalningarna månadsvis så att Strumpfabriken i januari 1935 var skuldfri gentemot Stockholms Enskilda Bank.¹⁴ Detta innebar emellertid inte att bolaget på något sätt var utan skulder. Vid årsskiftet 1932–1933 uppgick dessa till cirka 2,3 miljoner kronor, men under loppet av 1933 sjönk de till 1,8 miljon kronor. Krediter från Skandinaviska Banken ersatte en stor del av de lån som tidigare legat hos Stockholms Enskilda Bank. Under det påföljande året ökade återigen skulderna med en miljon kronor beroende på företagsförvärv, men intjäningsförmågan hade då förbättrats så att skuldnivån inte äventyrade verksamheten. Skulderna låg därefter kvar på ungefär samma nivå under resten av 1930-talet. År 1936 utökades även Strumpfabrikens aktiekapital påtagligt från 0,6 till 2,2 miljon kronor, även detta till stor del en effekt av det företagsköp som genomförts.¹⁵

ÅKE WIBERG OCH STOCKHOLMS ENSKILDA BANK

Åke Wibergs kontakter med Stockholms Enskilda Bank 1933–1934 är intressanta av andra än ekonomiska skäl. Under arbetet med att lösa Strumpfabrikens ekonomiska problem hade Wiberg återkommande kontakter med banken, särskilt med kreditchefen Richard Julin. Sannolikt var det också dessa kontakter som gjorde att Wiberg 1933 kun-

134 de vara aktuell för en anställning som assistent åt Julin.¹⁶

Det är förvånande att Åke Wiberg över huvud taget reflekterade över att ge upp en framgångsrik karriär som jurist med egen byrå och som en av ledarna för Strumpfabriken. Kanske uppfattade han trots allt situationen 1933 som ekonomiskt osäker eller också såg han goda möjligheter till avancemang inom banken. Depressionen var som djupast och även om intäkterna till byrån så långt utvecklats väl, fanns inga garantier för att framtiden skulle vara lika lyckosam. En anställning vid Stockholms Enskilda Bank skulle emellertid innebära att han skulle få avbryta sin politiska karriär samtidigt som han skulle få kännas vid en påtaglig löneminskning. Möjligheterna att skaffa kontakter och kunskap via Richard Julin och släkten Wallenbergs nätverk kunde kanske uppväga detta. Även om det var ovanligt att någon slutade vid banken av egen vilja skulle det vara möjligt att efter några år gå vidare till andra utmaningar inom näringslivet. Åke Wiberg sammanfattade läget i ett brev till Richard Julin i november 1933:

Jag är sålunda fullt inställd på att gå ned till en fast lön av kr 20 000:–. Jag förmodar emellertid i enlighet med vårt samtal att banken icke har något emot att jag behåller en del av mina nuvarande fasta uppdrag. Naturligtvis måste grundförutsättningen vara att någon kollision med bankens intressen icke kan uppkomma, något som Du ju lätt kan bedöma. [...]

Så vitt jag uppfatta riktigt, var det meningen att jag närmast skulle komma att stå under Din ledning, ehuru naturligtvis herrar Jacob och Marcus Wallenberg äro att betrakta såsom överordnade. Jag skulle följaktligen så att säga komma att gå i Din skola och därigenom komma i åtnjutande av Din långvariga

erfarenhet. Jag skulle med andra ord komma att bli
Din assistent, ehuru jag enligt praxis i banken skulle
komma att kallas direktör. Jag torde ej behöva påpeka,
att jag till fullo förstår, huru värdefullt ett samarbete
med Dig skulle vara.¹⁷

Varken för Åke Wibergs eller Stockholms Enskilda Bank
var det självklart att han skulle anställas. För att få grepp om
Wiberg som person tog Richard Julin direkta och indirekta
referenser från hela 12 personer i och utanför Malmö. An-
ledningen till att så många kontaktades var sannolikt att
Julin via en av sina lokala informatörer tidigt fick en negativ
bild av Åke Wiberg. Utan angivande av källa menade denne
person att Åke Wiberg uppfattades som en bluffmakare, var
omdömeslös och hade dåligt anseende.¹⁸ Mot denna bak-
grund är det knappast förvånande att Julin valde att kontakta
ett flertal personer för att verifiera eller falsifiera omdömena.
De frågor som ställdes till referenspersonerna präglades
också av de första omdömen som Julin nåtts av.

Rådman Stenmark. Hygglig, fint uppträdande.
I sina skrifter till rätten ibland väl lång och ibland
ej alltför noga genomtänkt. Men ej sämre än andra
advokater. Fullt genomsnittsjurist. Att rubricera
honom som ovederhäftig ej rätt.

I något fall har dock viss oordentlighet visat sig.

Han anser att man kan rekommendera honom
som jurist.

Hovrättsrådet Beskow. Begåvad och redbar man,
mycket drivande och duktig.

Om han ej är något särskilt skarp som jurist, är
han dock över medelmåttan. Byrån sköts oklanderligt

Major Winberg. Hygglig och snäll, ingen anmärkning, bästa anseende.

Möjligen något slarvig men på intet sätt ovederhäftig.

Advokat Malmqvist. Bra och begåvad jurist. Möjligen väl snabb i sitt utlåtande.

Att han skulle vara ovederhäftig ej riktigt. Likaså rätt kalla honom pratmakare.

Bankdirektör Herslow. »En mycket duglig, respektabel och bra karl enligt min uppfattning. Besitter framåtanda. Har gjort sig ett gott namn i Malmö. En coming man som man säger.«

– Från ett håll har jag hört, att han är omdömeslös i juridiska saker?

Det kan jag ej bedöma.

– Har bankdirektören märkt, att han är omdömeslös för övrigt?

Nej, tvärtom.

Bankdirektör Berglöf, Malmö. »Mycket duktig karl. Strebertyp av första ordningen. Full i fan av första ordningen.«

– Om respektabel?

Absolut respektabel. Gott anseende.

– Brister i omdöme har jag hört sägas?

Lögn enligt min mening. Utmärkt bra i de fall, jag haft med honom att göra. Därtill ett fint och hyggligt uppträdande. Åtnjuter gott anseende i Malmö.¹⁹

Bilden av Åke Wiberg som jurist var således inte helt entydig. Även om han av många referenter bedömdes som kom-

petent fanns tydligen ett visst drag av slarvighet och yvighet. Kanske var detta ett utslag av den otålighet, tidsbrist och entreprenöranda som emellanåt präglade hans agerande. Att han skulle vara ovederhäftig och omdömeslös var emellertid inte något som bekräftades av de referenser som Julin samlade in. Hur man på Stockholms Enskilda Bank valde att tolka detta är osäkert. I vilket fall som helst kom Wiberg inte att anställas vid banken, men om detta berodde på honom själv eller inte är oklart. Med kännedom om hur Åke Wibergs karriär utvecklades på det politiska och ekonomiska planet kan han i ett längre perspektiv knappast ha haft något att beklaga sig över. Efter dessa kontakter med Wallenbergsfären valde han mycket medvetet att hålla ett visst avstånd till Stockholms Enskilda Bank och släkten Wallenberg, bland annat för att deras och hans egna intressen ibland kunde konkurrera.²⁰

MALMÖ STRUMPFABRIK UNDER 1930-TALET

Åke Wiberg hade kommit in i Strumpfabrikens verksamhet som affärsjurist och hade genom sin kunskap bidragit till att rädda rörelsen undan likvidation. Att han sedan erbjöds att gå in som delägare var knappast något som han hade räknat med. Hans position inom koncernen var således tämligen stark, särskilt då han som en av storägarna kom att ingå i bolagets styrelse. Via advokatbyrån fortsatte han även att arbeta som juridisk och ekonomisk konsult åt koncernen. En stor del av Åke Wibergs inkomster under 1930-talet kom således antingen direkt eller indirekt från Strumpfabriken. Advokatbyrån fanns kvar under hela 1930-talet med verksamhet främst inom affärsjuridik.

Från 1934 höll AB Strumpfabriksintressenter över 80

138 procent av de 510 aktierna i Strumpfabriken. Vid bolagsstämorna röstade Sigfrid Lindström eller Åke Wiberg för denna aktiepost. Kurt Levin hade behållit 51 aktier för egen del och Gustav Lamm ägde, efter att ha sålt huvuddelen av sitt innehav, 32 aktier. Åke Wiberg, Sigfrid Lindström och Strumpfabrikens kamrer John Tancred ägde vardera en aktie. I Strumpfabrikens styrelse ingick förutom Wiberg, Levin och Lamm från 1934 även Skandinaviska Bankens Malmöchef Gustaf Andersson. Styrelsearbetet i Strumpfabriken leddes av Kurt Levin och Åke Wiberg. Några större kontroverser verkar inte ha funnits mellan styrelsens olika medlemmar.

Styrelsearbetet i Strumpfabriken dominerades under 1930-talet av ansträngningarna med att konsolidera Strumpfabrikens position på den svenska strumpmarknaden. Detta skedde framför allt genom moderniseringar av produktionsapparaten och strukturella förändringar på marknaden.

I en särskild utredning rörande de svenska strumpfabrikerna som gjordes vid Stockholms Enskilda Bank under hösten 1932 konstaterades att priserna var så hårt pressade att få företag visade någon vinst. Strumptillverkning skedde vid 12 cottonstrumpfabriker och det borde finnas utrymme för olika typer av samarbete mellan dessa för att bromsa den priskonkurrens och de likviditetsmässiga säsongsvariationer som var följden av att marknaden konstituerades av flera små och ekonomiskt svaga företag.

För att komma tillrätta med problemen föreslogs ett trustliknande samarbete mellan de sex största företagen – däribland Malmö Strumpfabrik och Victor Samuelsson strumpfabrik i Mölndal – vad gällde råvaruinköp, försäljning och marknadsuppdelning. Genom att samarbetet inriktade sig på dessa områden skulle man kunna undvika den kartellstämpel som man sannolikt skulle få om man inrik-

tade sig på att reglera pris och kvalitet. Ett särskilt problem var grossisternas dominerande roll på strumpmarknaden.²¹

Frågan om strukturella förändringar på strumpmarknaden hade tidigt varit högaktuell för Malmö Strumpfabrik, eftersom en trust bestående av flera konkurrenter hade erbjudits att ta över Strumpfabriken till ett lågt pris men avböjt. Malmö Strumpfabrik kom i stället att spela en aktiv roll för omstruktureringen på strumpmarknaden på ett annat sätt. Efter den utredning som initierats av Stockholms Enskilda Bank kontaktade banken de båda direktörerna Victor Samuelsson i Mölndal och Kurt Levin vid Malmö Strumpfabrik. De var överens om att ett utvecklat samarbete var nödvändigt och med stöd av krediter gjordes det möjligt för Malmö Strumpfabrik att köpa Victor Samuelsson AB 1933.²²

Affären förutsatte medverkan från såväl Skandinaviska Banken som Svenska Handelsbanken. Båda bankerna hade accepterat förlagsinteckning som säkerhet, men Handelsbankens lån (som var kopplade till Victor Samuelsson AB) var sämre placerade. Detta arrangemang hade accepterats av Handelsbankens regionalkontor i Göteborg, men när frågan behandlades vid centralkontoret i Stockholm upphävdes beslutet och Strumpfabriken stod inför kravet att snabbt skaffa ett miljonbelopp för att affären skulle kunna genomföras. De händelser som därefter inträffade, beskrevs i efterhand av Åke Wiberg på följande sätt:

När detta meddelande kom befann jag mig i Stockholm på väg att resa till Storlien i förvissningen, att de ekonomiska problemen nu vore ordnade. Det var en besvärlig situation, som hade uppstått. Jag fortsatte till Storlien men återvände efter en dag till Stockholm i och för en konferens med Herslow, som under tiden

hade blivit Skandinaviska Bankens högste chef. Under samtalets gång nämnde bankdirektör Herslow, att det kanske inte var så trevligt att samma företag hade förlagskrediter på tvenne banker, och slutet blev, att han förklarade, att Skandinaviska Banken vore beredd övertaga Handelsbankens förlagslån. Tack vare detta förnyade förtroende från bankdirektör Herslow var det sålunda möjligt att mycket snabbt lösa komplikationerna.²³

Victor Samuelsson AB:s verksamhet flyttades till Malmö samtidigt som produktionen delades upp mellan de båda företagen. Vid Malmö Strumpfabrik specialiserades tillverkningen inledningsvis på damstrumpor av silke – vilka tidigare inte tagits fram vid svenska fabriker – medan Victor Samuelsson AB skulle ta fram herrstrumpor och strumpor av ylle och ylleblandningar. Båda fabriker skulle emellertid föra ett fullständigt sortiment genom leveranser mellan företagen. I samband med att de båda företagens produktion flyttades samman under Malmö Strumpfabriks tak kom Victor Samuelsson att ingå i Strumpfabrikens styrelse.²⁴

Victor Samuelssons maskiner hade i stort sett bara hunnit flyttas till Malmö när det bestämdes att herrstrumpstillverkningen skulle läggas ned och stickmaskinerna säljas. Victor Samuelsson valde då att själv ge ett bud på dessa maskiner, vilket accepterades, och både maskiner och personal flyttade tillbaka till den gamla fabrikslokalen i Mölnådal. Med hjälp av en platschef drevs denna rörelse av direktör Samuelsson samtidigt som han ansvarade för försäljningen av ylle- och barnstrumpor från Malmöfabriken.²⁵ Denna omstrukturering av strumpmarknaden stärkte Malmö Strumpfabriks position. Under 1935 inleddes också ett närmare samarbete mellan flertalet av marknadens företag

under ledning av de två stora: Malmö Strumpfabrik och Sveriges Förenade Tricotfabriker. Prisutvecklingen stabiliserades och för att begränsa kostnaderna kom företagen överens om att inte konkurrera om den mest kvalificerade arbetskraften. Men ibland var samarbetet bräckligt.²⁶

I november 1935 tvingades Åke Wiberg kontakta Malmö Mekaniska Tricotfabrik, sedan denna rekryterat en verkmästare från Malmö Strumpfabrik. Mannen hade sagt upp sig, men detta godkändes inte av Strumpfabriken förrän relationen till Tricotfabriken hade utretts. Wibergs kontakter resulterade i att Tricotfabriken anslöt sig till den överenskommelse om hur personalpolitiken skulle bedrivas som tillämpades av övriga strumptillverkare.²⁷ Erbjudandet om anställning återtogs och verkmästaren behöll sitt arbete vid Strumpfabriken. Exemplet ger en bild av hur företagen i en pressad situation satte sig över konkurrensens principer även då detta gick ut över en anställds val av arbetsgivare.

Arbetet med att organisera den svenska trikåindustrin resulterade under senhösten 1935 i bildandet av Sveriges TrikåfabrikanTERS förening, som redan från starten hade ett hundratal medlemsföretag. Föreningens arbete präglades påtagligt av Malmö Strumpfabrik i och med att såväl Kurt Levin som Åke Wiberg valdes till den nio personer starka styrelsen. Wiberg utsågs även till föreningens sekreterare, vilket innebar att han kom att få nära kontakter med flera av föreningens medlemsföretag.²⁸

Genombrottet för detta samarbete sammanföll i tiden med att ett flertal strumpfabriker fick påtagliga ekonomiska problem. Under våren 1935 inställde Strumpfabriken Ilva betalningarna. Även Vesterholms strumpfabrik i Norrköping hade problem, medan andra fabriker tvingades gå med reducerad drift på grund av kapitalbrist.²⁹ För Malmö

142 Strumpfabrik var emellertid de svåraste problemen över-
vunna.

Genom den ekonomiska rekonstruktionen 1932–1933 hade tillräckligt andrum skapats för Strumpfabriken att konsolidera sin position på marknaden och under de följande åren kunde företaget i motsats till flera andra tillverkare se sin försäljning och marknadsandel öka. Bakom denna utveckling låg fördelaktiga lösningar av bolagets finansiering på medellång sikt, men även en framsynt investeringspolitik och introduktion av nya varumärken, framför allt Nivella och Vogue.

Sedan den akuta likviditetskrisen övervunnits 1932 följde en känslig period då bolaget bland annat var beroende av fördelaktiga kreditvillkor från råvaruleverantörer. I grunden bottnade dessa kreditbehov i strumpförsäljningens säsongvariationer. Grövre kvaliteter och yllestrumpor hade sin största marknad på vintern, men för att kunna möta denna efterfrågan var det nödvändigt att ta upp beställningar och inleda produktion redan tidigt på hösten. Liknande anpassningsproblem fanns även inför vårsäsongerna. Detta skapade en obalans mellan kostnader och intäktsflöden som under 1933 huvudsakligen löstes genom utdragna krediter från råvaruleverantörerna. Genom en överenskommelse med Skandinaviska Banken lyckades Strumpfabriken emellertid 1934 få till stånd ett system med temporära krediter upp till en nivå av 200 000 kronor, som skulle användas för att överbygga säsongvariationer. Dessa krediter gjorde det också möjligt att då priserna uppfattades som låga, köpa garn för att lägga på lager.³⁰

AB Strumpfabriksintressenter hade i samband med Strumpfabrikens ekonomiska sanering övertagit delar av maskinparken och utestående maskinbeställningar, för att sedan hyra ut dem till fabriken. I ett övergångsskede hade

detta lättat den ekonomiska belastningen, men redan under 1934 kunde maskinparken åter övertas av Strumpfabriken. Jämfört med andra strumptillverkare satsade Malmö Strumpfabrik även under fortsättningen av 1930-talet på att hålla en modern maskinpark, vilken gjorde det möjligt att pressa priserna jämfört med flertalet konkurrenter. Denna skillnad mot konkurrenterna blev än mer tydlig då äldre och mindre effektiva maskiner ofta såldes till andra svenska strumpfabriker. Genom denna aktiva investeringspolitik blev det också lättare att göra strukturella anpassningar av produktionen, allt efter marknadens förändringar.³¹ I företagsledningen var man också synnerligen nöjd med resultatet av denna politik, vilket följande citat från styrelseprotokollet den 5 juli 1935 visar:

Utän tvivel hade bolaget bedrivit fullt riktig politik, då bolaget städse tillsett, att maskinparken vore till ytterlighet modärn. Härigenom hade bolagets rörelse kunnat lämna den avkastning, som uppstode. Beslutet att avveckla herrstrumps- och rundstickningsfabrikationen hade säkerligen också varit välbetänkt. Härigenom hade vunnits ett förenhetligande av tillverkning, något som ur fabriksmässig synpunkt vore i hög grad värdefullt.³²

En helt avgörande förändring för Strumpfabriken under 1930-talet var även introduktionen av nya varumärken och kvaliteter på den svenska marknaden. Redan under decenniets första år märktes en förskjutning på damstrumpsmarknaden från tjockare till tunnare kvaliteter och från konstsilke till silke. Genom att Malmö Strumpfabrik satsade på att införskaffa den senaste maskinella utrustningen var man den svenska tillverkare som lättast kunde tillverka de finaste kvaliteterna.³³

144 Ett avgörande steg för Strumpfabriken i arbetet med att marknadsföra de egna högkvalitativa produkterna var introduktionen av varumärkena Nivella och Vogue. För att profilera dessa produkter tog man det för en strumpfabrik unika steget, att själv göra reklam för sina produkter med »moderna metoder« och inte förlita sig på grossisterna.

Redan 1929 hade Strumpfabriken inregistrerat varumärket Malva, men detta namn hade varken varit särskilt väl valt eller särskilt tydligt marknadsfört. När Nivella introducerades på hösten 1932 skedde detta på ett mer genomtränkt och konsekvent sätt. Kollektionen omfattade hela tio olika damstrumpskvaliteter som såldes i särskilt designade förpackningar från Åkerlund & Rausing. De dyraste kvaliteterna förpackades i guld- och silverkartonger för att särskilt markera de höga kraven. Den nya kollektionen såldes både till grossister, varuhus och större specialaffärer. Nivella blev därigenom även ett första steg i Strumpfabrikens strävan efter att bryta grossisternas kontroll av marknaden.³⁴

Introduktionen av Nivella innebar att fabrikanten på ett tydligt sätt trädde i förgrunden, och försäljningen var redan under de första åren mycket stark. Men det visade sig snart att övertyga de stora varuhusen som NK, Pub, MEA och Bredenberg att ta upp försäljningen av Nivella, eftersom märket i princip kunde köpas var som helst. I stället hade dessa varuhus valt att satsa på importerade exklusiva produkter från tillverkare som Kayser och Elbeo. Strumpfabrikens ledning beslöt då att kontakta de större varuhusen för att med dem diskutera introduktionen av en serie exklusiva damstrumpor som bara skulle säljas hos dessa återförsäljare. Detta fick ett positivt bemötande och i augusti 1934 introducerades strumpkollektionen Vogue, i vilken endast strumpor av den högsta kvaliteten ingick. Sporrade av framgångarna med Vogue-kollektionen genomfördes även en begräns-

ning av vilka som skulle tillåtas fungera som återförsäljare för Nivella.³⁵ 145

Grossisterna fick i och med detta finna sig att stiga tillbaka något. Det var visserligen inte tal om att bryta alla kontakter med grossistledet, men introduktionen av specifika fabriksmärken gjorde det svårt för grossisterna att som tidigare marknadsföra sina egna varumärken, med produkter från olika tillverkare.³⁶ Det nytänkande som kom till uttryck vid introduktionen av Nivella och Vogue användes sedan av andra tillverkare för att introducera enskilda varumärken.

Som en konsekvens av tillkomsten av nya varumärken introducerades även två dotterbolag till Strumpfabriken under senare delen av 1930-talet. Ett särskilt säljbolag för Voguestrumpan inregistrerades 1936 och tre år senare tillkom AB Barnstrumpor. Satsningen på barnstrumpor hade inletts redan 1935–1936 då såväl flatsticknings- som rundstickningsmaskiner för finmaskig stickning hade inköpts. Sedan tidigare fanns även två mer eller mindre vilande bolag: AB Färgeriindustri (inregistrerat 1928) och Malmö Herrstrumpfabrik & Färgeri AB (inregistrerat 1930).

De åtgärder som vidtogs åren 1933–1935 lade grunden till en positiv utveckling för Strumpfabriken. Satsningen på nyinvesteringar fortsatte även under andra hälften av 1930-talet och avspeglades i stora avskrivningar på maskiner och utrustning, särskilt under åren 1936–1938 då de uppgick till sammanlagt cirka 2,6 miljoner kronor. Under samma period ökade även både vinster och utdelning påtagligt (se tabell 5). Med tanke på att Åke Wibergs ägarandel motsvarade ungefär hälften av aktiekapitalet kom intäkterna sannolikt att bli ganska betydande – även om utdelningarna passerade via AB Strumpfabriksintressenter.

Tabell 5. Vinst före skatt och utdelning vid Malmö Strumpfabrik i tusental kronor 1928–1939

	Vinst före skatt	Ut- delning		Vinst före skatt	Ut- delning
1928	17	6	1934	71	51
1929	30	36	1935	87	51
1930	176	18	1936	360	252
1931	42	36	1937	419	264
1932	49	0	1938	311	176
1933	50	51	1939	175	110

Anm: År 1939 omfattade endast åtta månader eftersom bokföringsåret lades om från 31 december till 31 augusti som bokslutsdatum.

Källa: Malmö Strumpfabrik AB, årsredovisningar 1928–1939.

STRUMPTILLVERKNING UNDER AVSPÄRRNING

Åke Wiberg hade redan under 1930-talet spelat en avgörande roll för Strumpfabrikens relationer till statsmakterna. I och med avspärrningen under krigsåren och den utvecklade statliga styrningen av handel och industri kom dessa kontakter att bli än viktigare. Införsel av råvaror, prissättning av färdiga produkter och export var föremål för diskussioner med företrädare för statsmakterna. Åke Wiberg var i grunden varken tekniker eller hade några särskilda textilkunskaper. Eftersom han från 1940 själv hade det yttersta ansvaret för Strumpfabrikens verksamhet kom han emellertid att få kontrollen även över dessa områden.

Redan 1928 hade den särskilda Rikskommissionen för ekonomisk försvarsberedskap bildats, med ansvar för att planera och vidta åtgärder för att säkra den svenska ekonomins funktion i händelse av krig eller handelsblockad. Kommissionen upplöstes 1939 och ersattes av en krigsorganisation.³⁷

Den internationella handelspolitiken präglades under 1930-talet av en tilltagande protektionism, som bidrog till att göra de nationella marknaderna mer isolerade. Ekonomiernas hemmamarknadsorientering och den minskade betydelsen för marknaden som fördelningsinstrument innebar samtidigt att statlig planering och kontroll kom att tillerkännas en viktig roll, särskilt av de mer vänsterorienterade politiska partierna. Tydligast kom styrningen av näringslivet under 1930-talet till uttryck i Tyskland och Sovjetunionen, där fri prisbildning ersattes av statlig planering.³⁸ Men även i Sverige ökade styrningen av prisbildning, konsumtion och produktion gradvis under mellankrigstidens senare del.

Under 1930-talet betonades särskilt den svenska ekonomins behov av tillräckliga varulager i händelse av avspärrning. Rikskommissionen förde av det skälet förhandlingar med näringslivet för att få en bild av vilka varor som lagrades av de enskilda företagen och för att få en uppfattning om vilka reservlager som staten skulle behöva lägga upp. Medvetenheten om den hotande krigsfaran ökade successivt under senare delen av 1930-talet, vilket bland annat ledde till inrättandet av en särskild statlig reservförrådsnämnd för att sköta statens inköp och lageruppbyggnad.³⁹

Detta bidrog till att textilimporten gradvis ökade under senare delen av 1930-talet och att framför allt lagren av bomull vid krigsutbrottet var ovanligt välfyllda. Samtidigt medförde kriget inte någon total avspärrning från de inter-

148 nationella marknaderna. Efter det att Tysklands Skageracksblockad trätt i kraft under våren 1940 förekom import via Sovjetunionen – den så kallade Petsamotrafiken – fram till sommaren 1941. Därefter kom importen att ske från Tyskland och tyskkontrollerade områden. Från 1941 förekom också viss lejdtrafik från andra regioner i världen. Dessa olika införselalternativ bidrog sammantaget till att importen av råbomull faktiskt ökade under kriget och att lagren i stort sett fördubblades. Importen av ull var förenad med betydligt större problem och lagren minskade i stort sett kontinuerligt under krigsåren.⁴⁰ Detta kan till stor del förklaras av de krigförande ländernas stora behov av ull. Som en följd av detta ökade bland annat användningen av cellull och lump som råvara för den svenska textilindustrin. Samtidigt innebar den militära mobiliseringen att det ställdes ökade krav på att den inhemska produktionen skulle täcka de militära behoven.⁴¹

Det var framför allt via branschorganisationerna som staten under kriget byggde upp sina näringslivskontakter, och ville man som företagare påverka den statliga politiken var det i första hand denna väg man gick.

Malmö Strumpfabrik var i detta avseende väl representerat. Åke Wiberg satt bland annat i styrelsen för Textilrådet (kopplat till Industriförbundet), styrelsen för Svenska Textilfabrikantföreningen, styrelsen för Sveriges Trikåfabrikanters Förening och i olika arbetsutskott. Via sitt politiska uppdrag i riksdagen hade han också nära kontakter med olika kommissioner kopplade till krigshushållningen, samt med finansdepartementet.⁴² Strumpfabriken hade därigenom ovanligt bra insyn i de politiska beslut som kunde påverka företagets verksamhet. Det bör genom Åke Wibergs kontaktnät även ha funnits en potentiell möjlighet att indirekt påverka besluten.

Den statliga politikens utformning, visavi såväl textilindustrin som andra branscher, var beroende av ett gott samarbete med de privata företagen. Det låg också i allra högsta grad i både statsmakternas och näringslivets intresse att skapa ett fungerade ekonomiskt system under krigsåren. De statliga krisorganen för textilindustrin dominerades av personer med erfarenheter från branschen, vilket säkerligen bidrog till att samarbetet mellan stat och näringsliv inom textilområdet kom att fungera synnerligen väl under kriget.

UNDER ÅKE WIBERGS LEDNING

Under senare delen av 1930-talet drabbades Kurt Levin av återkommande ohälsa. Under långa perioder sköttes verksamheten av Åke Wiberg med stöd av fabriks- och inköpschefen Gustaf Lamm och Skandinaviska Bankens representant i styrelsen. Åke Wiberg utsågs till vice verkställande direktör från januari 1939 och fick då alltmer rollen att avlasta Kurt Levin, och när Levin 1940 beslöt att helt lämna styrelsen för Strumpfabriken utsågs Wiberg till vd. Samtidigt övertog han Levins aktiepost och därmed kontrollerade han över 99 procent av Strumpfabrikens aktier. Kurt Levin avled i augusti 1941.⁴³

En annan tragisk händelse drabbade Strumpfabrikens ledning redan under hösten 1939. Efter krigsutbrottet den 1 september 1939 var det särskilt viktigt att säkra leveranserna av råvaror till Strumpfabriken. Den 26 september tog Gustaf Lamm plats på ett holländskregistrerat trafikplan med destination London, via Amsterdam. När planet hade kommit cirka 120 kilometer väster om Helgoland blev det beskjutet av ett tyskt stridsflygplan. Piloten på det holländska trafikplanet hörde ett missljud från planets bakparti men uppfattade inte att han blivit beskjuten och hade heller ing-

150 en anledning att misstänka detta eftersom Holland inte befann sig i krig. Flygvärdinnan märkte emellertid att Lamm hade skjutits till döds och framförde detta till kaptenen, som för att bevara lugnet ombord valde att inte meddela de övriga passagerarna vad som hade inträffat.⁴⁴

På kort tid hade således Strumpfabriken berövats två viktiga medarbetare. Det var framför allt Åke Wibergs ansvar att se till att tomrummen efter dem kunde fyllas. Eftersom Strumpfabriken var en så pass stor organisation fanns det goda möjligheter att rekrytera personer internt. Wibergs första tid som vd präglades även av öppenhet, då medarbetare från olika avdelningar i högre utsträckning än tidigare adjungerades till styrelsens möten.

I och med att Åke Wiberg valdes in i riksdagen ändrades emellertid förutsättningarna. Det skulle vara svårt att kombinera uppdraget som riksdagsman med ett aktivt ledarskap för Strumpfabriken. I detta läge valde Åke Wiberg att fråga brodern Magnus Wiberg om denne kunde tänka sig att träda in som disponent vid företaget. Han skulle framför allt sköta den löpande verksamheten, medan de strategiska besluten även fortsättningsvis låg hos Åke Wiberg.

Genom denna lösning frikopplades Åke Wiberg successivt från Strumpfabrikens ledning, även om han valde att sitta kvar i styrelsen under ett flertal år och delta i möten då tillfälle bjöds. För att försäkra sig om att han blev informerad om händelseutvecklingen i företaget författade Åke Wiberg en särskild instruktion till bolagets ledning:

Varje vecka bör, antingen jag personligen är närvarande eller icke, hållas ett plenum med fabriken ledande herrar. Därvid bör föras protokoll, vilket ingalunda behöver vara långt och utförligt utan endast referera de beslut, som fattas. Som jag tidigare meddelat har

jag också för avsikt att anställa en jurist, i vilkens arbetsuppgifter skulle ingå att föra sådana protokoll.

Vid dessa sammanträden skola upptagas alla de ärenden, som någon av de personer, vilka normalt skola tillhöra kretsen av i plenum närvarande, anses böra göras föremål för överläggning och beslut.⁴⁵

Åke Wiberg lät sig emellertid inte nöja med denna allmänna instruktion utan noterade även vad som borde tas upp på ett standardsammanträde för att verksamheten vid företagets olika avdelningar och verksamheter skulle genomlysas. I realiteten kom protokollen från sammanträdena att bli tämligen omfattande, särskilt under den första tiden efter att Åke Wiberg hade presenterat sin pm.

Under krigsåren diskuterades återkommande i styrelsen och på extra bolagsstämmor olika strategier för Strumpfabrikens utveckling. Framför allt gällde detta hur försörjningen av råvaror skulle kunna garanteras, men även förväntade marknadsförändringar efter krigets slut var uppe till diskussion.

På så gott som varje styrelsemöte under kriget diskuterades Strumpfabrikens råvarusituation. Kontakterna med olika utländska leverantörer sköttes till största delen av Åke Wiberg själv. Genom sin position i riksdagen hade han också möjlighet att följa regeringens agerande för att säkra råvarubehovet och kanske också påverka utformningen av handelsöverenskommelser med andra länder. Han kunde också följa diskussionerna om ransoneringar från första parkett. Redan i krigets inledningsskede hade en ransonering av silke och ylle för tillverkning av barn- och damstrumpor diskuterats. Syftet var att garantera att dessa råvaror skulle finnas tillgängliga för krigsmaktens behov, men ransoneringen hade inte blivit verklighet.⁴⁶

152 De regleringar av råvarutillgången som successivt infördes under kriget berörde framför allt ull, eftersom detta var en strategiskt viktig bristvara. Tillgången på bomull och konstsilke var däremot god under hela kriget. Strumpindustrin berördes förhållandevis litet av de styråtgärder och ransoneringar som förekom under kriget. Delvis berodde detta på branschens viktiga roll för försvarsindustrin men också på att den maskinella utrustningen begränsade möjligheterna att blanda olika råvaror och kvaliteter.⁴⁷

Avspärningen för Atlantransporterna innebar att Strumpfabrikens råvaror i högre grad än tidigare kom från Tyskland, Italien och Schweiz. Vid styrelsens sammanträden diskuterades framför allt hur man skulle bygga upp råvarulagret när möjlighet fanns. I augusti 1943 konstaterade Åke Wiberg att råvaruläget var tillfredsställande för så gott som samtliga kvaliteter. Det inestående lagret räckte hela året och med de leveranser som ansågs säkrade skulle även behoven för första halvåret 1944 vara någorlunda täckta.⁴⁸

Efter hand uppmärksammades emellertid risken för att transporter via Tyskland skulle komma att påverkas av de allierades bombningar – särskilt gällde detta sändningarna från Schweiz. Men genom att krisutvecklingen bevakades kontinuerligt fanns möjligheten att i någon mån anpassa transporterna till lämpliga tillfällen. Denna förutseende hantering gav också positivt resultat. I februari 1944 konstaterades:

Rent generellt kunde man ifråga om garnsituationen konstatera att densamma vore så tillfredsställande som med hänsyn till omständigheterna vore möjligt. Fabrikens behov vore ju i det stora hela täckt för 1944 och en god del av 1945. Skedde en avspärning på grund av invasion västerifrån eller dylikt, borde väl rimligen

handel och transporter åter hava kommit igång vid nästa årsskifte. Att nu göra stora inköp i Schweiz vore inte lockande.⁴⁹

Redan under 1940-talets första år hade Åke Wiberg etablerat kontakter med leverantörer i både USA och Sydamerika. Genom dessa och med hjälp av utsända medarbetare försökte man från Strumpfabriken följa den tekniska utvecklingen och skapa kontakter med ytterligare råvaruleverantörer. Men några större leveranser kom inte denna väg under kriget.⁵⁰

Även om man i stort lyckades upprätthålla råvaruinförelsen förekom under kriget en gradvis försämring av kvaliteten på både garn och färdiga produkter. Silke, som före kriget främst importerats från Japan, blandades ut med ett tunt schweiziskt blandgarn medan yllegarn blandades ut med cellull. Dessa tekniska nymodigheter bidrog till att förhindra en ransonering av färdiga strumpor.⁵¹

I september 1943 försökte Åke Wiberg identifiera de problem som Strumpfabriken stod inför efter krigsslutet. Föga överraskande kom han fram till att konkurrensen skulle komma att öka betydligt, beroende på tullreduktioner men också på att tänkbara konkurrentländer – framför allt Tyskland – skulle komma att investera avsevärt i ny maskinell utrustning, vilket kunde påverka de svenska producenternas konkurrenskraft negativt. Det höga kostnadsläget i Sverige skulle dessutom ställa ökade krav på rationaliseringar. Det som kunde tala för Strumpfabriken på den nationella marknaden var de starka varumärken som hade introducerats under mellankrigstiden. Wiberg bedömde att marknaden skulle förändras i denna riktning inom cirka två år⁵², men han hade också ett viktigt förbehåll:

154 Det säger sig självt att detta resonemang bygger på det antagandet, att Tyskland förlorar kriget. Skulle detta antagande vara felaktigt, torde vi icke behöva hava några bekymmer ifråga om planering, då vi komma att inträngas i nyordningen och själva förmodligen icke få så mycket att säga till om.⁵³

Ett akut problem inför krigsslutet var hur man skulle få fram råvaruleveranser. Från Storbritannien kunde man inte förvänta någon mer omfattande garnexport och Tyskland skulle inte på länge förmå leverera några råvaror. Mest positiv var Strumpfabrikens relation till schweiziska företag, där man inte förutsåg några leveransproblem. För Åke Wiberg var det även viktigt att man etablerade kontakter med den amerikanska marknaden. Visserligen var USA:s byråkrati besvärlig och tidskrävande, men värdet av att få tillgång till stabila leveranser och nya varor var stort. Särskilt intresserade sig Wiberg för den nya produkten nylon.⁵⁴

Nylonet hade tagits fram av det amerikanska bolaget Du Pont. Det presenterades på världsutställningen i New York 1939, och redan 1940 fanns de första nylonstrumporna på den amerikanska marknaden. Malmö Strumpfabrik hade 1943 fått en första sändning, om fem kilo, av nylon från Tyskland. Detta hade gett möjligheter att testa det nya materialet, men det var inte förrän 1946 som de första större leveranserna kunde komma från USA och Frankrike. De 163 dussin strumpor som fördes ut på den svenska marknaden på försök fick ett mycket positivt mottagande. Leveranserna av nylon till Sverige ökade gradvis, men hade i ett inledningsskede svårt att svara mot efterfrågan. För varumärkena Vogue och Nivella innebar nylonets introduktion en successiv omläggning av sortimentet.⁵⁵

En grundläggande del av Strumpfabrikens strategi var att

hålla sig med så moderna maskiner som möjligt. Under kriget hade möjligheterna att byta utrustning minskat men inte helt försvunnit. Under 1944 levererades exempelvis två amerikanska Lieberknecht stickmaskiner, men behovet av att byta utrustning var stort och under senare delen av 1940-talet och början av 1950-talet skedde stora förändringar i maskinparken på Strumpfabrikens olika avdelningar.⁵⁶ Denna strategi innebar liksom tidigare att Strumpfabriken kunde konsolidera sin position på marknaden.

Till det yttre var vinstutvecklingen under 1940-talet betydligt sämre än under senare delen av 1930-talet, men detta stämde nog bara delvis med verkligheten. Leverans- och produktionsproblem, bland annat till följd av militära inkallelser, bidrog tillsammans med reglerade priser till att vinstutvecklingen under krigsåren inte var lika god som under de föregående åren. Men marknaden förbättrades under senare delen av 1940-talet, vilket inte avspeglas i de redovisade värdena. Sannolikt utnyttjades under dessa år möjligheterna att bygga upp företagets dolda reserver och skjuta vinsten framför sig (se tabell 6).

Den svenska lagstiftningen gjorde det under 1940-talet möjligt att bygga upp omfattande dolda reserver i företagen. Bland annat innebar en fri avskrivningsrätt att företagen kunde skriva ned värdet på nya maskiner och utrustning till noll redan första året. Som en konsekvens av detta minskade både vinster och skatter. Åke Wiberg tillämpade även en annan metod för att justera och flytta vinster mellan olika företag. Genom försäljningar av garner och färdiga produkter mellan moderbolag, dotterbolag och närstående företag var det möjligt att föra runt tillgångar och lyfta fram vinster där det var mest fördelaktigt.⁵⁷ Denna hantering underlättades av tillkomsten av nya koncernbolag, så som handelsaktiebolaget Nitton 1941, Fastighets AB Reval 1941, AB

Industriagenter 1943, AB Nivella 1943 och AB Lindex 1947. I flera av dessa företag förekom periodvis liten eller ingen verksamhet.

Tabell 6. Vinst före skatt och utdelning vid Malmö Strumpfabrik i tusental kronor 1940–1951

	Vinst före skatt	Ut- delning		Vinst före skatt	Ut- delning
1940	2	0	1946	18	140
1941	147	0	1947	191	0
1942	160	140	1948	85	70
1943	151	140	1949	114	0
1944	138	140	1950	124	0
1945	247	140	1951	59	0

Anm: Räkenskapsåret 1944 omfattar perioden 1 juli–31 december 1944.

Källa: Malmö Strumpfabrik, årsredovisningar 1940–1951.

I början av 1950-talet blev Åke Wibergs besök vid Malmö Strumpfabrik alltmer sällsynta. Verksamheten sköttes i hög utsträckning av Magnus Wiberg och en handfull nära medarbetare. Fram till slutet av 1940-talet hade emellertid Åke Wiberg varit en aktiv ägare i Strumpfabriken. Han hade periodvis stått för både entreprenöranda och nytänkande. Som drivande kraft hade han fört fram Strumpfabriken till en ledande position inom branschen. Detta hade framför allt skett genom ett aktivt sökande efter nyheter på den internationella marknaden, men också genom innovationer på den svenska marknaden både vad gällde produkter, marknadsföring och organisering.

KÄRNVERKSAMHETEN i Åke Wibergs företagsgrupp 157
var utan tvivel Malmö Strumpfabrik med dotterbolag. Intäkterna från verksamheten var tämligen stabila och gav familjen Wiberg en hög levnadsstandard. Men Åke Wiberg lät sig inte nöja med detta. Hans intresse för att utveckla nya verksamheter var stort och detta bidrog till att han från 1930-talet och framåt gick in i nya företag och verksamheter. Genom sitt agerande bidrog han till omstrukturering och effektivisering av branscher men naturligtvis också till att bygga upp den egna förmögenheten.

EN DIVERSIFIERAD
INDUSTRIRÖRELSE

Redan vid 30 års ålder hade Åke Wiberg inträtt som delägare i Malmö Strumpfabrik. Detta hade inneburit ett inte oväsentligt ekonomiskt engagemang. Efter några år kom han trots detta att ge sig in i en ny företagsrekonstruktion då han övertog sin kusin Tage Wibergs affärsrörelse. Tage Wiberg var son till Yngve Wibergs äldre bror Theodor Wiberg, som var ägare till den gamla släktgården Källeberg. Bröderna Yngve och Hjalte Wiberg imponerades av Tages rörliga intellekt och ville gärna hjälpa honom att studera. Redan som åttaåring kom han således till Göteborg för att där inleda sina studier. Under de följande åren bodde han omväxlande hos sina farbröder och sin farmor i Göteborg. Efter fjärde klass flyttade han över till latinläroverket och efter studen-

158 ten följde lärarstudier med en fil. kand.-examen i Uppsala och en jur. kand.-examen vid Stockholms högskola.

Han började sin karriär som jurist vid Frimann & Carländers advokatkontor i Göteborg. Efter några år fick han arbete som ombudsman vid Vargön-koncernen, för att kort därefter bli vd för ett av koncernbolagen, Strömman & Larsson i Göteborg. Redan före 1920-talets depression – som drabbade Vargön-koncernen hårt – hade emellertid Tage Wiberg hunnit lämna företaget och startat en egen export- och importfirma för järn och stål. Under de följande 15 åren förvärvades ett antal spik- och trådverk samt andra handelsföretag inom branschen. Han avled emellertid redan i mars 1934 efter att ha drabbats av blodförgiftning som han ådrog sig på grund av en rostig spik.¹

Tages och Åke Wibergs karriärer uppvisade stora likheter. Båda hade med en juristutbildning som bas sökt sig till näringslivet och där blivit både ägare och företagsledare med en stark entreprenöranda. De båda kusinerna hade också sedan barndomen haft nära kontakter med varandra, även om Tage var 13 år äldre än Åke. Tage Wibergs död var ett hårt slag inte bara för familjen (fru och tre barn) utan också för den företagsgrupp som samlats under Tage Wiberg AB.

I företaget fanns två nära medarbetare, Folke Wilhelmsen och Alf Norström, som kunde sköta stora delar av den löpande verksamheten. Men Tage Wibergs bortgång lämnade ett tomrum efter sig vad gällde de mer strategiska besluten. Åke Wibergs erfarenheter från Strumpfabriken kom här väl till pass. År 1934 förvärvade Åke Wiberg en större andel av Tage Wiberg AB för att under det följande decenniet ägna både tid och kraft åt att utveckla rörelsen.²

Företagsgruppen hade drabbats av ekonomiska bakslag i samband med 1930-talets kris men var 1934 på väg upp ur denna vågdal, och den årliga omsättningen för företags-

gruppen översteg 10 miljoner kronor. Förutom Tage Wiberg AB ingick i företagsgruppen två trådverk: Halmstads Spik- & Trådverk och Sundsvalls Tråd- & Spikverk. Under andra hälften av 1930-talet konsoliderades företagsgruppen och som ett led i branschens strukturella omvandling förvärvades ytterligare två trådverk, nämligen Svedens Tråd- drageri och Hudiksvalls Spik- & Trådverk. Även om rörelsen huvudsakligen sköttes av Wilhelmsson och Norström kom Åke Wiberg att ägna avsevärd tid åt verksamheten fram till 1945, då Tage Wiberg AB med dotterbolag som ett led i branschens rationalisering såldes till Gunnebo Bruks AB. För Åke Wiberg var innehavet i Tage Wiberg framför allt ett förvaltningsuppdrag. Genom att gå in som delägare i bolaget ville han hjälpa Tage Wibergs efterlevande.³ En försäljning under de svaga konjunkturerna kring 1934 hade sannolikt gett ett betydligt sämre ekonomiskt utbyte.

Tage Wiberg AB hade under hela den tid som Åke Wiberg var inblandad i förvaltningen drivits som en separat bolagsgrupp vid sidan av Strumpfabriken med dotterbolag. Detta hängde främst samman med att bolaget aldrig varit tänkt att ingå långsiktigt i Åke Wibergs ägarsfär. Men Åke var även inblandad i andra företagsaffärer vilka kom att kopplas närmare till honom som person och där företagen under 1950-talet kom att ingå i den så kallade Wibergkoncernen.

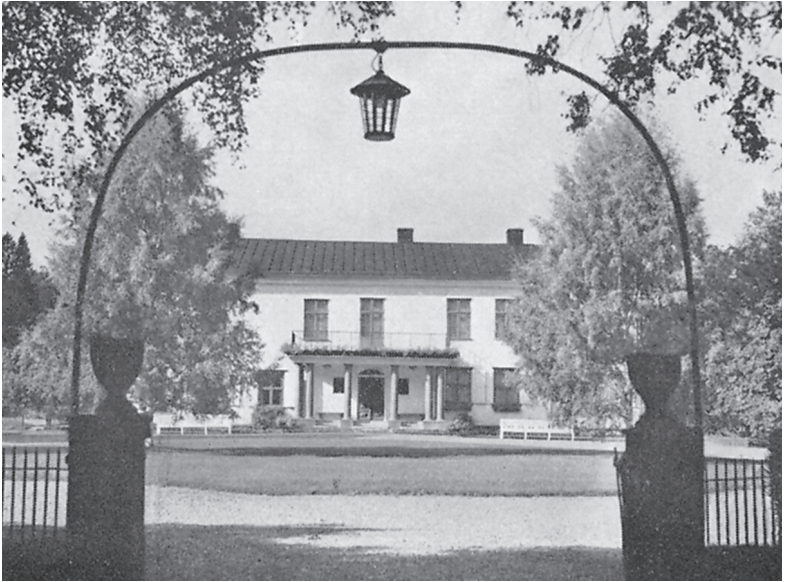
Ett första steg i uppbyggnaden av en diversifierad koncern var förvärvet av AB Herman Gotthardt, som främst tillverkade och sålde skeppsförnödenheter så som tågvirke, linor, flaggor och presenningar. Med tiden vidgades verksamheten till andra områden. Produktionen var förlagd till Arlöf och genom ett dotterbolag även till Stockholm. Med dessa anläggningar samt kontoret i Malmö sysselsatte AB Herman Gotthardt i slutet av 1940-talet cirka 225 personer,

160 vilket gjorde bolaget till det största i Wibergkoncernen efter Strumpfabriken.⁴

AB Herman Gotthardt införlivades med Wibergkoncernen i samband med att ägaren – som gett sitt namn till bolaget – planerade för att dra sig tillbaka. Genom att i tid överlåta bolaget till en annan ägare ville han säkra företagets fortlevnad. Under ett övergångsskede efter försäljningen satt även Gotthardt själv i styrelsen.⁵

Ett annat företag som införlivades med Wibergkoncernen under 1940-talet var Flaggfabriken Svea AB. Bolaget hade sitt säte i Stockholm men etablerade under 1950-talet även ett dotterbolag i Göteborg.

Efter andra världskriget ökade de svenska industriföretagens internationella kontakter påtagligt. Särskilt stort var intresset för Sydamerika, där flera länder utpekades som starka och expansiva ekonomier. Även Åke Wiberg hade ett intresse för denna del av världen, ett intresse som verkar ha ökat i samband med att han deltog i den industridelegation som under prins Bertils ledning besökte Mellan- och Sydamerika 1947. Som sammanhållande länk för Wibergkoncernens engagemang i detta område bildades samma år Industri- & Byggnadsaktiebolaget Suecia med ett aktiekapital på fyra miljoner kronor. Suecias verksamhet var koncentrerad till träindustrin, och bland annat var en av grundtankarna bakom Suecia att tillverka prefabricerade trähus för export. Till bolaget var också ett flertal dotterbolag anknutna. En viktig grupp med företag var också inriktad på träimpregnering. Här återfanns bland annat Slipers AB, AB Vibohus och Svenska Osmosimpregnerings AB. Såväl Åke som Magnus Wiberg återfanns i styrelsen för denna företagsgrupp, medan Carl-Willy Sjöholm, som under ett flertal år arbetat som kamrer vid advokatbyrån och sedan i ledningen av Strumpfabriken, utsågs till vd.⁶

Åke Wiberg förvärvade Apertins herrgård i Värmland 1939. Egendomen blev en centralpunkt för honom och familjen men även för Åkes kontakter med politiker och kulturpersonligheter.

Kung Gustaf VI Adolf beundrar vid ett besök på Apertin Åke Wibergs samling av fickur.

OVAN: Åke Wiberg (civillklädd) tillsammans med företrädare för den svenska försvarsmakten som under andra världskriget var förlagd på Apertin.

NEDAN: Högerledaren Gösta Bagge vid besök hos Åke Wiberg på Apertin 1942.

Vid sidan av Syd- och Mellanamerika kom Suecia även att ha affärer i Medelhavsregionen och Mellanöstern men också i mer näraliggande länder som Island och Norge. I flera länder, bland annat Brasilien, Chile och Colombia, etablerades med eller utan samarbetspartners även producerande verksamheter. Den största av dessa var det colombianska bolag som dominerade den nationella marknaden för telekablar och högspänningsledningar. Åke Wiberg var med ett aktieinnehav motsvarande 16 procent en av de största ägarna i företaget. Den låga ägarandelen gjorde samtidigt att bolaget inte sorterades in under något svenskt bolag. I stället sköttes Åke Wibergs intressen direkt från hans kontor i Stockholm. De avvecklades i och med att bolaget såldes till Ericsson.⁷

Uppbyggnaden av Wibergskoncernen verkar inte ha följt någon tydlig strategi vid val av företag. I stället växte verksamheten till stora delar ad hoc och i den riktning som Åke Wiberg för tillfället lade fast.⁸ Den dominerande branschen var träindustri, men innefattade inte de vanliga basverksamheterna som pappers- eller sågverksindustri utan hade mer specialiserad inriktning, framför allt impregnering, med fabriker i Södra Vi i Småland och Nyland i Ångermanland. Industriproduktionen i sig verkar inte ha varit det viktiga för Åke Wiberg, utan den industriella tillverkningen förefaller främst, tillsammans med koncernens kapitalförvaltning, ha haft en riskspridande funktion. Det företag som Wiberg hade det starkaste bandet till var utan tvivel Strumpfabriken.

En satsning på den svenska trikåindustrin hade kanske varit ett naturligt steg för ägaren av Sveriges största strumpfabrik. Men detta var inte något som Åke Wiberg valde. Detta kan mycket väl ha berott på att han efter andra världskriget förutsåg en ökad internationell konkurrens på områ-

162 det, men också på att hans entreprenöranda hellre riktades mot nya industriella områden.

AEG-AFFÄREN

En affärstransaktion som Åke Wiberg närmast av en slump blev inblandad i var upplösningen av AEG:s tyska dotterbolag i Sverige 1945. Det svenska dotterbolaget hade ett aktiekapital på fem miljoner kronor och det hade i sin tur tre dotterbolag: Svenska AB Trådlös Telegrafi (SATT), Svenska Instrument AB (SIA) och AB Klöver. I samband med krigsslutet togs de tyska utlandstillgångarna i beslag för att säljas. Det kapital som detta resulterade i skulle sedan enligt det så kallade Washingtonavtalet överföras till USA. I realiteten kom detta kapital till slut att användas för Tysklands återuppbyggnad.

I början av april 1946 uppdrog den särskilt inrättade Flyktkapitalbyrån åt hovrättsrådet Sven Hammarskiöld och direktör Oscar Åkerman att på svenska statens vägnar överta förvaltningen av den svenska AEG-koncernen. Ansvaret för försäljningen av verksamheten låg i och med detta på den svenska staten. Försäljningsmöjligheterna försvårades emellertid av att en särskild statlig kommitté hade tillsatts för att utreda ett eventuellt förstatligande av den elektriska industrin. Framför allt riktades detta hot mot ASEA men även andra bolag skulle komma att beröras. Om inte staten lyckades sälja den svenska AEG-koncernen kunde man antingen avveckla verksamheten – med oönskade följder för de anställda – eller driva bolaget vidare som statligt företag.⁹

En försäljning till den naturliga köparen ASEA var närmast utesluten eftersom detta ytterligare skulle stärka företagets position på den svenska marknaden. Ett statligt drevet företag låg i så fall närmare till hands. Ernst Wehtje, som

var Industriförbundets ordförande och även satt i första kammaren för högern, hade, för att stoppa detta, bildat ett konsortium med flera av Sveriges storindustrier med syfte att överta den svenska AEG-koncernen. I mars 1947 inleddes diskussioner mellan konsortiet och den administrativa ledningen för svenska AEG. Förhandlingarna strandade emellertid på våren 1948, sannolikt till följd av statliga krav på reglering av en skuld på 10 miljoner kronor till det tyska moderbolaget, vilken staten hade tagit över.

I detta läge kontaktades Åke Wiberg av den svenska AEG-ledningen med en förfrågan om huruvida han var intresserad av att överta svenska AEG. Denna förfrågan kan tyckas ha kommit något oväntat men kan förklaras av att Wiberg redan 1942 hade tillfrågats av några direktörer från AEG-ledningen – som var övertygade om att Tyskland skulle förlora kriget – i samma ärende. Åke Wiberg talade då med Dag Hammarskjöld, som avrådde honom från att fullfölja affären. Skälet till detta var att en sådan transaktion skulle komma att ingå i den svensk-tyska clearinghandeln, vilket inte var önskvärt, men också på att den svenska regeringen med största sannolikt skulle tvingas att hantera den tyska egendomen i Sverige i särskild ordning efter krigsslutet – vilket kunde beröra även sådan egendom som sålts under kriget.

När nu ett övertagande av svenska AEG åter aktualiserades var Åke Wiberg till att börja med avvisande. Han ansåg sig redan ha fullt upp att göra och hade därför inget intresse av att för egen del ta över koncernen. Efter moget övervägande meddelade emellertid Wiberg att han var villig att pröva möjligheten att köpa in koncernen och dela upp aktierna mellan ett femtontal storföretag anknutna till Skandinaviska Banken och Svenska Handelsbanken. Tanken var att behålla svenska AEG som en enhet och säkra framtiden

164 genom att låta tänkbara kunder få ett direkt ägarinflytande. För att försäkra sig om att strategisk och ledande personal skulle vara kvar inom företaget ville Wiberg även låta en tiondedel av aktiekapitalet köpas av dessa och dessutom skulle tio procent av aktierna avsättas till en välfärdsfond där avkastningen skulle komma hela personalen till godo.¹⁰

Med detta tänkta upplägg som utgångspunkt inledde Åke Wiberg sina diskussioner med regeringen. I och med att han inte hade några andra intressenter som stöttade honom fick han föra förhandlingarna med regeringen helt på egen hand. Samtidigt minskade regeringens möjligheter att utöva direkta påtryckningar. I det förslag som han presenterade erbjöd han sig att ta över svenska AEG för 2 miljoner kronor samt skulden på 10 miljoner kronor med en amorterings- och räntefri period på tio år och därefter en amorteringstid på tio år med 3 procent ränta. Dessutom förutsatte Åke Wiberg att ett flertal tveksamma utländska engagemang skulle lyftas bort från koncernen före övertagandet. För svenska AEG:s överlevnad var det även nödvändigt att ordna upp patentrelationerna med både det tyska moderbolaget och General Electric, som var den andra stora aktören på den internationella marknaden.¹¹

Åke Wibergs bud på svenska AEG kunde godtas eller förkastas av regeringen, något förhandlingsutrymme gavs inte, och vid regeringsmöte den 28 maj 1948 beslöts att uppdra åt svenska AEG:s ledning att slutföra affären. Parallellt med detta genomfördes också förhandlingar med General Electrics företrädare. Den 10 juni hade två stora förhandlingsgrupper samlats i Stockholm för att lösa de sista återstående problemen. I förhandlingarnas slutskede deltog både Åke Wiberg och General Electrics vd Philip Reed. Händelseutvecklingen beskrevs av Wiberg:

Eftersom delegationerna inte hade kunnat nå något resultat föreslog Mr. Reed att vi båda skulle ha en enskild överläggning för att se, om inte vi kunde lyckas bättre. De på engelska utformade avtalen innehöll invecklade tekniska termer. Jag sade också omedelbart, sedan vår enskilda överläggning börjat, till Mr. Reed, att jag var jurist och att jag inte begrep ett ord av de svåra tekniska problem, som avtalstexten berörde. Jag kunde följaktligen inte alls bedöma, vilken uppfattning jag borde ha om de sju områdena, beträffande vilka båda parternas mycket framstående tecnici inte hade kunnat komma till något samförstånd. För mig vore avtalet ungefär lika överskådligt som om det hade varit utskrivet på hebreiska.

Mr. Reed replikerade, att han befann sig i samma båt. Även han var jurist och han hade inte heller något begrepp om huru man borde bedöma teknikernas olika mening. Han föreslog därför, att vi skulle lösa den gordiska knuten på ett så enkelt sätt som möjligt. Vi skulle kanske rent av kunna komma överens om att amerikanerna gåvo vika på fem punkter och svenskarna beträffande två. Skulle det visa sig, att den svenska företagsledningen inte vore nöjd därmed kunde jag känna mig säker på att Mr. Reed skulle ordna upp även den saken. [...] Hela förhandlingen tog ett par minuter. Naturligtvis kunde vi, som Mr. Reed nämnde, inte omedelbart återvända till den stora expertförsamlingen, som även omfattade representanter för hela raden statliga myndigheter. Vi hade därefter en mycket trevlig halvtimme. [...]

På kvällen hade jag ordnat middag på Strandvägen för en stor del av dem, som hade medverkat såsom företrädare för myndigheter och parter, däribland amerikanerna. Mr. Reed begagnade tillfället att i sitt

tal meddela, att amerikanerna som ett uttryck för sin uppskattning bestämt sig för att giva vika i fråga om de två sista punkterna.¹²

För Åke Wibergs del avslutades AEG-affären med att ett antal storföretag, däribland Grängesberg, Billerud, Boliden och Uddeholm, vardera erbjöds köpa aktier i svenska AEG, motsvarande ett nominalvärde om 215 000 kronor, till det pris som Wiberg gett för aktierna, det vill säga cirka hälften av pari-kursen. För egen del behöll han en aktiepost motsvarande 10 procent av aktiekapitalet. Under det första året efter affärens genomförande satt Wiberg kvar som styrelseordförande och under den perioden inleddes ett omfattande struktur- och rationaliseringsarbete. Redan under det första året uppnåddes en vinst på 3 miljoner kronor.¹³

FÖRMÖGENHET OCH FÖRVALTNING

Åke Wiberg hade redan i början av 1940-talet lyckats bygga upp en ansenlig förmögenhet. Med en besvärande sjukdom och minderåriga barn som inte på länge kunde överta verksamheten insåg han säkert behovet av att säkra familjeförmögenheten. Tillkomsten av Förvaltningsaktiebolaget Borgen ska ses som ett led i detta arbete. Borgen fungerade redan från 1942 som ett holdingbolag för Åke Wibergs aktieinnehav i Strumpfabriken. Av företagets 1 400 aktier kontrollerades 1 396 av Borgen. Åke Wiberg hade behållit en aktie för egen del, medan tre aktier ägdes av olika anställda. Denna ägarstruktur behölls fram till början av 1950-talet då en period av interna aktietransaktioner mellan familjen Wibergs medlemmar, Förvaltningsaktiebolaget Borgen och den år 1953 inrättade Åke Wibergs Stiftelse inleddes. Sannolikt genomfördes flera av dessa transaktioner

av skatteskal, och de rubbade inte Åke Wibergs absoluta kontroll över koncernen. Från 1959 återinträdde Borgen som huvudägare till Strumpfabriken med dotterbolag. Borgen ägdes då i sin tur av Åke Wibergs Stiftelse.

Genom ägandet av Strumpfabriken och andra Wiberg-bolag tillfördes Borgen kontinuerligt kapital, som Åke Wiberg – genom att han ägde och kontrollerade Borgen – kunde placera i nya företag eller värdepapper. Detta gav Borgen en central roll för Wibergkoncernens kapitalförvaltning.

Från 1950-talets början minskade Åke Wibergs intresse för företagsgruppen, annat än som ett sätt att generera kapital. De kulturella engagemangen hade högsta prioritet oavsett om det gällde det personliga konstintresset eller de verksamheter som Åke Wiberg var delaktig i professionellt. Han gjorde sällan några besök i de egna fabriken eller ens på fabriksorterna. I hög utsträckning förlitade han sig från 1940-talets början och framåt på sin bror Magnus Wiberg samt en handfull medarbetare som hade centrala positioner i de olika företagens ledningar och styrelser.¹⁴ Åke Wiberg konstaterade 1955 i ett brev till Jacob Wallenberg:

Mina företag i Sverige och andra länder skötes i allt väsentligt av medarbetare men det är ju klart, att det likväl alltid är åtskilligt att göra även därmed, vilket jag för övrigt fortsatt med under samtliga år. Att göra en expansion här i Sverige är det som Du vet inte någon större mening med, men utomlands ligger ju saken till på ett annat sätt. [...] Inkomster är med nuvarande beskattning inte något särskilt attraktivt.¹⁵

Detta citat bekräftar inte bara Wibergs tilltro till sina medarbetare, utan kan också förklara hans begränsade engagemang i direkta produktionsfrågor. Samtidigt kunde det vara

168 svårt att med en vacklande hälsa delta särskilt aktivt i företagsgruppens utveckling. Magnus Wibergs hastiga och oväntade död i mars 1960 skakade om koncernen men fick inga påtagliga långsiktiga konsekvenser. De strategiska besluten inom koncernen kom liksom tidigare att fattas av Åke Wiberg, och den dagliga verksamheten i de företag där Magnus Wiberg varit inblandad – framför allt Strumpfabriken – kunde fortsätta i stort sett som tidigare med hjälp av bolagens övriga medarbetare.

Åke Wibergs engagemang för Borgen var till skillnad från vad som var fallet med industrirörelsen mycket stort under 1950-talet. Under denna tid utvecklades Borgens roll som investmentbolag med placeringar i framför allt svenska börsnoterade bolag, där tanken var att börsportföljen skulle svara för cirka 75 procent av bolagets tillgångar medan 25 procent skulle utgöras av de producerande dotterbolagen. Aktieportföljen dominerades av långsiktiga placeringar i större företag, som var spridda över såväl handel och service som industri. Bland de största innehaven återfanns de båda storbankerna Skandinaviska Banken och Svenska Handelsbanken samt bankernas respektive investmentbolag Custos och Industrivärden (se tabell 7).

Tabell 7. Förvaltningsaktiebolaget Borgens fyra största aktieinnehav den 31 december 1963

	Bokfört värde	Marknadsvärde
Skandinaviska Banken	4 600 000	5 520 000
AB Custos	4 000 000	4 500 000
Svenska Handelsbanken	2 415 000	2 990 000
Åtvidabergs Industrier AB	1 000 000	1 112 000

Källa: Förvaltningsaktiebolaget Borgen, årsredovisning 1963.

Genom dessa placeringar hoppades man kunna markera en god relation till de båda bankerna, men också hålla ett tillräckligt stort aktieinnehav för att det skulle märkas om aktierna avyttrades. Borgen kunde emellertid inte uppfattas som kontrollägare i vare sig bankerna, investmentbolagen eller något av de börsnoterade industriföretagen.¹⁶

Förvaltningsaktiebolaget Borgens kapital byggdes upp dels av rörelseintäkter, dels av i stort sett kontinuerliga avsättningar. Vid Åke Wibergs död uppgick Borgens aktiekapital till 20 miljoner kronor (cirka 186 miljoner kronor i 2006 års priser). Samtidigt noterades tillgångarnas bokförda värde till knappt 31 miljoner kronor (cirka 300 miljoner kronor i 2006 års priser). Några stora dolda reserver förefaller inte ha ackumulerats, då tillgångarnas marknadsvärde endast var cirka 4 miljoner (cirka 37 miljoner kronor i 2006 års priser) eller 13 procent högre än det bokförda värdet (se tabell 8).

Tabell 8. Investment AB Borgens tillgångar den 31 december 1963

	Bokfört värde	Marknadsvärde
Omsättningstillgångar	1 021 144	1 021 144
Aktier i dotterbolag	12 500 000	12 500 000
Aktier i börsnoterade bolag	17 290 000	21 426 930
Summa kr	30 811 144	34 948 074

Källa: Förvaltningsaktiebolaget Borgen, årsredovisning 1963.

Borgen hade tillkommit som ett led i en medveten långsiktig förvaltning av Åke Wibergs aktier. Tanken var inte i första hand att man inom bolaget skulle ägna sig åt kortsiktig handel med aktier. Denna typ av verksamhet var emel-

170 lertid inget som Åke Wiberg var främmande för, tvärtom började han i samband med att han fick allt ökade kunskaper om aktiemarknad och företag att få ett större intresse även för den korta aktiehandeln. Vid mitten av 1950-talet kom detta intresse att realiseras i en bolagskonstruktion med namnet Clinton Trading Co Aktiebolag.

Detta företag hade sina rötter i Albert Terberger AB – en trikåindustri som tidigare ägts och drivits av Åke Wibergs andra frus första man Ernst Wahlquist. Bolaget hade under 1930-talet haft ekonomiska problem och Jacob Wallenberg hade som nära vän till Wahlquist gått in som ägare för att stötta verksamheten. Vid mitten av 1950-talet drevs företaget av Ernst Wahlquists son från första äktenskapet, Lars Wahlquist, som även var en av delägarna. Lars Wahlquist, som var utbildad textilingenjör och civilekonom, hade tagit över verksamheten efter sin far 1949, men rörelsen hade därefter givit ett gradvis försämrat resultat. Bland övriga ägare återfanns bland andra Jacob Wallenberg samt Åkes fru Märtha och hennes barn. För Åke Wiberg var det särskilt viktigt att skydda den tredjedel av aktiestocken som ägdes av Märtha och barnen.¹⁷ I sina efterlämnade pm, som han skrev i slutet av 1950-talet, beskrev han händelseutvecklingen på följande sätt:

År 1955 föreslog disponenten Lars Wahlqvist, som var bolagets verkställande direktör, att bolaget skulle försälja sin i Stockholm belägna industrifastighet för att överflytta verksamheten till Norrtälje, där man i så fall skulle bygga en ny fabrik. Slutet blev också att man sålde fastigheten för ungefär 2,4 miljoner kronor, vilket, eftersom fastigheten hade ägts av bolaget mer än 10 år, medförde en skattefri kapitalvinst på ungefär 1,75 miljoner kronor. Bolagets eget kapital steg därmed till

3,0 miljoner kronor [cirka 37 miljoner kronor i 2006 års priser], varav fortfarande 1 miljon utgjordes av aktiekapital.

I och med försäljningen av fastigheten ansåg jag det vara min skyldighet att söka visa, att bolaget under en följd av år i verkligheten hade gått med förlust och att det vore synnerligen oklokt om man byggde en ny fabrik och gjorde en överflyttning till denna för att fortsätta en trikåindustriell rörelse. Prognosen måste enligt min mening vara mörk. Med all sannolikhet skulle en dylik rörelse medföra betydande kapitalförluster.¹⁸

Wibergs beskrivning är emellertid inte fullständig. För Jacob Wallenberg var det viktigaste att Lars Wahlquist fick möjlighet att fortsätta med den verksamhet som hans morfar och far hade etablerat och utvecklat, om det var det han önskade. Han hade i grunden en positiv inställning till Wahlquists förmåga att driva verksamheten vidare men ville ändå att några tjänstemän från banken gick igenom rörelsens ekonomi för att se vilka alternativ som fanns. Även om företaget var litet så kunde det vara lönande, menade Jacob Wallenberg.¹⁹ Diskussionen fortsatte under hösten 1955 och den slutliga uppgörelsen beskrevs några år senare av Åke Wiberg på följande sätt:

Det blev en utdragen dragkamp med stundom ganska hårda duster. Jacob Wallenberg hade låst sig genom att sanktionera uppförande av en fabrik i Norrtälje. Han hade en aktiepost, som i dåvarande läge utgjorde tungan på vågen. Jag erbjöd till sist samtliga aktieägare att inköpa deras aktier till en hög kurs. Sammanlagt skulle detta medföra, att aktierna skulle komma att kosta mig

Uppgörelsen innebar således att i stort sett alla delägare överkompenserades på olika sätt. Men de fick inte bara ett högre pris för sina aktier än vad företagets värde motiverade. Lars Wahlquist fick även möjlighet att överta fabriken maskinella utrustning till ett lågt pris och kunde således fortsätta verksamheten i andra lokaler om han så önskade. Åkes fru Märtha och hennes barn gavs dessutom ett högre pris för sina aktier än övriga delägare – mellanskillnaden skulle kompensera för den utskiftningsskatt som delägarna belastades av.²¹

Som ny ägare till Albert Terberger AB genomförde Åke Wiberg en avveckling av trikåttillverkningen. Med tanke på den ökade utländska konkurrensen hade Wiberg inga förväntningar på att branschen skulle gå någon ljus framtid till mötes.²² Detta visade sig också var en korrekt bedömning.

För att göra det bästa av en i grunden olönsam kapitalplacering ändrades bolagsordningen så att verksamheten övergick från trikåttillverkning till aktiehandel. Samtidigt ändrades bolagets namn till Clinton Trading Co Aktiebolag och företagets hemort flyttades från Stockholm till Kils kommun (Apertin).

Aktiehandeln via Clinton Trading var till skillnad från Borgens främst kortsiktig. Men genom att de båda bolagen så tydligt kompletterade varandra framstod en sammanläggning av rörelserna och aktieportföljerna som naturlig. Det fanns också en tanke hos Åke Wiberg att föra samman de båda bolagen och børsintroducera det nyskapade förvaltningsbolaget Borgen.²³ Detta kom emellertid inte att realiseras vare sig före eller efter hans död.

Ett alternativ till børsnotering var uppe till diskussion

vid mitten av 1950-talet. Enligt uppgift från Åke Wibergs nära medarbetare Carl-Willy Sjöholm ska Åke Wiberg och Svenska Handelsbankens Ernfrid Browaldh då ha träffat en principöverenskommelse om att Handelsbankens investmentbolag Industrivärden skulle överta Wibergs företagsgrupp. Affären skulle medföra att Åke Wiberg direkt eller indirekt skulle få en stark ägarposition i Industrivärden, men förutom detta skulle Åke Wiberg även inträda som Industrivärdens styrelseordförande. Affären föll emellertid på att Handelsbankens representanter och Åke Wiberg inte kunde enas om värdering av ett av de ingående bolagen. Wiberg valde i detta läge att lämna förhandlingarna och driva koncernen vidare på egen hand.

Det är naturligtvis vanskligt att i efterhand bedöma hur Åke Wiberg var som företagsledare. Var han aktiv eller passiv i sin ägarutövning? Vilka kontakter hade han med de anställda i de egna företagen? Även om bilden är fragmentarisk så anar man att han höll en viss distans till de anställda, inkluderande flera av de högre tjänstemännen. Han var framför allt intresserad av de stora strategiska frågorna. Enligt sonen Anders Wiberg ville han inte bli inblandad i frågor som direkt rörde anställda. Hans bristande intresse för vad som hände på verkstadsgolvet kan även förklaras av att han inte var tekniker. Samtidigt får man en bild av att Åke Wiberg var en person som förväntade sig att de riktlinjer han gav skulle följas. Anders Wiberg har beskrivit honom som en analytiker som hade förmågan att se de egna företagen i ett vidare perspektiv – en förmåga som mycket få hade i hans närhet. Detta gav honom en naturlig auktoritet i direktion och styrelserum.²⁴

Näringslivets ledare blev i början av 1900-talet, parallellt med att industrin utvecklades, allt viktigare på den politiska arenan. De mer liberala grupperna hos framför allt de frisinnade och Allmänna valmansförbundet kom därigenom att utmana de landsbygdskonservativa grupper som under slutet av 1800-talet stärkt sin position i svensk politik. Men det var inte alla företagsledare som var politiskt aktiva. Kravet på effektiv företagsledning var inte alltid förenligt med politisk verksamhet. Personlig koncentration kring uppdraget som företagsledare var snarare ett tecken på professionalisering. Inte desto mindre fanns det under mellankrigstiden och decennierna därefter ett flertal personer som intog centrala positioner i riksdagen samtidigt som de ledde ett företag. När hotet om socialisering blev tydligare under 1930-talet, blev mobiliseringen kring den privata företagsamhetens intressen allt starkare. Framför allt avspeglades detta i branschsammanlutningar och andra sällskap för grupper av företagsledare, men det tog sig också uttryck i ett direkt politiskt engagemang för att påverka de politiska besluten. I denna utveckling var vissa personer mer centrala än andra. Framför allt har ledarna för de viktigaste affärsbankerna och exportindustrins storföretag setts som strategiska beslutsfattare.²⁵

Åke Wiberg tillhörde den grupp företagsledare som under 1930-talet kombinerade företagande med politiskt engagemang. Genom sina olika roller kom han att etablera kontakter med ett flertal inflytelserika personer. En av de allra viktigaste var Jacob Wallenberg, som Wiberg träffade redan i början av 1930-talet. Dessutom hade Wiberg under 1930-talet återkommande kontakter med direktör Richard

Julin vid Stockholms Enskilda Bank och bistod honom med information från det skånska näringslivet.²⁶ Denna information kunde röra såväl enskilda personers kvaliteter som olika företags ekonomi, inför förvärv av företag eller ett banklån. Detta visas bland annat av följande kontakt som Wiberg hade med Malmö Choklad- och Konfektfabriks aktiebolag och som redovisades för Richard Julin:

Åberopande vårt samtal i Göteborg vill jag endast för ordningens skull meddela Dig, att jag talat med direktören Gösta Mazetti-Nissen samt framställt förfrågan, huruvida han och hans familj i princip vore beredda att sälja aktiestocken. Jag hade tillfälle att erhålla en översikt över såväl aktiernas fördelning som över bolagets utveckling under år 1934.

Direktör Mazetti-Nissen skulle överväga saken samt konferera med sin broder, som jämte honom är verkställande direktör i bolaget.²⁷

Dessa kontakter får närmast ses som en del av det naturliga informationsutbyte som förekom mellan företagsledare som kände varandra och var knappast en indikation på något närmare samarbete mellan Wiberg och Wallenberggruppen. Kontakterna med Richard Julin upphörde i stort sett i början av 1940-talet. Jacob Wallenberg och Åke Wiberg hade fortsättningsvis viss kontakt brevlades, men denna var inte särskilt frekvent. Enligt Åke Wibergs son Anders såg Åke hos slakten Wallenberg en konkurrent i affärsvärlden. Detta hindrade emellertid inte att han från 1950-talet försökte odla de personliga relationerna med särskilt Jacob Wallenberg. I ett brev till honom 1955 konstaterade Åke Wiberg:

Åren har gått snabbt och det är nu tyvärr många år sedan jag hade tillfälle råka Dig. I någon mån har jag givetvis kunnat följa Dig genom tidningarna och genom många av våra gemensamma vänner. Trevligt skulle det emellertid vara att träffa Dig för att liksom så många gånger tidigare ventilera en del av de stora frågor, som röra sig på det ekonomiska och politiska fältet.²⁸

Även om Åke Wiberg helt klart stod utanför den Wallenbergska kretsen ville han gärna agera för att förbättra relationerna mellan olika grupper i samhället. Under sin tid i riksdagen hade han fått kontakt med personer från olika partier. Särskilt hans kulturella engagemang hade öppnat för relationer utanför den egna partigruppen. Även sedan han lämnat riksdagen upprätthöll han åtminstone vissa av dessa förbindelser. Detta visas bland annat av hur han 1959 försökte övertala Jacob Wallenberg att komma på middag:

Jag vet, att Du inte gärna går bort på middag, men inte förty skulle det glädja Märtha och mig, om Du ville göra ett undantag, dels därför att vi rent personligen skulle sätta stort värde därpå och dels därför att det föreligger ett särskilt skäl, nämligen följande.

Statsministern ringde mig idag, sedan han undersökt, vilka dagar han inom överskådlig tid kunde känna sig som en fri man och ägna en kväll åt Strandvägen 55. Det visade sig, att av kända orsaker han hade tiden inrutad månader framåt med undantag för måndagen den 19 ds. Jag frågade honom, om det var någon särskild han gärna skulle vilja råka med privatim, och svaret blev ögonblickligen Ditt namn.²⁹

På det politiska planet hade Åke Wiberg sedan tidigt 1930-tal kontakter med Ernst Wehtje vid Skånska Cementgjuteriet och de andra företagsledare som ekonomiskt bidrog till Natungs verksamhet. I denna grupp intog Wiberg en central position. Han var spindeln i ett lokalt politiskt nät där de flesta företagsledare – framför allt ekonomiskt – bidrog till det politiska arbetet. Däremot var flertalet personer inom Natung inte engagerade i det praktiska politiska arbetet. Åke Wiberg förefaller med ett undantag inte heller ha haft särskilt nära kontakter med Natungs medlemmar. Detta viktiga undantag var Ernst C:son Herslow, som var direktör vid Skandinaviska Banken i Malmö. De hade inte bara en gemensam politisk grundsyn utan hade även kontakter på det ekonomiska planet. Genom Åke Wibergs förmedling övertog som redan nämnts Skandinaviska Banken rollen som Strumpfabrikens huvudbankförbindelse när krediterna från Stockholms Enskilda Bank successivt löstes ut under det tidiga 1930-talet. Herslow var under 1930-talet en av de representanter för skånskt näringsliv som Åke Wiberg hade mest kontakt med. Denna relation var viktig även sedan Herslow hade flyttat till Stockholm som vd för Skandinaviska Banken och Wiberg lämnat Malmö för sitt riksdagsuppdrag.

Både Jacob Wallenberg och Ernst C:son Herslow tillhörde under 1940-talet de mer inflytelserika personerna i svenskt näringsliv. Även om de inte var politiskt aktiva representerade de en borgerlig grundsyn som i riksdagen stöddes framför allt av högern och folkpartiet. En annan person som tillhörde näringslivets elit var chefen för Liljeholmens stearinfabrik, högermannen Harald Nordenson, med vilken Åke Wiberg samarbetade i motionsskrivandet.

Åke Wibergs kontakter omfattade även personer från andra delar av textilindustrin. I egenskap av ägare till en av Sveriges största strumpfabriker deltog han naturligtvis i olika

branschorganisationer. Detta var ett sätt att ge industriintressena legitimitet i ett svenskt samhälle som alltmer präglades av organisationer och andra sammanslutningar.³⁰ Som en följd av engagemanget i branschorganisationerna och genom sin insats för att utveckla samarbetet mellan näringslivet och högerns riksdagsgrupp kom Wiberg också år 1946 väljas till Industriförbundets styrelse.

Gradvis närmade sig Wiberg det svenska näringslivets elit under 1940-talet. Den sjukdom han drabbades av mot decenniets slut gjorde emellertid att flertalet av dessa kontakter bröts. Åke Wiberg verkar från det tidiga 1950-talet varken ha prioriterat politik eller allmänna näringslivsfrågor längre, i stället ägnade han sig mer åt kapitaluppbyggnad och kulturella frågor.

Åke Wiberg hade under sin aktiva tid ett behov av att behålla sin handlingsfrihet både i näringslivet och på det politiska planet. Medan han följde partilinjerna i de stora ekonomiska frågorna gav han ofta uttryck för en egen uppfattning i till exempel kultur- och utbildningsfrågor. Hans behov av självständighet avspeglades från slutet av 1930-talet också i den egna företagsgruppen. Han verkar således på företagsplanet inte ha haft särskilt nära förbindelser med Ernst Wehtje eller andra skånska företagsledare, och han strävade också efter en självständig ställning gentemot andra större ägar- och finansgrupper.

På grund av Åke Wibergs strategival är det svårt att spåra några nära företagsrelationer utanför den egna företagsgruppen. De personer som återfanns i Wibergkoncernens företagsstyrelser hade ofta antingen en direkt släktrelation till Åke (bror, son, svåger) eller var sedan decennier medarbetare vid Malmö Strumpfabrik. I de företagsstyrelser där Åke Wiberg själv ingick kunde han utöva en i stort sett oinskränkt makt.

STATENS KONSTRÅD

AKE WIBERG HADE redan under 1930-talet ett intresse för kultur i allmänhet och konstfrågor i synnerhet. Han köpte in konst inte bara till sig själv utan även till den egna advokatbyrån och Strumpfabriken. Hans engagemang för kulturfrågor var också känt i riksdagen och under 1944 kom Åke Wiberg att tilldelas två uppdrag med anknytning till den svenska kulturen, som ordförande i Statens konstråd och ledamot i nationalmuseiutredningen. 179

Statens konstråd hade inrättats 1937 med ansvar för den konstnärliga utsmyckningen av statliga byggnader och lokaler. Drivande kraft bakom Konstrådets inrättande var ecklesiastikministern Arthur Engberg. Hans grundtanke var att konstnärlig utsmyckning skulle vara en naturlig del av alla statliga byggnader och i all statlig byggnadsverksamhet. För Engberg var målet att denna konstnärliga utsmyckning inte skulle understiga en procent av byggnadskostnaderna, vilket emellertid inte uppnåddes förrän under 1980-talet. Men det var inte regeringen som tog de första initiativen till Konstrådets inrättande.¹

Redan 1933 hade ett flertal svenska konstnärer gemensamt skrivit till Kungl. Maj:t för att få till stånd en statlig hjälpaktion för de svenska konstnärerna. Under den rådande lågkonjunkturen hade konstnärerna fått allt svårare att försörja sig och de såg en risk för att landets »konstnärliga och kulturella värden« kunde spolieras. Konstakademien, som yttrade sig över denna skrivelse, betonade att ett statligt anslag inte fick ha karaktären av nödhjälp utan att an-

180 slag skulle hanteras via den ordinarie kulturbudgeten. En utredning tillsattes som 1936 lämnade ett förslag om statlig konstbefrämjande verksamhet. Detta förslag låg till grund för den proposition som antogs 1937.²

Det föreslagna Konstrådet skulle bestå av sju ledamöter, varav sex utsågs av regeringen och den sjunde av Nationalmuseum. Statssekreterare Nils Löwbeer fick förtroende som Konstrådets första ordförande, men styrelsen dominerades i övrigt av bildkonstnärer och skulptörer. Verksamheten startade i och med halvårsskiftet 1937 med en inventering av tänkbara projekt. Riksdagen anslag under de tre första budgetåren medel bland annat för utsmyckning av Karolinska sjukhuset, Statens historiska museum och Kemiska institutionen i Lund. Detta förefaller ha uppfattats som relativt generösa anslag även om enprocentsmålet inte uppnåddes.³

Redan från starten anordnade Konstrådet tävlingar vid större konstnärliga utsmyckningar. Tävlingarna kunde vara antingen öppna eller rikta sig till särskilt inbjudna konstnärer. Vid sidan av dessa mer monumentala verk svarade Konstrådet för inköp av bildkonst till statliga lokaler. År 1939 anordnades bland annat en särskild inköpsutställning som omfattade över 300 konstnärers arbeten. Även om Konstrådets huvuduppdrag var att hantera de statliga byggnadernas utformning hade man också ett ansvar för att bistå kommuner i utsmyckningsfrågor. Man bidrog även med anslag till utsmyckning av bland annat kommunala byggnader som Allmänna läroverket för flickor i Örebro och Borgarskolan i Malmö.⁴

Konstrådet hade redan under de första åren profilerat sig som en viktig aktör för att främja den svenska konsten, men några månader efter andra världskrigets utbrott 1939 beslöt statsmakten att dra in delar av de redan beviljade anslagen. Under krigsåren var anslagen till Konstrådet mycket små

och rådet motiverade framför allt sin existens genom olika utredningar, bland annat för att värna om kvaliteten i konsten. Under kriget genomfördes även några tävlingar för utsmyckning av offentliga rum, trots att projekten inte kunde realiseras förrän efter kriget.

Då Åke Wiberg den 1 juli 1944 tillträdde som ordförande i Statens konstråd kom han således inte till något dukat bord. Statssekreterare Löwbeer hade fram till detta datum under sju år ansvarat för rådets verksamhet i upp- och nedgång. Valet av Åke Wiberg motiverades inte i protokoll eller annat källmaterial, men man kan förmoda att högerledaren Gösta Bagge, som var ecklesiastikminister, gärna ville ha en partikollega i rådets ledning. I vilket fall innebar Åke Wibergs inträde i Konstrådet en påtaglig aktivering av verksamheten. Den stiltje som funnits under de tidigare krigsåren förbyttes i framför allt en ökad aktivitet gentemot anslagsgivare men också statliga och andra offentliga institutioner för att den vägen stärka efterfrågan och trycket på utökade anslag.

Den aktivitet som Wiberg utvecklade i Konstrådet påminde mycket om vad som skedde efter hans inträde i Allmänna valmansförbundets lokala Malmöavdelning. I båda fallen rivstartade han med att skicka ut skrivelser åt olika håll och i båda fallen bidrog detta till att göra hans namn känt och förknippat med respektive verksamhet. Arbetet med att aktivera Statens konstråd var emellertid en långsiktig process.

Under hela Åke Wibergs tid som ordförande för Konstrådet intog arbetet med att säkra ekonomin en central position. I första hand gällde det att återskapa den anslagsnivå som funnits före kriget, men i ett längre perspektiv ville såväl Wiberg som rådets styrelse nå det enprocentsmål som uppställts av Arthur Engberg.

Med tanke på Sveriges ekonomiska och politiska läge var

182 det knappast aktuellt att driva dessa frågor 1944. Det gällde snarare att gradvis inarbeta Konstrådet i den statliga verksamheten och ekonomin. Redan vid sitt första styrelsemöte fick Åke Wiberg styrelsens godkännande för en skrivelse till nio departementschefer där statens konstnärliga åtagande vid ny- och ombyggnader av fastigheter slogs fast. Samtidigt framfördes från rådet en önskan om att bli informerad om alla byggnadsuppdrag som skedde för statens räkning. I en särskild skrivelse vände sig också rådet till utrikesdepartementet med förslag om att intensifiera det kulturella utbytet med andra länder.⁵

Att en sådan bevakning var viktig för Konstrådets verksamhet förefaller tämligen klart, men den bidrog inte till att aktivera rådets verksamhet på kort sikt. En viktig åtgärd var därför också att Konstrådet gjorde sig påmind som en institution i behov av kapital. Vid Wibergs första styrelsesammanträde beslöts därför att rådet skulle ansöka om anslag hos Kungl. Maj:t på 145 000 kronor fördelade på fem nya projekt – utsmyckning av kanslihuset, Statens sjuksköterskeskola, marinledningens och generaltullstyrelsens byggnader i Stockholm samt länsstyrelsens hus i Halmstad.⁶ Av dessa kom inget att bli föremål för någon statlig beställning före 1950. Trots de tämligen magra resultaten kom rådet även fortsättningsvis under Åke Wibergs tid att äska pengar för enskilda projekt hos Kungl. Maj:t och ett flertal ansökningar resulterade också i anslag och beställningar.⁷

Åke Wiberg hade en tydlig önskan att sprida kvalitetskonst i det offentliga rummet. Ansträngningarna med att intressera de statliga verken och organisationerna var ett viktigt led i detta arbete, men för Åke Wiberg var inte detta tillräckligt. Han såg också i landets kommuner en viktig potential för att stärka bild- och skulpturkonstens position. Redan i samband med att han tillträdde som ordförande för

Konstrådet hade han kontaktat vissa kommuner för att få dem att intressera sig för den konstnärliga utsmyckningen. Han hade då också erbjudit dem Konstrådets tjänster – exempelvis att vara behjälplig vid kommunala utsmyckningstävlingar eller för att förmedla kontakter. I februari 1945 gick han ett steg längre genom att börja driva frågan om ökade utsmyckningsanslag inifrån det politiska etablissemanget. Genom att han fortfarande satt i Malmö stadsfullmäktige kunde han lätt driva lobbyverksamhet för sina frågor, men också som motionär föra ut sin politiska uppfattning. I en hemställan till stadsfullmäktige föreslog han att fullmäktige uttalade sig för att ett »icke allt för ringa belopp, i allmänhet icke understigande en procent av byggnadskostnaderna« avsattes till konstnärlig utsmyckning. I en särskild skrivelse föreslog Åke Wiberg även att särskilda medel avsattes för att ta hand om och eventuellt restaurera de konstföremål som kommunen redan ägde samt att ett kommunalt organ gjordes ansvarigt för att inventera och förvalta konstverken.⁸

Åke Wibergs förslag mottogs positivt av både stadsfullmäktige och drätselkammare, och han vann åtminstone en delseger. Behovet och typen av konstnärlig utsmyckning skulle tas upp och diskuteras i varje särskilt fall och kostnaderna för denna utsmyckning skulle ingå i byggkostnaderna. Något generellt anslag om en procent av byggnadskostnaderna var det emellertid inte frågan om, vilket man knappast heller kunde förvänta eftersom detta inte ens tillämpades vid statliga byggnationer.

I samband med Svenska Stadsförbundets kongress i Malmö i augusti 1945 höll Åke Wiberg ett anförande med titeln »Konsten och kommunerna« där han för en större församling presenterade sitt förslag om att inrätta särskilda kultur nämnder i kommunerna. Med tanke både på de konstsam-

184 lingar som fanns i kommunerna och på att kommunerna allt mer involverades i andra kulturella aktiviteter såg han det som motiverat att en nämnd faktiskt tog ansvar för och koordinerade de kommunala insatserna. Statens konstråd fyllde i detta sammanhang en viktig roll för att stödja och hjälpa kommunerna. Genom Konstrådets stöd hade flera kommuner fått del av de lotterimedel – överskott från statlig lotteriverksamhet – som kunde användas för bland annat konstnärlig utsmyckning. För att ytterligare visa att ekonomin inte nödvändigtvis behövde lägga hinder i vägen för kulturella insatser gick Wiberg igenom de privata donationer som tillfallit Malmö stad och som helt eller delvis kunde användas för konstnärlig utsmyckning. Denna inventering visade att det sammanlagt fanns 237 829 kronor och 57 öre tillgängligt för konstnärliga åtgärder. Han menade att detta sannolikt inte var något unikt för Malmö utan att situationen nog var likartad i andra kommuner.⁹

Lobbyarbetet hos kommunerna fortsatte under Wibergs tid vid Konstrådet framför allt genom direkta kontakter med kommunala företrädare i samband med att rådet inventerade konstbehoven i kommunerna, eller då man lämnade in ansökningar om lotterimedel. I ett längre perspektiv kom också Wibergs förslag om kommunala kulturnämnder att bli mer allmänt accepterat och de infördes i de flesta kommuner.

KAMPEN MOT »DÅLIG« KONST

Under mellankrigstiden kom konsten alltmer att användas som symbol och representant för ett klassamhälle. Kyrkan, som traditionellt varit en viktig beställare av offentlig konst, hade under början av 1900-talet minskat i betydelse som konstköpare. Detta hade gjort svenska konstnärer beroende

av samhällets ekonomiska elit, som ofta hade en konservativ konstsmak. Mer moderna och radikala konstströmningar, med en starkare estetisk och politisk laddning, hade däremot svårt att hitta köpare. Under 1930-talet började detta förändras bland annat genom tillkomsten av Statens konstråd men också genom efterfrågan från andra offentliga köpare samt organisationer och företag.¹⁰

Kritiken mot så kallad mindervärdig konst vändes mot både svenska och utländska alster. Oppositionen kom i första hand från konstnärer och handlare, och inte från kunderna som genom en bred marknad, med konstverk av mer eller mindre utbildade konstnärer, fick ett stort urval av konst att välja på. Särskilt under ekonomiskt svåra tider var kritiken från de »riktiga« konstnärerna hård mot sämre konst och mot handlare som sålde dessa »mindervärdiga« produkter. Statens konstråd hade ett ansvar för att värna om den goda konsten och kom redan under de första verksamhetsåren att dras in i debatten.¹¹

Vid styrelsemötet den 6 december 1937 pekade Konstrådets sekreterare Gustaf Lindgren på »förekomsten av utländsk konst av högst mindervärdig art, vilken i stora mängder infördes och såldes inom landet«.¹² Gustaf Lindgren fick i uppdrag att se över hur denna konst hanterats i såväl Sverige som andra länder. För att få en bild av importens omfattning ombads Generaltullstyrelsen förteckna samtliga konstverk som fördes in på de större tullviseringsplatserna. Resultatet var häpnadsväckande. Under perioden juli-december 1938 importerades cirka 20 000 konstverk till Sverige, till ett sammanlagt värde av knappt 1,2 miljoner kronor (drygt 30 miljoner kronor i 2006 års penningvärde). Huvuddelen av denna införsel kom från Danmark. Värdet på de importerade konstverken kunde naturligtvis variera. I juli månad 1938 importerade till exempel Fritzes AB i

186 Stockholm ett konstverk för 40 000 kronor, medan Sjöholms konsthandel i Norrköping i oktober samma år importerade 40 oljemålningar till ett sammanlagt värde om 112 kronor.¹³

Konstrådet vände sig i första hand inte mot importen av kvalitativ konst men var mycket negativ till den stora importen av massproducerad konst. I samband med andra världskrigets utbrott öppnades också en möjlighet att bromsa detta inflöde, i och med att i stort sett all handel ställdes under statlig kontroll. För införsel till Sverige fordrades normalt en särskild importlicens och dessa regler omfattade även införsel av konst. Statens konstråd hade från september 1939 Handelskommissionens uppdrag att bereda frågor om importlicens och kunde därigenom i realiteten styra införseln av konst till Sverige.¹⁴

När Åke Wiberg tillträdde som Konstrådets ordförande fanns således ett fungerande system för att kontrollera införseln av »undermålig« konst. Inte desto mindre kom han mycket snabbt att engagera sig i denna fråga, särskilt då krigsslutet närmade sig och risken för att importkontrollen skulle försvinna ökade.

I en särskild pm från oktober 1944 gjordes Konstrådets styrelse uppmärksam på de problem som kunde uppkomma när licenssystemet togs bort. En tull på all importerad konst på exempelvis 50 kronor för varje objekt skulle visserligen slå undan marknaden för den importerade »undermåliga« konsten, men det skulle inte förhindra att den danska produktionen av lågpriskonst flyttade över Sundet och förlades till Sverige. En långsiktig lösning på problemet måste således även inbegripa åtgärder mot svenska producenter. I en skrivelse till Kungl. Maj:t förslög Konstrådet att en särskild utredning tillsattes för att se över import, tillverkning och försäljning av så kallade värdelösa konstalster.¹⁵

På Åke Wibergs initiativ gick Konstrådet därefter vidare med att kartlägga flödet av konstprodukter på den svenska marknaden. Man kunde bland annat konstatera att försäljningen av konst hade ökat hos flera auktionskammare under 1944. Till skillnad från vad som var fallet före kriget, då det framför allt rörde sig om importerad konst från Danmark, menade Åke Wiberg att konsten nu sannolikt var inhemskt masstillverkad. Han tog därför kontakt med Malmö Auktionskammare för att den vägen kartlägga hur marknaden utvecklats.

Genom att marknaden vuxit, blottades tydligt de motsättningar som naturligtvis fanns mellan Konstrådet och företag som gjorde förtjänster på konsthandeln. Representanten för Malmö Auktionskammare konstaterade bland annat:

I anslutning till bifogade skrivelse till Statens Konstråd tillåter jag mig att privat bifoga några egna funderingar ang. hötorgskonst, vars samhällsfarlighet, ekonomiskt och moraliskt enligt vad jag kan se ej motsvaras av något verkligt underlag. Det förefaller som om den sedan flera år i pressen bedrivna kampanjen mot hötorgskonsten snarare är till för att dölja oförmågan att komma till rätta med halvkonsten och den rikligt florerande konstförfalskningen.¹⁶

För en konsthandlare förefaller förfalskningar har varit det största problemet, och ett sätt att komma till rätta med det vore att upprätta ett centralt arkiv för konstforskning där det skulle vara möjligt att kontrollera ett konstverks äkthet. En annan väg att hantera problemet med förfalskningar var att kräva handelstillstånd och vissa kvalifikationer av dem som ämnade ägna sig åt konsthandel. Den »undermåliga«

188 konsten var i detta sammanhang inget problem, eftersom den var lätt att känna igen och skilja ut från annan konst. Från Malmö Auktionskammare pekade man också på att det inte alltid var »hötorgskonsten« i sig som var viktig för köparen utan att det lika gärna kunde vara tavlans ram.

Vid auktion å hötorgskonst har det ej kunnat undgå att uppmärksammas, att tavlor köpts av personer, vars ekonomi medgivit inköp av verklig konst. Före kriget var det inte ovanligt, att i auktionshallen kvarlämnats dukar under det att ramarna medtagits. Framgången för hötorgskonsten torde i själva verket i viss mån få tillskrivas de ramar, med vilka dessa utsmyckats. Även om ramen undergått kvalitetsförsämring, dock icke i så hög grad som bilden, tror jag dock icke att man i en ramaffär kan erhålla en motsvarande ram till det pris, som å hötorgsauktion betalas för ram och bild. Har möjligen uttrycket rampris sin härledning från tavelauktioner? Det har i varje fall hos mig alltid väckt stilla förvåning, hur dessa merendels väl inramade tavlor med förtjänst kunnat säljas till erhållna priser.¹⁷

Även om Åke Wiberg i skrivelser återkom till behovet av att stärka kontrollen över den inhemska produktionen av »hötorgskonst«, var det främst kring importen som Konstrådets verksamhet åren efter kriget koncentrerades. Framför allt såg man från Konstrådets sida en fara i att handeln liberaliserades och att det från den 29 juni 1946 inte längre var möjligt att genom importlicenser kontrollera införseln. Till följd av den urholkade valutareserven återkom emellertid införselrestriktionerna i mars 1947 och det blev därigenom möjligt att under ytterligare sju år styra importen av konstföremål. I juni 1948, det vill säga några månader innan

Åke Wiberg lämnade Konstrådets styrelse, tillsattes till slut den utredning som Wiberg efterfrågat redan i oktober 1944 och som hade till uppgift att främja den goda konsten.¹⁸

Åke Wibergs konstengagemang grundlades framför allt i en önskan att värna om de svenska konstnärernas situation. Statens konstråd skulle slå vakt om inhemsk modern kvalitativ konst och även om Åke Wiberg personligen främst intresserade sig för äldre konst kom han under 1940-talet att engagera sig starkt i de svenska konstnärernas situation. Han insåg snabbt behovet av att hjälpa lovande artister, och dörrarna på Apertin stod under slutet av 1940-talet och under 1950-talet ofta öppna för besök av dessa. I Wibergs efterlämnade konstsamling fanns också flera moderna svenska konstnärers verk.

KONSTRÅDET PÅ STABIL EKONOMISK GRUND

Åke Wiberg största insats för Konstrådet var utan tvivel arbetet med att skapa en stabilare ekonomisk bas. När han kom till Statens konstråd 1944 låg verksamheten i stort sett i dvala, till följd av de små anslagen. Wiberg insåg i likhet med den övriga styrelsen att ekonomiska resurser var nödvändiga för att utveckla rådet. De kontakter som han etablerade med statliga myndigheter, landsting och kommuner var viktiga för att visa för anslagsgivarna att det fanns en efterfrågan på god konst och ett behov av anslag.

Redan under vårriksdagen 1945 tog Åke Wiberg upp Konstrådets finansiering till diskussion. Han konstaterade att det när kriget verkade gå mot sitt slut vore önskvärt om staten gav Konstrådet ett fast anslag i stället för mindre kommittéanslag och små medel från lotterifonden. Krigsårens provisorium borde ersättas av en tilldelning av den typ

190 som funnits före 1939. Frågan var emellertid för tidigt väckt. I statsutskottets utlåtande konstaterades att det för närvarande inte var möjligt att gå Konstrådet till mötes och på denna linje gick även riksdagen. I någon mån hade emellertid Wiberg framgång i sin strävan eftersom 1945 års riksdag genom särskilda anslag beviljade sammanlagt 200 000 kronor för utsmyckning av en annexbyggnad till kanslihuset – ett uppdrag som Konstrådet samordnade.¹⁹

Åke Wiberg fortsatte under de följande åren på ett konsekvent sätt att bearbeta myndigheter och riksdag för att frigöra ytterligare medel. Redan 1945 hade han påtagliga framgångar då det gällde att få loss kapital från den statliga lotterifonden. Under kriget hade dessa anslag legat på 15 000 kronor per år, vilket bara motsvarade cirka 0,4 procent av de sammanlagt tillgängliga lotterimedlen. Under 1944 höjdes emellertid anslaget till 25 000 och påföljande år till 95 000 kronor (se tabell 9). En viktig förklaring till denna förändring var sannolikt den stora mängd ansökningar för olika kommunala utsmyckningar som Konstrådet tog fram och som Åke Wiberg sedan försökte motivera i olika sammanhang.

Tabell 9. Lotterimedel anslagna till konstnärliga ändamål

År	Belopp i kr	Andel av lotteri medel i procent
1939	65 000	1,4
1940	15 000	0,4
1941	15 000	0,4
1942	15 000	0,4
1943	15 000	0,3
1944	25 000	0,5

1945	95 000	1,6
1946	49 000	0,7

Källa: Protokoll fört vid Statens konstråds sammanträde den 2 juni 1947, SKR.

Både under 1945 och 1946 års riksdag försökte Åke Wiberg få gehör för allmänt ökade kulturanslag. Eftersom han under denna tid även var medlem i den särskilda utredning som skulle se över Nationalmuseums samlingar och organisation, kom han att engagera sig även för museets framtid. På samma sätt som för Statens konstråd talade han för att statens anslag borde ökas för att säkra den svenska kulturen. I ett inlägg i riksdagsdebatten 1945 konstaterade han:

I vårt land har vi sedan decennier tillbaka försökt inbilla oss, att vi skulle vara ett kulturfolk par préférence. Så är det tyvärr icke. Det har däremot i vår historia funnits många tillfällen, då vårt folk och Sveriges riksdag genom stora och betydelsefulla beslut har visat, att man verkligen insåg kulturens nödvändighet. För ungefär hundra år sedan framlades sålunda förslag om byggande av vårt nationalmuseum. Det gällde den gången ett kulturanslag av efter dåtidens förhållanden ofantlig omfattning. Nu däremot vill man icke genom erforderliga anslag till museet ens möjliggöra dess rationella utnyttjande.²⁰

Det stora genombrottet för Åke Wibergs arbete med att stärka Konstrådets ekonomi kom 1947 då regeringen i statsverkspropositionen föreslog ökade anslag till rådet. Detta förslag innebar emellertid ett avsteg från den Engbergiska modellen om en procent av byggkostnaden reserverad för

192 konstnärlig utsmyckning. I stället anvisades 100 000 kronor som reservationsanslag ur ecklesiastikdepartementets budget. Detta väckte emellertid stark opposition, dels för att regeringen lämnade den Engbergiska principen för anslagsberäkning, dels för att anslagsnivån ansågs för låg. Under anförande av Åke Wiberg inlämnades ett flertal motioner om ökade anslag samtidigt som organisationer och lobbygrupper utanför riksdagen verkade i samma riktning. Detta resulterade också i att anslaget höjdes till 150 000 kronor.

PÅ VÄG MOT NYA UTMANINGAR

Retrospektivt förefaller Åke Wibergs uppdrag i Statens konstråd mer eller mindre avslutat i och med att rådet försäkrats ett större anslag. Under ett övergångsskede då det gällde för Konstrådet att återta positionen i den statliga budgeten och hos de politiska beslutsfattarna var Åke Wiberg ett bra val som styrelseordförande. Han uppskattade denna typ av utmaningar och var beredd att för en tid driva Konstrådets frågor med stor energi.

Inte desto mindre kom det säkert som en överraskning för styrelsen när han i oktober 1948 valde att lämna sitt ordförandeuppdrag i förtid. Redan i juni samma år hade han emellertid accepterat uppdraget att vara styresman (styrelseordförande) i Loka brunn. Han hade säkerligen ur formellt perspektiv kunnat behålla båda dessa uppdrag, men med en sviktande hälsa kan arbetsbelastningen då ha synt honom för stor. Därtill kom att Loka brunn, i västra Västmanland, låg inom bekvämt räckhåll från Apertin där Åke Wiberg kom att tillbringa allt längre perioder.

Konstrådets vice ordförande Ragnar Hjort höll på Åke Wibergs sista styrelsemöte ett tacktal som sammanfattade de insatser han gjort för rådet:

Vid detta Edert sista sammanträde med Statens Konstråd vill vi betyga Eder vår tacksamhet för den tid Ni fört vår talan och vår stora uppskattning av de insatser Ni under denna tid gjort för Konstrådet och därmed för konstlivet överhuvud taget.

Eder tid i Konstrådet har infallit under en ur anslagssynpunkt ogynnsam period. Så mycket större värde har det därför varit för Konstrådet att i Eder äga en person, som med energi och uthållighet fört vår talan inför statsmakterna, och detta i viktiga avseenden med stor framgång.

Under en tid då Rådets egentligen avsedda verksamhet på grund av högeligen reducerade anslag hotat att förlamas, har Ni hävdad Rådet inför offentligheten genom att upptaga frågor av mer allmän art av betydelse för konstverksamheten. Jag erinrar här om samarbetet med landsting och stadsförbund i rådgivande och stödjande syfte, om främjande av konsten i skolan m.m., om Edra ansträngningar att skaffa konsten del i lotterimedel, om motarbetandet av import av och försäljning av undermålig konst inom landet. [...]

Med stor energi har Ni hävdad nödvändigheten att återgå till de en gång av Artur Engberg lanserade principerna för anslag till konstverk för statliga byggnader, en strävan som vi tro och hoppas skall bära frukt, och som under alla omständigheter varit nödvändig för att hålla Rådets verksamhet vid liv i det allmänna medvetandet.

Slutligen har Ni för Rådets vidkommande vunnit en stor framgång i och med att Konstrådet placerats på stat, efter att det i åratals haft en osäker tillvaro på kommittéanslaget.²¹

194 Konstrådet hade under Wibergs tid som ordförande framför allt kunnat dra fördel av hans kunskaper och personliga kontaktnät. Han var väl insatt i det lobbyarbete som ofta föregick politiska beslut och han kunde via sina kontakter inom både högern och andra partier skapa länkar som var till hjälp för Konstrådet. Åke Wiberg bidrog till att göra statlig utsmyckning av lokaler och fastigheter till en fråga som skar genom partigränserna.

LOKA BRUNN

Loka brunn var känd som hälsokälla redan under 1600-talet, men den egentliga brunnsverksamheten startade först 1720. År 1759 fick Loka brunn kungliga privilegier, och traditionen att dricka brunn hade under decennierna därefter sin storhetstid. Under 1800-talet blev gyttjebad en allt viktigare del av verksamheten, samtidigt som traditionella brunnsvistelser gradvis minskade i popularitet.

I början av 1940-talet drevs brunnsrörelsen av Stiftelsen Kungliga gyttjebad- och brunnsanstalten Loka, som löd under Riksmarskalksämberet, det vill säga hovet. Loka brunns styrelse bestod av en särskild styresman (från 1977 styrelseordförande) som ordförande samt brunnsrörelsens överläkare och kamrer. Ytterligare en styrelsemedlem kunde förordnas om så ansågs lämpligt. Styresmannen tillsattes av kungen efter rekommendation från Riksmarskalksämberet. Han hade en mycket stark position i styrelsen, eftersom han ensam kunde fatta beslut mot övriga styrelsen. Det löpande arbetet i Loka och huvuddelen av beredningsarbetet inför styrelsemötena ålåg emellertid kamreren. Det var därför särskilt viktigt att styresman och kamrer kunde samarbeta och hade förtroende för varandra. Eftersom kamreren tillsattes på rekommendation av styresmannen fanns

också förutsättningar för ett gott samarbete. När Åke Wiberg i juni 1948 tog uppdraget som styresman var sedan 1947 kamrer Carl Otterling på plats och det fanns knappast någon anledning för Wiberg att ändra på detta faktum, även om de tidigare inte hade haft någon närmare kontakt med varandra.²² Kombinationen Wiberg–Otterling visade sig på några års sikt vara till stor fördel för Loka brunn.

Varför och under vilka omständigheter Åke Wiberg föreslogs till styresman har inte kunnat klarläggas, men uppenbarligen såg han denna position som mer attraktiv än att kvarstå som Konstrådets styrelseordförande. Lokas närhet till Apertin spelade säkerligen en viss roll, men en annan förklaring kan vara att han genom utnämningen till styresman vid Loka fick en mer prestigefylld ställning och kom närmare hovet.

I likhet med Konstrådet var också Loka brunn i behov av en stark, drivande kraft när Åke Wiberg tillträdde. Under krigsåren hade verksamheten i stort sett legat nere och lokalerna var både slitna och omoderna. Brunnsrörelsen hade visserligen kommit igång igen efter kriget, men det ekonomiska resultatet var inte särskilt bra och reparationsbehoven var stora. Arbetet med att säkra Loka brunns finanser kom också att utmärka Åke Wibergs tid som styresman.

Efter Wibergs första år i Loka brunns ledning följde två år som för honom präglades av både sjukdom och utlandsvistelse. Från början av juni 1949 till nyåret 1950 vistades Åke Wiberg under en stor del av tiden på sjukhus och därefter reste han med familjen till USA. Inte förrän på senvintern 1951, då han återkommit till Sverige, kunde han engagera sig mer aktivt för Loka brunn. Under sjukdomstiden delegerades beslutanderätten till övriga styrelseledamöter och under vistelsen i USA insattes parti- och riksdagsbrodern Per-Hjalmar Fagerholm som suppleant för Wiberg.

196 Fagerholm var under åren 1950–1954 även biträdande direktör vid Malmö Strumpfabrik.²³

Även om Åke Wiberg under slutet av 1940-talet och början av 1950-talet till stora delar var frikopplad från den dagliga verksamheten vid Loka brunn, var han ändå starkt engagerad i rörelsen. Detta visas kanske tydligast av att han via Malmö Strumpfabrik i december 1948 till Loka brunn donerade 50 000 kronor och i februari påföljande år 100 000 kronor. Dessa donationer motsvarade 2/3 av ett normalårs intäkter och var således ett avgörande tillskott. I Loka brunns redovisningar finns emellertid dessa tillskott inte bokförda som donationer från Åke Wiberg utan som anslag från Riksmarskalksämberet. Det var emellertid inte första gången som Åke valde att låta donationerna gå via någon annan person eller organisation. Dessa kapitaltillskott spelade en avgörande roll för Loka brunns möjligheter att framför allt minska den skuldbörda som 1948–1949 hotade hela verksamheten. Sedan dessa skulder hade reglerats fanns även en mindre summa kvar som kunde användas för renovering av brunnslokaler och bostäder.²⁴

Utöver dessa kapitaltillskott donerade Åke Wiberg inventarier till Loka brunn. I samband med att han lämnade kommentarer till bokslutet för 1949 konstaterade han i ett brev till kamreren Carl Otterling:

Jag kommer faktiskt icke ihåg om jag under år 1949 lämnade någon målning eller dylikt till stiftelsen.

Vidare har vi erhållit åtskilligt, vilket angivits i protokoll av den 22.10.1949 §§ 16–18. Vad borddukar och vaser beträffar trodde jag, att jag hade lämnat någon värdeuppgift. Det rör sig ju inte om något större belopp. Jag ser i bokslutet att på gåvors konto förekommer kr. 1.331:87. De sammanlagda kostnaderna

för borddukar och vaser uppgick, om jag icke miss-
minner mig, till ett par tusen kronor.

Beträffande mattorna har jag från fabriken erhållit
uppgift om att värdet å desamma uppgår till kr.

3.470:-²⁵

Några dagar efter att detta brev avsänts till Loka tackade
kamrer Otterling för synpunkterna och konstaterade samti-
digt att budgeten fram till sommaren 1950 pekade på ett
underskott på cirka 11 000 kronor. Även denna gång ryckte
Åke Wiberg ut för att stödja rörelsen:

I besittning av Ditt vänliga brev av den 18 ds får jag
meddela Dig följande. Jag räknar med att kunna till-
föra stiftelsen ett kontant gåvobelopp å kr. 20.000.
Därmed skulle likviditetsfrågan vara ordnad. Eftersom
11.000 kr. behövs fram till säsongens början skulle
9.000 kr. kunna användas till förbättringar. Av belop-
pet torde emellertid 10.000 kr. gå över reservfondens
konto under det att återstoden skulle kunna dispone-
ras via gåvors konto.²⁶

Under den period av finansiell obalans som Loka brunn
befann sig i under åren 1948–1951 kom Åke Wiberg att fun-
gera som något av ekonomisk garant. Hans donationer och
gåvor bidrog framför allt till att lösa akuta ekonomiska pro-
blem. Men Åke Wiberg var liksom kamrer Otterling och de
övriga i styrelsen medveten om att Loka brunn på några års
sikt måste kunna bära sina egna kostnader. Det var viktigt
att man kontinuerligt kunde förmå landstingen i Örebro
och Stockholms län samt Kungliga Pensionsstyrelsen att
acceptera höjda kostnader för de patienter som de skickade
till Loka brunn för bad och rekreation. Detta lyckades också

198 gradvis, men samtidigt minskade antalet remitterade patienter från det allmänna. I stort sett kompengaserades emeller-tid detta av ett ökat antal privatkunder.²⁷

På styrelsens initiativ gjordes också försök med att utöka säsongen och införa större flexibilitet för patienterna. Den första förändringen genomfördes redan 1948, då den traditionella terminsindelningen i femveckorsperioder avskaffades. Detta var ett viktigt steg för att öka beläggningen, eftersom många patienter redan från början var inställda på att stanna kortare tid än fem veckor. Påföljande år förlängdes den ordinarie brunnssäsongen från tio till tolv veckor och den kom därigenom att omfatta i stort sett hela sommaren. Dessa åtgärder gav en tjugoprocentig ökning av antalet patientdagar och bidrog påtagligt till att förbättra ekonomin. Loka brunn försökte även vidga sin kundkrets genom att erbjuda konferensmöjligheter för företag i samband med att brunnssäsongen inleddes och avslutades. De första exemplen på att detta var en framkomlig väg fick man i augusti–september 1951 då försäkringsaktiebolaget Thule samlade sina cirka 70 distriktschefer till en fyradagarskonferens och då ICA-restauranger kort därefter ordnade en större konferens.²⁸ I och med detta hade Loka brunn tagit ett viktigt steg i riktning mot den konferensverksamhet som senare blivit ett viktigt underlag för rörelsen.

Behovet av renovering och modernisering vid Loka brunn var mycket omfattande vid 1940-talets slut. Oavsett om verksamheten skulle drivas vidare som enbart brunnsrörelse eller om man skulle börja med konferensverksamhet var en upprustning nödvändig. För att få en bild av behoven lät styrelsen 1949 engagera byggnadsingenjör Nils Sjögren vid Örebro läns landsting för att göra en inventering av statusen på de lokaler som landstinget och Pensionsstyrelsen använde. Sjögren kom fram till att kostnaden för en upprustning

av byggnaderna skulle uppgå till ca 150 000 kronor. Den största kostnadsposten om knappt 60 000 kronor utgjordes av installation av centralvärme samt rinnande varmt och kallt vatten på rummen – sammanlagt 60 rum med 138 badkar.²⁹

Något beslut om att inleda detta renoveringsarbete kunde naturligtvis inte fattas av styrelsen, eftersom ekonomin var synnerligen ansträngd. Däremot kom inventeringen väl till pass då Pensionsstyrelsen och Örebro läns landsting kontaktades för att bidra till Loka brunns upprustning. Under de följande åren gjordes också stora insatser för att förbättra anläggningarna. Särskilt omfattande var dessa arbeten 1951 då kostnaden för förbättringar och reparationer uppgick till över 140 000 kronor, varav närmare 100 000 kronor kom från Örebro läns landsting och Pensionsstyrelsen. I och med detta var också huvuddelen av de reparationsbehov som påpekats två år tidigare åtgärdade.³⁰

Under 1951 skedde även ändringar i brunnsrörelsens restaurangverksamhet. Under flera år hade både styrelse och brunnsгäster haft synpunkter på matens kvalitet. Trots påpekanden hade några avgörande förändringar till det bättre inte skett. För styrelsen var det därför en lättnad när restauratören 1950 bad att få bli löst från det kontrakt som egentligen gällde ytterligare ett år. Åke Wiberg förordade att Loka brunn själv skulle ta ansvar för restaurangen och han var villig att bidra till att så också blev fallet. Genom en donation från Malmö Strumpfabrik på 50 000 kronor (drygt 800 000 kronor i 2006 års penningvärde) kunde nödvändig köksutrustning köpas in från den tidigare restauratören samtidigt som köket moderniserades med diskmaskin och mathiss som underlättade arbetet. Parallellt med att brunnsstyrelsen förberedde ett övertagande av restaurangen inleddes förhandlingar med ICA-restauranger om

200 att dessa skulle driva verksamheten. Styrelsen fick en positiv bild av hur ICA-restauranger avsåg driva rörelsen och beslöt att prova en sådan lösning under 1951, trots att detta skulle innebära en höjning av matkostnaderna. En fördel var emellertid att en erfaren restauratör hade lättare att bedöma kostnadsutvecklingen i ett läge då inflationen steg snabbt. När 1951 års säsong var till ända kunde man också konstatera att maten hade genomgått en påtaglig förbättring jämfört med tidigare och att kunderna överlag varit mycket nöjda.³¹

ICA-restauranger drev verksamheten ytterligare ett år men i samband med att köksföreståndarinnan lämnade företaget aktualiserades åter frågan om inte Loka brunn borde driva restaurangen i egen regi. Prisutvecklingen var nu en annan och eftersom man fått uppgift om att köksföreståndarinnan kunde tänka sig att ta anställning vid Loka brunn föreföll en restaurangrörelse i egen regi vara en bra lösning.³²

De första åren av 1950-talet innebar således en påtaglig förbättring på alla plan för Loka brunn. Med lokaler och restaurang av högre kvalitet än tidigare hade det blivit lättare att få kunder. Satsningen på brunnsrörelsen som en sjukvårdsinstitution och inte ett nöjesetablissemang hade också stärkt Loka brunn i relation till kringliggande lands-ting.

Ett viktigt steg i arbetet med att utveckla Loka brunns goodwill var kung Gustaf VI Adolfs besök under Eriksgatan 1953. Detta hade fått uppmärksamhet i medierna men också inneburit direkta kontakter med Lokas brunns beställare. I samband med besöket fick nämligen generaldirektören vid Pensionsstyrelsen samt representanter för Örebro läns landsting tillfälle till diskussioner med brunnsledningen om fortsatta anslag och förbättring av vissa byggnader.³³ Det kungliga besöket på Loka var även en stor framgång för Åke

Wiberg personligen, särskilt som kungen därefter även 201
besökte Apertin.

Som en erkänsla för det arbete Wiberg lagt ned på Loka brunn hade han 1950 utnämnts till överintendent vid hovet. Detta var en hederstitel som förärades personer med anknytning till hovet – till exempel cheferna för livrustkammaren och Loka brunn – men också till chefen för Nationalmuseum. Någon direkt arbetsuppgift vid hovet verkar emellertid inte Åke Wiberg ha haft. Däremot kom han under 1950-talet att engageras i andra verksamheter som hade koppling till kungens intressen – framför allt utgrävningen vid Labranda och Östasiatiska museet.

För Riksmarskalksämberet måste Åke Wibergs engagemang i Loka brunn ha framstått som en vinstlott. Inom loppet av tre år hade han donerat över 200 000 kronor till verksamheten, vilket påtagligt bidragit till att rädda Loka brunns ekonomi och säkra rörelsens långsiktiga överlevnad – detta utan ersättning för nedlagt arbete.

Åke Wibergs sista stora arbetsinsats för Loka brunn var att få till stånd ett nytt badhus. Redan vid kungens besök hade detta varit uppe till diskussion och säkerligen bidrog kungens stöd till att förhandlingarna därefter löpte relativt problemfritt. Under 1954 fattade Örebro läns landsting enhälligt beslut om att anslå 300 000 kronor till ett nytt badhus vid Loka. Från Pensionsstyrelsen kunde man räkna med ett anslag på åtminstone 100 000 kronor, vilket innebär att i stort sett hela den kalkylerade byggkostnaden om 410 000 kronor kunde täckas. Arbetet med det nya badhuset inleddes 1955 för att slutföras innan 1956 års säsong tog sin början.³⁴

Åke Wibergs uppdrag som styresman vid Loka brunn hade inletts den 30 juni 1948, och efter åtta år bad han om att få bli entledigad, vilket också beviljades. Under den tid

202 som han varit engagerad hade situationen vid Loka radikalt förändrats, från att vara en nedläggningshotad verksamhet till att vara en av de mest ansedda brunnsrörelserna i Sverige. Men detta var inte bara Wibergs förtjänst. Han drev visserligen på för att få förändringar till stånd – på samma sätt som han hade gjort inom Statens konstråd – men huvuddelen av det praktiska arbetet genomfördes på fältet, det vill säga framför allt av kamrer Otterling, men också av överläkare Werner Olsson. Detta insåg även Åke Wiberg och vid ett flertal tillfällen bad han särskilt att Stiftelsens tacksamhet gentemot övriga styrelseledamöter skulle föras till protokollet.

SVENSKA INSTITUTET I ATEN

Den svenske kronprinsen – den blivande Gustaf VI Adolf – var som bekant mycket intresserad av arkeologi och antik kultur. På hans initiativ tillkom under 1930-talet Svenska institutet i Rom, vilket bidrog till att skapa en bas för svenska arkeologiska undersökningar i Italien och för kulturutbytet mellan Sverige och Italien. Efter andra världskriget riktades kronprinsens ögon mot Grekland och på hans initiativ bildades också Svenska institutet i Aten 1946. Även detta institut kom att fungera som centrum för undervisning och svenskt arkeologiskt arbete framför allt i östra Medelhavet. Kronprinsen var fram till Gustaf V:s död 1950 ordförande i Atheninstitutets styrelse, där även universitetskanslern och representanter för den arkeologiska vetenskapen ingick. Även efter att den nytillträdde kungen avgått som ordförande i Atheninstitutet brukade han emellanåt delta i sammanträdena, som ofta hölls på slottet.

Samma år som Åke Wiberg tillträdde som ordförande i Loka brunn, 1948, kontaktades han av kronprins Gustaf

Adolf med en förfrågan om han kunde åta sig uppdraget som skattmästare och styrelseledamot vid Svenska institutet i Aten. Han accepterade detta och efterträdde den avlidne majoren Herbert Jakobsson.³⁵ Wiberg stannade som skattmästare i styrelsen fram till sin död 1963.

I likhet med annan kulturell verksamhet under 1940- och 1950-talen brottades Atheninstitutet med en liten budget. Wibergs företrädare major Jakobsson hade donerat en våning i Aten varifrån institutet administrerades, men för att verksamheten skulle kunna utvecklas behövdes ytterligare kapital, till vilket Åke Wiberg också bidrog med donationer. Inte desto mindre var kapitalresurserna små och det gällde för skattmästaren att aktivt arbeta för att hålla ned kostnaderna och även bidra till att skaffa nya donationer. Ett av de projekt som Åke Wiberg och institutet var starkt engagerad i var utgrävningen av den antika tempelplatsen Labranda i Turkiet.³⁶

LABRANDAUTGRÄVNINGEN

De svenska utgrävningarna i Labranda inleddes 1948 med att åtta svenska arkeologer under ledning av lundaprofessorn Axel W. Persson genomförde en utgrävning under två månader på det gamla tempelområdet. Denna insats följdes upp under somrarna 1949 och 1950, men i samband med planeringen för den fjärde resan 1951 blev Axel W. Persson sjuk och dog kort därefter. För att genomföra den planerade grävningen konstituerades på kungens initiativ den 2 maj 1951 en särskild Labrandakommitté med representanter från det akademiska samhället och Svenska institutet i Aten. I egenskap av institutets skattmästare kom Åke Wiberg att ingå i Labrandakommittén och även spela en aktiv roll för att organisera kommitténs ekonomi.

Åke Wiberg hyste den största aktning för Axel W. Perssons arbete. Genom sina breda språkkunskaper hade denne haft lätt att få kontakt med folk i både Grekland och Turkiet. Detta hade bidragit till goda relationer såväl lokalt som med centrala myndigheter. Redan efter Axel Perssons första utgrävning stod det också klart att Labrandaområdet var mycket rikt på fynd och att det skulle krävas ett flertal utgrävningar för att fullfölja arbetet och ställa allt i ordning.³⁷

Axel Perssons bortgång var ett stort avbräck för Labrandaarbetet, men tack vare att flera arkeologer redan deltagit i utgrävningarna var det möjligt att finna en efterträdare. Till ny fältansvarig utsågs professorn i klassisk arkeologi och antikens historia vid Stockholms universitet Gösta Säflund. Han övertog ansvaret för utgrävningarna 1951 och kom även att vara huvudansvarig 1953. Säflund hade deltagit i 1949 års utgrävningar och hade således erfarenhet av grävningsområdet.

Till kommitténs första uppgifter hörde att utröna Axel Perssons intentioner med 1951 års utgrävning. Han var visserligen svårt sjuk men kunde ändå ge sina synpunkter på det kommande arbetet. Dessutom ansvarade kommittén för kontakterna med de turkiska myndigheterna och för att höra sig för om hur de såg på den uppkomna situationen med en ny fältansvarig. En tung börda föll också på skattmästaren som skötte ekonomin för verksamheten. Till följd av sjukdom kunde emellertid inte Åke Wiberg delta aktivt i de första kommittésammanträdena. Som hans ställföreträdare inträdde i stället hans medarbetare i Malmö Strumpfabrik direktör Carl-Willy Sjöholm.³⁸

Kostnaderna för 1951 års fältarbete uppskattades till mellan 50 000 och 70 000 kronor. Knappa 50 000 kronor fanns tillgängliga på Labrandaexpeditionens konto, men utöver

detta fanns det goda utsikter att få ett statsanslag på 5 000 kronor, en donation på 15 000 från Ferrolegeringars representant i Istanbul Olof Berg samt 10 000 kronor från en anonym givare – som mycket väl kan ha varit Åke Wiberg. Detta ansågs tillräckligt för att expeditionen skulle kunna genomföras.³⁹

Efter att grävningarna avslutats samlades Labrandakommittén i september 1951 för att utvärdera resultaten. Även denna gång representerades Åke Wiberg av direktör Sjöholm, men Wiberg avlämnade ändå en ekonomisk rapport. Kommittén menade att 1951 års kampanj skulle ses som en avslutning på grävningsarbetena i Labranda, men samtidigt konstaterades att det fanns behov av mindre uppföljningsarbeten. Dessutom måste området återställas och fynden säkras. Sammanlagt hade expeditionen kostat cirka 65 000 kronor varav 60 000 kunnat täckas med hjälp av donationer. Eftersom kommittén ansåg att utgrävningarna i Labranda var avslutade beslöts att 1951 års Labrandakommitté skulle upplösas och att skattmästare Wiberg skulle förvalta de dryga 5 000 kronor som fanns kvar på expeditionens konto samt förvara de handlingar som beskrev kommitténs arbete och expeditionens resultat.⁴⁰

Arbetet med att slutföra Labrandautgrävningarna både på plats och vetenskapligt gick emellertid långsamt. På initiativ av kungen konstituerades därför 1953 års Labrandakommitté den 4 mars detta år. Denna hade som uppgift att dels slutföra grävningsarbetet på plats under sommaren samma år, dels offentliggöra de vetenskapliga resultaten. Gösta Säflund engagerades återigen för att utarbeta ett grävningsprogram som skulle göra det möjligt att helt avsluta grävningarna.

Åke Wiberg var tillsammans med kungen den ende som fanns kvar från 1951 års Labrandakommitté. I övrigt ingick i

206 den nya kommittén även universitetskanslern Arthur Thomson som ordförande, förste hovmarskalk Erik P:son Wetter och som sekreterare Georg Z. Topelius. Eftersom Åke Wiberg fortfarande hade hälsoproblem kunde även direktör Sjöholm kallas in som hans ställföreträdare för att delta i kommitténs sammanträden.⁴¹

Jämfört med den tidigare kommitténs arbete kom Åke Wiberg att spela en betydligt mer aktiv roll både för att ordna upp ekonomin och för att förhandla med expeditionens deltagare, arkitekter som arbetade med rekonstruktionsritningar och olika organisationer. Som spindeln i nätet kom Åke Wiberg också att förmedla information mellan kungen, fältarbetarna, Svenska institutet, olika myndigheter och Labrandakommittén. I och med att Åke Wiberg visade ett sådant engagemang för verksamheten kom också medarbetarna att vända sig till honom både för att redovisa resultaten från utgrävningarna och för att lufta sina känslor då det uppkommit missämja mellan olika akademiska intressen.⁴²

Under två månader sommaren 1953 genomfördes utgrävningen åtminstone delvis efter planerna. Brister i förberedelsearbetet gjorde emellertid att den »städning« av området som planerats i stort sett uteblev. Sedan Gösta Säflund blivit sjuk och förts till Sverige för sjukhusvård övertogs grävningsansvaret av en av de kvarvarande arkeologerna, fil. lic. Eric Berggren. Men inte heller nu kunde utgrävningarna slutföras så att området kunde överlämnas till de turkiska myndigheterna. Labrandakommittén beslöt därför i december 1957 att planera för en ny avslutande utgrävning under 1959. Det ekonomiska och organisatoriska arbete som förknippades med denna fältkampanj sköttes i stort sett helt av skattmästaren Wiberg.⁴³

För denna mindre avslutningsexpedition ansågs en summa om 75 000 kronor som nödvändig (cirka 800 000 kronor

i 2006 års penningvärde). I arbetet ingick att iordningsställa grävningssplatsen samt att på ett lämpligt sätt ordna och överlämna fynden till de turkiska myndigheterna. Detta innebar även att vissa magasinsutrymmen skulle färdigställas.⁴⁴

Redan i samband med den inledande planeringen kontaktades Eric Berggren med en förfrågan om han kunde ta på sig ansvaret att vara expeditionsledare för den avslutande utgrävningen. Berggren konstaterade att han i och för sig var intresserad av att slutföra det arbete han påbörjat, men att han inte kunde delta i någon expedition under 1959. I stället förslög han att grävningen skulle flyttas fram ett år. Men Eric Berggren var även om så skedde tveksam till att engagera sig. Dels ansåg han sig ha ont om tid eftersom han arbetade med sin avhandling, dels ville han utvidga grävningen betydligt jämfört med kommitténs förslag. I en sådan utvidgad expedition ville Berggren engagera såväl svenska som danska forskare. Kostnaden för denna del av expeditionen var emellertid avsevärd, enligt Berggren cirka 136 000 kronor, vilket innebar att totalkostnaden för de båda grävningsexpeditionerna skulle uppgå till över 200 000 kronor. Om inte denna andra fas av grävningsarbetet genomfördes var Berggren tveksam till om han ville komma i fråga som grävningssledare.⁴⁵

Genomförandet av det som förväntades bli den sista grävningen i Labranda var således förknippat med två huvudproblem. Vem skulle vara expeditionsledare och vilken omfattning skulle utgrävningen ha? Åke Wiberg insåg att han inte själv kunde fatta de avgörande besluten i denna fråga utan valde att först lösa problemet med utgrävningens omfattning för att sedan ta ställning till vem som skulle leda projektet. På nyåret 1959 inbjöd han därför landets arkeologiprofessorer till ett möte i Stockholm. De som hörsammade inbjudan var alla överens om att den mindre utgrävningen

208 var att föredra och att det vore bra om Erik Berggren kunde åta sig uppdraget.⁴⁶

När Erik Berggren med hänvisning till sin arbetssituation i februari 1959 meddelade att han inte kunde genomföra grävningen uppstod nya problem för Åke Wiberg. Fler personer drogs in i diskussionen och det visade sig finnas djupa skillnader i synen på både hur arbetet borde läggas upp, vilka som borde delta och vem som skulle leda expeditionen. Ett namn som förordades av flera var fil. dr. Alfred Westholm från arkeologiska institutionen i Göteborg, men inte heller om hans namn rådde full enighet. Åke Åkerström, professor vid Westholms institution, konstaterade i ett brev till Åke Wiberg i mars 1959:

Vad målsättningen beträffar, är givetvis ett iordningställande av platsen det som närmast bör ske. Men då så mycket olust gått i hela företaget genom komplikationen med de medarbetare, som borde ha samverkat för ett gott resultat, så är det fara värt, att det blir ett fullständigt insomnande efter detta överlämnande.⁴⁷

Både Åkerström och Wiberg var medvetna om de motsättningar som fanns mellan olika akademiska intressen. Wiberg gick till och med längre än Åkerström i sin kritiska inställning. Han konstaterade:

År 1953 gick det hela i lås tack vare direktör Sjöholm, men jag kan nu inte lasta på honom något sådant. Själv är jag också minst sagt trött på allt vad Labranda heter, som jag har fått lägga ner ett orimligt arbete på under årtal utan den medverkan från arkeologerna, som jag tycker att man kunde vänta. [. . .]

För min del är jag mest inställd på att be doktor Westholm övertaga allt arbete med att röja platsen, eventuellt därutöver någonting i den mån det blir några pengar tillgängliga och ungefär på den linjen tillråda kommittén. Det skulle för mig vara en verklig lättnad att få överlämna mina metertjocka luntor till honom och få ägna mig åt något mera lustbetonat och betydelsefullt än Labranda, som nu under alltför många år kört i tomgång som följd av att arkeologerna inte ha ansett det vara en hederssak för dem som begrepp eller grupp betraktat att på allvar medverka till att det skulle bli resultat. Så ligger saken till och jag undrar, om någon vill påstå motsatsen. Att det måste bli slut på Labranda är uppenbart och jag hoppas och tror att så kommer att bli fallet sommaren 1960.⁴⁸

Uppdraget att slutföra Labrandautgrävningarna gick under våren 1959 till Alfred Westholm. I sitt arbete fick han allt stöd från Åke Åkerström, som främst från hemmaplan kunde bistå fältarbetarna med råd och synpunkter. Detta visade sig bli ett lyckokast för Labranda. När arbetet hade slutförts uttryckte Åke Wiberg sin stora tacksamhet över att Åkerström rekommenderat Westholm. Den senare hade varit både handlingskraftig och effektiv, menade Wiberg, och verkligen lyckats göra utgrävningarna till en framgång.⁴⁹

Åke Wiberg var själv en handlingens man och uppskattade den som kunde få saker och ting ur händerna. Han förefaller av den anledningen inte ha varit helt tillfreds med de akademiska kontakterna. Han var främmande för de personliga motsättningar som bromsade projektet och kunde inte förstå bristen på engagemang för det gemensamma arbete som man hade att utföra i Labranda. För Wiberg hade detta lett till »tusentals och åter tusentals skrivelser»

210 för att projektet skulle kunna genomföras.⁵⁰ Wiberg var själv van vid betydligt kortare beslutsvägar.

Arbetet med Labranda upphörde inte i och med att Wiberg lämnade sitt uppdrag. Utgrävningarna återupptogs 1979 och fortsatte in på 2000-talet under ledning av svenska arkeologer och har blivit en av Sveriges största arkeologiska satsningar.

ÖSTASIATISKA MUSEET

Samtidigt som Åke Wiberg var djupt engagerad i att organisera 1960 års Labranda utgrävning kontaktades han med en förfrågan om han ville bli ordförande i Östasiatiska museets nämnd. Enligt regeringsbeslut från april 1959 skulle nämligen statens samlingar av östasiatisk konst och arkeologiska fynd sammanföras till en ny administrativ enhet – Östasiatiska museet. Samordningen av detta arbete samt byggandet av och inflyttningen i nya lokaler skulle ledas av museets nämnd. Självskrivna ledamöter i nämnden var riksantikvarien och överintendenten för Nationalmuseum, och dessutom skulle regeringen utse en ordförande att leda nämndens arbete.

Redan tre veckor efter regeringens beslut utsågs Åke Wiberg till ordförande. Valet var kanske inte särskilt förvånande. Åke Wiberg hade ett väldokumenterat konstantresse och han hade i såväl Loka brunn som Labrandakommittén gjort sig känd som en drivande person. Han hade också under sin tid vid Statens konstråd haft nära kontakter med Nationalmuseum, bland annat genom att han ingick i den statliga Nationalmuseumutredningen. De nära kontakterna med kungen kan också bidra till att förklara valet av Åke Wiberg som Nämndens ordförande – kungen var nämligen en stark tillskyndare till bildandet av ett östasiatiskt museum. På för-

slag av nämnden utsågs intendenten vid Nationalmuseum Bo Gyllensvärd till museets föreståndare.⁵¹

Lokalbehoven skulle lösas genom att en av marinens lokaler på Skeppsholmen i Stockholm efter ombyggnad övertogs av museet. Anslag för ombyggnaden skulle lämnas av statliga lotterimedel, men däremot ställde sig regeringen avvisande till ett särskilt anslag för komplettering av samlingarna.⁵²

För att säkra museets möjligheter till inköp av nya föremål bildades i februari 1960 en särskild stödförening. I denna ingick från början ett mindre antal stiftare, som var och en betalade minst 10 000 kronor till en grundfond för föreningen – målet var att på detta sätt få in minst 100 000 kronor. I denna grupp återfanns framför allt företagsledare med ett intresse för asiatisk kultur, däribland även Åke Wiberg, som utöver de obligatoriska 10 000 kronor lämnade ytterligare 6 000 kronor för inköp.⁵³

Förutom med dessa 16 000 kronor kom Åke Wiberg på samma sätt som i Loka och Labranda att bistå museet framför allt genom donationer av olika konstföremål, vilket visas av följande exempel. I mars 1960 hade han kontakt med en samlare av östasiatisk konst som tidigare fått hjälp av Wiberg och Gyllensvärd att föra in indonesiska konstföremål till Sverige. Efter att ha gått igenom samlingarna avsånde Åke Wiberg följande brev till Bo Gyllensvärd:

Av Hans Ostelius har jag köpt samtliga tre träskulpturer. Jag är fullt medveten om att priset kanske inte just är billigt. [...] Härmed må vara huru som helst. Jag har köpt de tre skulpturerna och därmed är den saken klar. Jag är nöjd och belåten och glad över att ha kunnat medverka till att de komma att stanna i Sverige. [...] Det är nu två angelägenheter, som är orsaken till att jag skriver.

1. Nationalmuseum och därmed Östasiatiska Museet får som gåva den mindre av de tre träskulpturerna, den som stod en trappa upp. Den är, som Du vet, vackert och jag hoppas, att den skall komma att bli museet till någon glädje.

2. De båda andra träskulpturerna vet jag faktiskt inte vad jag skall göra med. Jag vill åtminstone inte för dagen skänka dem till museet. [...] Nu gäller det naturligtvis att se till att de båda träskulpturerna blir konserverade, så att de inte skadas.⁵⁴

För Åke Wiberg verkar intresset för asiatisk konst ha tagit fart på allvar i samband med uppdraget i Östasiatiska museets nämnd. Under de följande åren bidrog han med donationer till museet samtidigt som han byggde upp en egen samling med konst och konstföremål från Kina och Japan.

Åke Wibergs arbete i Östasiatiska museets nämnd var framför allt koncentrerat till ombyggnaden av museets lokaler och verksamhetens start. Kungl. Byggnadsstyrelsen ansvarade för både utformning av planritningar och ombyggnadsarbete. Under förberedelsearbetet agerade Byggnadsstyrelsen mycket självständigt, vilket Åke Wiberg starkt vände sig mot. Han konstaterade i maj 1961 att det inte fanns »tillstymmelse till varken samarbete eller samråd – vi har hittills inte fått tillfälle att yttra oss över några ritningsförslag«. ⁵⁵ Åke Wibergs misstro mot Byggnadsstyrelsen grundades framför allt på ett tidigare ombyggnadsuppdrag för Kungliga Operan, vilket avsevärt överstigit de ursprungliga kostnadsberäkningarna. Behovet av samråd löstes under sommaren då kontakterna mellan Östasiatiska museets nämnd och Byggnadsstyrelsen etablerades. ⁵⁶

Ombyggnaden av marinens lokaler kunde inledas efter att regeringen i juni 1961 anslagit 2,1 miljoner kronor av lot-

terimedel till projektet. I och med att i stort sett alla förberedelser var klara kunde ombyggnadsarbetet inledas omgående. Det kapital som anslogs skulle endast täcka byggkostnaderna, varför det ålåg museets nämnd att samla in de 700 000 kronor som man beräknade att själva inredningsarbetet skulle kosta. Frågan om finansieringen tycks ha lösts utan större problem. Förutom H. M. Konungen återfanns bland annat Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse samt Åke Wibergs Stiftelse som anslagsgivare.⁵⁷

I och med att Östasiatiska museets nämnd stod som ansvarig för de mottagna anslagen, hade man också ett tydligt ansvar, både praktiskt och ekonomiskt, för hur inredningsarbetet genomfördes. I egenskap av ordförande hade Åke Wiberg kontrollen över ekonomin och var av det skälet särskilt mån om att upphandlingar och redovisningar skedde på ett korrekt sätt. Detta innebar bland annat att han i detalj gick in och granskade enskilda fakturor och arbeten. I samband med detta kom projektets arkitekt att råka ut för hans misshag:

Ännu har jag sett för ringa resultat av P.O:s arbete och jag skall medgiva, att jag inte har något grepp om vad han har gjort eller vad det är för någonting vi väntar på, om det kommer att bli högklassigt m.m. Provet beträffande skärmen var, som Du vet, fullkomligt vettlöst, men kostade säkerligen en hel del pengar. Det är inte sådant jag vill ha fram utan förslag, som är genomförbara och inte belastade med olägenheter av sådant slag, att man redan från början kan se att det hela är misslyckat.⁵⁸

Museets chef Bo Gyllensvärd gick snabbt till försvar för både arkitekt och arbetet med museets inredning:

Det är visserligen sant, att hans första förslag till måleriskärm ej var acceptabelt, men jag tror icke han kan lastas helt härför. Då ett liknande skärmsystem aldrig tidigare utförts, måste man i ett dylikt fall söka sig fram. Måste själv taga på mig en del av ansvaret härför. Även om vi museimän i Dina ögon äro en samling opraktiska idioter, så tror jag inte vi ha varit värre i detta fall, än då det exempelvis gällde motsvarande arbeten i andra museer.⁵⁹

När arbetet väl var slutfört förefaller alla – inklusive Åke Wiberg – ha varit mycket nöjda med resultatet.

Redan i samband med att inredningsarbetet startade förslög Åke Wiberg att Östasiatiska museets nämnd skulle engagera »någon effektiv, drivande, kunnig, kulturintresserad och erfaren man från näringslivets led« för att hjälpa till med inköp, beställningar och avtal. En person från näringslivet, menade Åke Wiberg, var ofta driven i förhandlingar och visste hur dylika affärer skulle organiseras. Själv ansåg han sig vara alltför belastad av arbetet inom nämnden för att även ta på sig detta ansvar. Han fick stöd för detta förslag, och till hjälp engagerades två av näringslivets toppar: Nordiska Kompaniets chef Rudolf Kalderen och direktören vid Bahco Sten Widell. Wiberg var mån om att betona att Kalderens uppdrag inte skulle innebära att NK fick någon fördel som leverantör till museet.⁶⁰

Det positiva mottagande som inredningsarbetet senare fick av kungen bör ha lugnat såväl Åke Wiberg som de övriga ledamöterna i nämnden.⁶¹ Detta var indirekt också en bekräftelse på att sammansättningen av personer som arbetat med projektet varit den rätta.

Åke Wiberg ville att arbetet med Östasiatiska museet skulle avslutas med en ståtlig invigning, med såväl kungen

som utländska diplomater närvarande. Det var särskilt viktigt, menade han, att museet var klart att öppnas till november 1962, eftersom det då kunde ske i samband med kungens åttiöårsdag. Redan under hösten 1961 insåg emellertid Åke Wiberg att detta skulle innebära att arbetet med projektet måste forceras för att bli klart. I kontakter med övriga medlemmar i nämnden poängterade han att den 1 november var stoppdatum, men bland andra nationalmuseichefen Carl Nordenfalk var tveksam till om överflyttningen av museets föremål skulle hinna genomföras till dess.⁶²

Även denna gång kunde kontakterna med kungen lugna Åke Wiberg. Även om kungen uppskattade tanken att museet skulle färdigställas till november 1962, menade han att det vore oklokt att forcera arbetet. Detta var en typ av projekt som krävde sin omtanke för att det skulle bra. Dessutom menade kungen att man i samband med invigningen borde ordna ett symposium med utländska och svenska forskare. Detta kunde vara svårt att arrangera med så kort varsel och dessutom lämpade sig senvåren bättre för en invigning eftersom ljusförhållandena då var så mycket bättre än i november.⁶³

Detta var en senareläggning som Åke Wiberg hade lätt att acceptera, men redan under hösten 1962 inleddes förberedelserna för den kommande invigningen. För Åke Wiberg kom detta att bli något av en höjdpunkt på hans kulturella arbete och kanske också i hans liv. Aldrig tidigare hade hans engagemang resulterat i något så påtagligt som en museiinvigning och aldrig tidigare hade han haft möjlighet att vid ett och samma tillfälle samla representanter för kungahus, regering, konstvärld och näringsliv.

Åke Wibergs personliga engagemang för invigningen var inte att ta miste på. Den stora middagen den 18 maj 1963 skulle avhållas på Grand Hotel och Wiberg betonade att

216 han var inställd på att betala kostnaderna. Med sin erfarenhet av sällskapslivets formella och informella koder var Åke Wiberg rätt person att styra inbjudningar och aktiviteter på invigningen. På hans initiativ – och sannolikt också med hans finansiering – skulle en särskild minnesplakett delas ut av nämndens ordförande till alla som på ett eller annat sätt varit delaktiga i museets tillkomst, sammanlagt drygt 25 personer.⁶⁴

KULTUR, POLITIK OCH KONTAKTER

Åke Wiberg ägnade en stor del av de sista decennierna av sitt liv åt olika kulturella verksamheter. Redan under det tidiga 1940-talet hade han varit engagerad i dessa frågor framför allt som konstsamlare och mecenat. I och med tillträdet som styrelseordförande i Statens konstråd 1944 kom emellertid samlande och understödjande verksamhet att kombineras med politik. Åke Wibergs kännedom om hur politiska beslut förankrades samt hans personliga kontaktnät med politiker från olika partier kom att vara till fördel för alla de kulturella verksamheter som han engagerades i. Särskilt viktigt var detta ur ekonomiskt perspektiv. De kulturella institutioner som Wiberg arbetade med hade alla dålig ekonomi och han kunde fungera som en politisk dörröppnare och vara behjälplig för att få utökade anslag.

Även hans goda kontakter med industriföretag och industrins företrädare kunde ibland få positiva effekter för de kulturella institutionerna. Men så långt som till att be om ekonomiska bidrag från industrikollegor gick sällan Åke Wiberg. Sannolikt tyckte han detta var genant med tanke på de egna ekonomiska resurserna.

För Åke var de kulturella frågorna så viktiga att han utan problem samarbetade över partigränserna. Detta visades

speciellt under arbetet med Statens konstråd där han med kraft försvarade den ursprungliga idén med Konstrådet, som den en gång presenterades av den socialdemokratiska ecklesiastikministern Arthur Engberg.

Till skillnad från arbetet i Konstrådet var engagemangen i Loka brunn, Svenska institutet, Labrandakommittén och Östasiatiska museet nära förknippade med Wibergs relation till kungahuset. Åke Wiberg verkar ha haft de första närmare kontakterna med hovet via Riksmarskalksämberet 1948, då han utsågs både till styresman i Loka brunn och till styrelsemedlem i Atheninstitutet. Kontakterna med kungen var uppenbarligen något som han satte stort värde på.

Efter att Åke Wiberg lämnat rikspolitiken 1950 kom hans tid att delas mellan förvaltningen av den egna företagsgruppen och de olika kulturella engagemangen. Detta innebar att han periodvis var djupt involverad i sina ideella uppdrag.

MED ÅKE WIBERG som huvudägare i Malmö 219
 Strumpfabrik från början av 1940-talet inträdde
 en period av förändring i företaget, inte bara på
 det organisatoriska planet utan också vad avsåg använd-
 ningen av vinstmedlen. Redan tidigare hade vinstutdel-
 ningen periodvis varit begränsad och kapital hade i stället
 använts för att konsolidera verksamheten, men under 1940-
 talet blev det uppenbart att företaget tjänade andra syften
 än att bygga upp enskilda personers förmögenhet.

Särskilt tydligt var detta när Åke Wiberg under senare
 delen av 1940-talet systematiskt började ge gåvor till perso-
 ner och organisationer, efter att tidigare främst ha satsat på
 att utveckla Strumpfabrikens ansvar för de anställda. Detta
 var emellertid inget unikt utan mer ett tecken i tiden. I flera
 svenska företag ökade det sociala ansvarstagandet under
 1940-talet.

FÖRETAGSPATRIARKEN

Under 1930-talet hade mycken kraft ägnats åt att bygga upp
 Strumpfabrikens kapital och ge bolaget en struktur och
 verksamhet som kunde trygga en långsiktig överlevnad.
 Gradvis ökade också företagens engagemang för de anställda.
 Till att börja med tog detta formen av förbättrade
 arbetsförhållanden, till exempel tydligare reglerad arbetstid
 och luftkonditionering i fabriken lokaler. Dessa åtgärder
 hade delvis tillkommit för att man skulle kunna locka till sig

220 och behålla arbetskraft under 1940-talets första krigsår. Arbetarnas hälsa och välbefinnande hade blivit en företagsresurs.

Bakom denna satsning på arbetarna låg också en attitydförändring som delvis hade politiskt ursprung. Särskilt från socialdemokratiskt håll betonades behovet av social jämställdhet i samhället och värnandet om arbetarklassen som grupp. I överförd form kom detta att påverka hur enskilda företag utformade både arbetarskydd och ordnade förut-sättningarna för gemensam verksamhet hos arbetarna.

Mellan- och efterkrigstidens företag länkades ofta samman med de lokala idrottsrörelserna. På små orter blev inte sällan ort- och företagsnamn detsamma som idrottsföreningens namn. Ett exempel på detta var fotbollsklubben Billingsfors – från orten med samma namn och med nära kontakter till det lokala Billingsfors pappersbruk – som efter endast en säsong och med tre erövrade poäng tvingades lämna allsvenskan. Trots denna snöpliga sorti bidrog fotbollen till att skapa en lokal sammanhållning som även stärkte företaget.¹

Riktigt lika enkelt att skapa sammanhållning var det säkert inte på en stor ort som Malmö, men satsningen på både gemensamma aktiviteter för fritiden och en bra arbetsmiljö var faktorer som gjorde det möjligt att behålla och kanske till och med locka till sig kvalificerad arbetskraft.

Flera viktiga förändringar hade tillkommit redan under mellankrigstiden. I samband med att Strumpfabriken flyttade in i nya lokaler på Trelleborgsvägen i Malmö 1929 inrättades ett marketenteri där personalen kunde köpa kaffe, smörgåsar och kaffebröd. Företaget subventionerade verksamheten genom att inte ta ut någon lokalhyra eller kostnadsersättning för vatten och elektricitet, medan själva rörelsen drevs i privat regi. Allteftersom fabriken och anta-

let anställda växte under 1930-talet ställdes större krav på kaféverksamheten. Nya lokaler anskaffades och även varma rätter serverades. Under 1940-talet, då över 200 varmrätter per dag serverades, kunde rörelsen alltmer liknas vid en restaurang.²

Företagets sociala ansvar för de anställda kom också till uttryck under 1930-talet då en arbetarnas sjukkasse bildades vid Strumpfabriken. Vid denna tid var det ovanligt att företagen startade egna sjukkassor för arbetarna. Dessa var i stället hänvisade till den allmänna sjukkassan och till den frivilliga sjukförsäkring som kunde tillhandahållas av vissa fackförbund. Genom att medlemskapet i Malmö Strumpfabriks Arbetares Sjukkasse gjordes obligatoriskt kom samtliga anställda och deras familjer att få del av ersättning vid sjukdom samt mot en mindre tilläggsavgift även fri läkarvård – av en läkare och en sköterska anställda av företaget – för hela familjen samt fri begravningshjälp. Vid sidan av avgifter finansierades verksamheten genom tillskott från företaget samt genom de löneavdrag som de anställda som kom för sent till arbetet fick vidkännas.³

Redan under mellankrigstiden visade således Strumpfabriken ett intresse för att förbättra de sociala förhållandena. De åtgärder som vidtogs kan ses som en förlängning av det patriarkala ansvar som redan under 1800-talet funnits vid många företag, bland annat vid de svenska järnbruken. Med Åke Wibergs slutliga övertagande av Strumpfabriken 1940 kom denna satsning att intensifieras än mer.

Ett viktigt bidrag till denna verksamhet skedde 1941 då Strumpfabriken erbjöds att förvärva en större fastighet på drygt 86 000 kvadratmeter mark där Skidförbundet tidigare under en längre tid lagt ut skidspår. Ägaren till området hade för avsikt att stycka upp marken i tomter för villabyggnad, men innan detta kom till stånd kontaktades Wi-

222 berg av Skidförbundets Malmöavdelning med en förfrågan om inte Strumpfabriken var intresserad av att köpa marken för att bygga en fritidsgård för personalen och samtidigt bevara de befintliga skidspåren och vandringslederna.⁴ Åke Wiberg var inte sen att nappa på förslaget och förvärvet kom snabbt till stånd. Redan våren 1942 öppnades det nya semesterhemmet – Frostavallen – med 24 sängplatser och en stor matsal med plats för ett femtiotal personer. Under semestertid kunde personalen mot en låg avgift stanna på semesterhemmet med helpension och under sex veckor på sommaren var lokalerna öppna för de fabriksanställdas barn.

På Åke Wibergs initiativ bildades 1941 också Malmö Strumpfabriks Konstförening som den första i sitt slag i staden. Syftet var att uppmuntra de anställdas konstintresse, vilket ju också låg Wiberg varmt om hjärtat. Konstutställningar ordnades i marketenteriet och mot en årsavgift på fem kronor och med tillskott från bolaget deltog medlemmarna i den årliga utlottningen av konstverk. Redan under det första verksamhetsåret hade föreningen över 460 medlemmar.

Åke Wibergs intresse för personalfrågor sammanföll med Strumpfabrikens behov av att säkra tillgången på kvalificerad arbetskraft. Kriget och inkallelsorna gjorde det svårare att finna personal och för att locka ny arbetskraft till företaget var det viktigt att kunna erbjuda en god arbetsmiljö. Detta insåg även Åke Wiberg. De åtaganden som han personligen låg bakom på detta område låg i linje med hans allmänna inställning till företagarens ansvar. Den ökade satsningen på personalen märktes också vid företagsledningens sammanträden. Under 1930-talet hade tekniska och marknadsorienterade frågor dominerat mötena, men under 1940-talet förekom ofta diskussioner med anknytning till personalen.

För att hålla samman personalfrågorna bildades en särskild »socialavdelning«. Där samlades verksamheter som tillkommit utöver det traditionella arbetarskyddet. År 1943 omfattade denna sociala avdelning 16 definierade verksamheter, bland annat:

- Semesterhemmet Frostavallen.
- Semesterhemmet Tallhem för arbetarkvinnor i Skåne.
- Sparbanksbok med 100 kronor insatt som gavs till alla nyfödda barn till företagets anställda.
- Bibliotek.
- Läkare och sjuksköterska.
- Kurser i bland annat barnavård, språk, matlagning, porslinsmålning och lampskärmssömnad.
- Idrottsföreningar som fotbollssektion, skytteförening och bowlingklubb.
- Gratis deklarationshjälp.⁵

Den sociala avdelningens verksamhet leddes till att börja med av Åke Wibergs sekreterare, men då hon från december 1944 delade sin arbetstid mellan Malmö och Stockholm fanns det behov av en ny organisation där ansvaret fördelades mellan företaget och de anställda. I ett brev ställt till Svenska Textilarbetarförbundets avdelning 15 i Malmö konstaterade Åke Wiberg:

Erfarenheten har visat, att det samarbete, som består mellan de anställda och fabriken i sjukkassan går mycket väl. Sjukkassan ledes som bekant av en styrelse med representanter från de olika kategorierna. Fabriken lämnar för sin del ett anslag, över vilket styrelsen förfogar i likhet med sjukkassans övriga inkomster.

Jag har nu tänkt mig den möjligheten, att man skulle

inordna allt vad som anses falla inom ramen för socialt arbete under en socialavdelningens styrelse, vari efter mönster av sjukkassan företrädare för de anställda och företaget skulle hava säte. Jag begagnar detta tillfälle att understryka, att socialavdelningen ingalunda är något självändamål, utan att social verksamhet i ett företag har till syfte att vara till de anställdas gagn. Jag vågar också hysa den förhoppningen, att det skulle vara värdefullt, om de anställda själva ville medverka i ledningen för en social verksamhet. [...]

Vad de olika styrelserepresentanterna beträffar vill jag poängtera vikten av att dessa komma att utgöras av icke endast manliga utan också kvinnliga anställda och böra styrelseledamöterna verkligen ha ett intresse för och vilja att genom sitt arbete i styrelsen verka för trevnad och gagn åt sina kamrater i företaget.⁶

I fortsättningen av brevet drog Wiberg upp riktlinjerna för hur han förväntade sig att den sociala avdelningens verksamhet skulle organiseras och bedrivas. Bland annat förslog han inrättandet av en personalens lånekassa. Denna fråga hade tidigare fallit på att Textilarbetarförbundets avdelning 15 inte varit beredd att bistå med hälften av kapitalet till verksamheten. Wiberg åtog sig nu att via Strumpfabriken tillskjuta hela den summa – 5 000 kronor (cirka 90 000 kronor i 2006 års penningvärde) – som planerades som grundplåt. Lån från kassan skulle framför allt beviljas vid »tillfällig obräknad penningförlägenhet« och skulle inte räntebelastas.⁷

Åke Wibergs intresse för att lösa de anställdas ekonomiska problem sträckte sig emellertid längre än så. För att hjälpa de anställda med bostad ställde både Åke och Magnus Wiberg upp som borgensmän för de arbetare som ville bygga ett eget hem. På det praktiska planet genomfördes dessa

transaktioner genom att den lånesökande själv etablerade kontakt med en bank och förberedde lånet. En eventuell borgen var således inte beroende av någon speciell bank, utan kopplades till den lånesökandes bankkontakt.

Till det yttre verkade det som om bröderna Wiberg gick i personlig borgen, men i själva verket behandlades varje nytt husbygge på extra bolagsstämma, där Strumpfabriken garanterade att Åke och Magnus Wiberg personligen inte skulle vara betalningsansvariga om låntagaren fick betalningsproblem, utan då skulle företaget träda in som underborgensman. Detta förfarande dokumenterades endast i protokollen från de extra bolagsstämmorna.

Denna borgensverksamhet startade i samband med krigsslutet då kreditsituationen lättade och nyproduktionen av bostäder ökade. Från slutet av 1945 fram till 1948 gick bröderna Wiberg in som borgensmän cirka 2–3 gånger per år i samband med att de anställda beviljades banklån.⁸ Verksamheten var således inte särskilt omfattande. Det mest intressanta är i stället det principiella agerandet från fabriken ägare.

Vid vissa svenska företag, bland annat Nordiska Kompaniets verkstäder i Nyköping, gick företaget in som direkt kreditgivare för motsvarande cirka 15 procent av byggkostnaden då en anställd ville bygga ett egna hem. Långivningen grundades på ett samarbete mellan kommunen och den lokala sparbanken och innebar inte någon påtaglig risk för NK:s verkstäder: dels hade man kontroll över vilka som skulle få dessa lån, dels kunde man göra avdrag för ränta och amortering direkt från den anställdas lön. Systemet innebar således både en social och en ekonomisk kontroll från arbetsgivarens sida.⁹

Risktagandet för Malmö Strumpfabrik var större. Visserligen hade man en social kontroll över vilka som skulle beviljas lån, men genom att det var fråga om ett borgensåta-

226 gande kunde det vara förenat med problem att ta sig ur kontraktet om till exempel den anställde slutade på företaget. Borgensförbindelsen – sannolikt för topplånet – var dessutom förknippad med en högre risk än den in-tecknings-säkerhet som kunde täcka de första 50–60 procenten av byggkostnaden.

Engagemanget för de anställdas bostadssituation vid Malmö Strumpfabrik kan förklaras på flera sätt. Det är uppenbart att detta var en fortsättning på den arbetarvänliga politik som Åke Wiberg stod för, men det kan också ses som ett sätt för företaget att behålla strategiskt viktig arbetskraft. Om man lyckades med detta var inte heller den ekonomiska risken särskilt stor.

GÅVOR OCH VERKSAMHETSSTÖD

Åke Wiberg hade i grunden ett intresse för sociala frågor och hjälpverksamhet. I egenskap av politiker och företagsledare kom han också i nära kontakt med nationella insamlingar av olika typer. Redan 1940 figurerade Strumpfabriken som en av flera donatorer inom Malmöns näringsliv vid starten av barnkrubbor runt om staden.¹⁰ För Strumpfabriken var sannolikt detta särskilt behjärtansvärt. En mycket stor del av arbetskraften utgjordes av kvinnor, som i det traditionella industrisamhället även hade ansvaret för barn och hushåll. Särskilt under krigstiden var det viktigt att göra vad som var möjligt för att säkra tillgången på arbetskraft.

Under de följande åren förekom då och då att Strumpfabriken iklädde sig rollen som donator på initiativ av Åke Wiberg. Huvudsakligen gick bidragen under denna tid till kulturella verksamheter. Under andra halvåret 1943 donerades 10 500 kronor till olika kulturella organisationer. Det största anslaget, 8 000 kronor, fick Nordiska konstförbun-

det för södra Sverige. Utöver detta gavs även mindre gåvor till Åke Wibergs studentnation, Göteborgs nation, vid Lunds universitet och till landshövding Arthur Thomson för att användas till välgörande ändamål.

Den intressantaste donationen hösten 1943 var emellertid inte i pengar utan hade sitt ursprung i en direkt förfrågan från Nationalmuseum till Åke Wiberg om denne kunde köpa en tavla av Kurt Jungstedt och skänka den till Nationalmuseum. I likhet med andra donationsfrågor behandlades denna på en extra bolagsstämma med Strumpfabrikens delägare, vilka också biföll förslaget.¹¹ Denna förfrågan visar att Åke Wiberg redan då hade skaffat sig ett visst rykte som generös donator, men kan också hänga samman med att han påföljande år valdes att ingå i den särskilda Nationalmuseikommission som tillsattes. Om donationen bidrog till att Wiberg hamnade i kommissionen eller om donationen tillkom som en följd av att han skulle komma att ingå i denna är dock osäkert.

Fram till 1944 hade donationsverksamheten varit relativt begränsad och under kontroll av samtliga delägare. Efter som Åke Wiberg själv kontrollerade 1 397 av bolagets 1 400 aktier får besluten på de extra bolagsstämmorna mest ses som en formsak. Men under 1944 ändrades både donationsverksamhetens organisation och omfattning.

Den 15 januari 1944 fick Åke Wiberg ett brev från Arvid Lindau på Bakteriologiska institutionen vid Lunds universitet. Att döma av tonen i brevet var Wiberg och Lindau sedan tidigare bekanta, vilket säkert gjorde det lättare att be Wiberg om en ekonomisk tjänst:

Broder

Då jag från Malmö erfarit att Du mera sällan får tid till Skåneresor, så kan jag ej personligen uppsöka Dig

i nedanstående angelägenhet, utan får på detta sätt framföra vad jag har på hjärtat. Det är med kännedom om Dina vida allmänintressen och Ditt starka sociala patos, som jag väljer att vända mig till Dig. [...]

I detta läge ser jag ej någon annan utväg än att vädja till privat initiativ och hjälp, vilket jag aldrig förut gjort för institutionens räkning. Härav framgår vår extraordinära situation. Bifogade kostnadsberäkning visar, att ett belopp av kr. 10.000 skulle vara erforderligt för undersökningen i fråga, vilken undersökning betydligt svällt ut sedan den planerades. [...]

Blindtarmsinflammation är en sjukdom som varje lekman känner till och dess effektiva bekämpande kan påräkna allmänt intresse. Jag anser, att vi ha rätt så goda utsikter att verkligen uppnå positiva resultat av värde. Därför är jag också förvissad om, att den person, som genom ekonomiskt bistånd möjliggör detta arbete, i vida kretsar i vårt land skulle hälsas som framlyst och som en allmänhetens välgörare. Det är därför jag vänder mig till Dig. Ett jakande svar skulle betyda oerhört för oss och stimulera oss till att göra vårt allra bästa att motsvara Ditt förtroende.¹²

För att kunna slutföra forskningen om betydelsen av tarmbakterier vid blindtarmsinflammation, var Bakteriologiska institutionen hänvisad till privata finansiärer. Eftersom specialister kallats in från Danmark för att genomföra delar av arbetet skulle utebliven finansiering snabbt kunna leda till att hela projektet kapsejsade. Redan fem dagar senare, den 20 januari, hade Åke Wiberg inkallat en extra bolagsstämma för att ta ställning till Lindaus förfrågan.

Bolagsstämman biföll Lindaus begäran under förutsättning att bolaget inte framstod som bidragsgivare utan att

Strumpfabrikens vd Åke Wiberg stod som donator.¹³ Bolagsstämman protokoll ger inga uppgifter om hur frågan behandlades vid mötet, men man kan förmoda att Wiberg i egenskap av sammankallande såg denna fråga som viktig. Detta bekräftas också av att Lindaus begäran var enda punkt på dagordningen. Wibergs intresse för forskning – särskilt då den bedrevs vid Lunds universitet – bidrog sannolikt till det positiva utfallet.

De flesta anslag som beviljats tidigare hade varit betydligt mindre än de 10 000 kronor som nu donerades (motsvarande 180 000 kronor i 2006 års penningvärde). Även om Strumpfabriken ställt upp för sina anställda kan man inte utesluta att vissa grupper kunde komma att opponera sig mot att företagets pengar på detta sätt gick till en väsensskild verksamhet. Det är därför inte särskilt förvånande att bolagsstämman inte ville att Strumpfabrikens namn förknippades med donationerna utan att i stället Åke Wiberg själv framstod som donator. Med tanke på den donationsverksamhet som följde under åren blir detta än mer begripligt. Samtidigt hade Åke Wiberg knappast något emot att framstå som en generös donator.

Redan i februari 1944 fick Åke Wiberg anledning att tydligare förklara sin inställning till företagets donationsverksamhet. Vid en extra bolagsstämma, som återigen hade som enda fråga att diskutera bolagets donationer, konstaterades:

Som en följd av kriget hade på många håll en bekymmersam situation uppstått, inte minst för barn och gamla. Under dessa förhållanden borde de personer och företag, som därtill hade ekonomiska möjligheter, visa en god allmänanda genom att hjälpa. Önskvärt vore, att bistånd ej endast lämnades för humanitära ändamål utan därjämte och inte minst för vetenskap-

230 liga och kulturella syften. Ett lands framåtskridande vore i hög grad beroende av dess kultur och vetenskap. Med den samhällsordning, som vore för handen, kunde man inte påräkna att det allmänna skulle till förfogande ställa de medel, som erfordrades för att ur landets synpunkt önskvärda syften bleve på tillbörligt sätt tillgodosedda. Den moraliska skyldighet, som sålunda finge anses vara för handen, kände bolaget starkt.¹⁴

För Åke Wiberg var således det sociala patoset levande, och särskilt i en tid av krig och flyktingproblem fanns en genuin önskan att hjälpa. Samtidigt som detta principuttalande antogs av den extra bolagsstämman beviljades enhälligt ett belopp på hela 100 000 kronor (cirka 1,8 miljoner kronor i 2006 års penningvärde) till drottning Victorias Vilohem för verksamhet i Sverige. Detta var den dittills största summa som beviljats som donation från Malmö Strumpfabrik. Beloppet var desto mer uppseendeväckande eftersom Strumpfabriken 1943 redovisade en vinst efter skatt på 175 000 kronor.

Vid sidan av de humanitära ändamålen lyfte Åke Wiberg även fram kultur och vetenskap som viktiga områden för företagets donationer. Båda dessa områden hade tidigare fått del av bolagets anslag men allteftersom sociala problem eliminerades efter kriget kunde man förmoda att de skulle bli allt viktigare.

När storleken på anslagen började stiga framstod det också som än viktigare att bolagets namn inte förekom som anslagsgivare. Vid den extra bolagsstämman i februari 1944 konstaterades:

I samband med i föregående paragraf angivet beslut uttalade bolagsstämman önskvärdheten av att bola-

gets namn icke offentliggjordes utan hemställde, att verkställande direktören måtte påtaga sig att i eget och helst även sin hustrus namn överlämna såväl detta bidrag som andra, vilka bolagsstämman komma att besluta i enlighet med det principuttalande, som ovan verkställts.¹⁵

Donationsverksamheten fortsatte under andra hälften av 1940-talet på ungefär oförändrad nivå, det vill säga med donationer på mellan 100 000 och 200 000 per år. Några dramatiska förskjutningar mellan de olika typerna av mottagare förekom inte. Vid sidan av de tre huvudområdena – kultur, vetenskap och välgörenhet – beviljades även anslag till politisk verksamhet, framför allt till konservativa studentorganisationer och borgerliga samverkansföreningar.

Åke Wiberg hade valt att sammankalla en extra bolagsstämma varje gång en ny donation eller gåva skulle beslutas. Detta var naturligtvis ett tidsödande och besvärligt sätt att hantera ärendena, inte minst för Åke som under långa sammanhängande perioder vistades i Stockholm. För att underlätta behandlingen beslöt en extra bolagsstämma i januari 1945 att bemyndiga verkställande direktören »att i den omfattning och till de ändamål, han själv önskade, i fortsättningen göra sådana utbetalningar, som skulle belasta gåvors konto«.¹⁶ I praktiken kom därefter gåvor och donationer att sammanställas kvartalsvis och i efterhand godkännas av bolagsstämman.

Med detta beslut hade verksamheten i stort sett blivit en institutionaliserad del av Malmö Strumpfabriks rörelse och skulle så förbli under flera år. Det var också en bekräftelse på Åke Wibergs i stort sett oinskränkta makt över företaget.

Under de följande åren kom Strumpfabrikens donationer alltmer att riktas mot kulturell verksamhet och allt mindre

232 mot humanitära insatser. Under 1948 fick olika kulturinrättningar, bland annat museer och konstföreningar, över 75 000 kronor i anslag, vilket var mer än hälften av vad som lämnades ut som gåvor detta år (se tabell 10). Den största anslagsmottagaren var emellertid Loka brunn som i december 1948 fick 50 000 kronor. Denna donation följdes upp med ytterligare 100 000 kronor i februari året därpå.¹⁷ Det är uppenbart att donationer av denna storlek påtagligt påverkade bolagets ekonomi, vilket man bör ha i åtanke då man bedömer företagets bokförda vinst under 1940- och 1950-talen.

Tabell 10. Donationer och gåvor beviljade av Malmö Strumpfabriks bolagsstämmor 1948

Kulturinrättningar	75 432:60
Politisk verksamhet och samhällsanalys	24 700:-
Studering- och ungdomsverksamhet	6 725:-
Humanitär verksamhet	2 285:-
Skytteföreningar	1 100:-
Enskilda personer	4 350:-
Odefinierade anslag till enskilda personer	29 000:-
Summa kronor	143 592:60

Källa: Malmö Strumpfabrik, protokoll från bolagsstämmor 1948, MSA.

Åke Wiberg engagerades ofta starkt i de frågor som för tillfället intresserade honom. Det var inte bara Loka brunn som drog fördel av detta utan även till exempel Nationalmuseum och Ibero-amerikanska sällskapet. Även enskilda personer som på något sätt vunnit Wibergs gillande eller som gjort tjänster åt Strumpfabriken kunde ibland få relativt stora gåvor, men det var inte alltid som gåvorna hade så

rationell grund. I sina dagboksanteckningar nämner Tage Erlander att han i maj 1949 övertalades att förmedla 2 500 kronor till konsthistorikern Aron Borelius från Åke Wiberg. Tage Erlander hade tidigare hjälpt sina studiekamrater från studieåren i Lund, men att fungera som ombud för Wiberg – även om gåvan förmedlades i Erlanders namn – var inget som han önskade sig, tvärtom kände sig Erlander skuldsatt till Wiberg genom detta, vilket han sannerligen inte ville.¹⁸

Men det var inte bara företagare och kulturpersonligheter som kunde komma i åtnjutande av bidrag från Åke Wiberg. Även vanliga människor med behjärtansvärda behov fick del av gåvorna. Särskilt positivt såg Wiberg på ungdomar som ville utbilda sig. Ett exempel på detta var ett anslag på 800 kronor som i april 1949 beviljades en tidigare anställd sömmerska vid Strumpfabriken för att dottern skulle kunna utbildas till tandsköterska.¹⁹

Någon mer utvecklad koppling mellan Wibergs donationer och hans politiska verksamhet verkar inte ha funnits under 1940-talet. Visserligen beviljades anslag till olika borgerliga politiska organisationer, men de intog inte någon dominerande roll i anslagsgivningen. Genom sitt engagemang i högerpartiets finanskommitté vid mitten av 1940-talet fick Åke Wiberg inblick inte bara i de olika länsavdelningarnas ekonomi utan också i ungdomsförbundets. Trots att de periodvis hade stora behov av kapitaltillskott förefaller inte Åke Wiberg ha stöttat dem ekonomiskt, i varje fall inte direkt. Kanske berodde detta på att högern i Malmöhus län inte visade några större underskott. Däremot understödde han andra borgerliga politiska sammanslutningar i Sydsverige, till exempel Malmö Borgerliga Valmansförening som 1944 fick 10 000 kronor som donation.

I samband med det industriella genombrottet skapades både i USA och runt om i Europa ett flertal stiftelser inriktade på utbildning och forskning. I Tyskland bildades Alexander von Humboldt-Stiftung 1860 och Carl-Zeiss-Stiftung 1889 för att främja vetenskaplig forskning. I USA tillkom liknande stiftelser i början av 1900-talet, med Carnegiestiftelsen 1911 och Rockefellerstiftelsen två år senare som två av de viktigaste. Den internationellt mest berömda svenska stiftelsen är utan tvivel Nobelstiftelsen, som skapades genom Alfred Nobels testamente 1895. Med denna stiftelses inriktning belönades de stora landvinningarnas forskning, men den skapade mer sällan förutsättningar för denna forskning. Det gjorde däremot Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse, som bildades 1917.

Knut Agathon Wallenberg hade som en av arvtagarna till Stockholms Enskilda Bank under de sista decennierna av 1800-talet och början av 1900-talet byggt upp en avsevärd förmögenhet.²⁰ Vid donationstillfället bedömdes den uppgå till ca 55 miljoner kronor, varav 27 miljoner avsattes till den ursprungliga donationen. Genom ytterligare kapitalöverföringar kunde stiftelsens förmögenhet successivt ökas och i början av 2000-talet var stiftelsen med ett kapital på över 22 miljarder kronor den största allmännyttiga svenska stiftelsen inriktad på forskning och utbildning.²¹

Under mellankrigstiden tillkom relativt få större stiftelser, vilket delvis var en effekt av den svaga ekonomiska utvecklingen. Stiftelsebildningen – särskilt för utbildning och forskning – tog dock fart efter andra världskrigets slut och var särskilt stark under industrins storhetstid på 1950- och 1960-talen. Av de tjugo största stiftelserna 2002 hade sju tillkommit under dessa två decennier.²²

Skapandet av stiftelser både i början av 1900-talet och efter andra världskriget förefaller ha skett efter amerikanska förebilder. I USA spelade och spelar stiftelser en viktig roll i ekonomin. Framgångsrika personer förväntas donera en del av sitt kapital till allmännyttiga ändamål, bland annat för att göra kapitaluppbyggnaden mer legitim och kompensera för de framgångar som samhället bidragit till.

Åke Wibergs Stiftelse tillkom 1953, det vill säga efter att Wiberg under en längre tid vistats i USA. Det verkar rimligt att tillkomsten och organiseringen av stiftelsen påverkats av denna utlandsvistelse och de kontakter han haft med det amerikanska donationsväsendet. Men skapandet av stiftelsen hängde säkerligen också samman med den allmänna donationsverksamhet som bedrevs av ledande industripersoner vid denna tid, med bland andra bröderna Torsten och Ragnar Söderberg och Axel Wenner-Gren som stiftelsebildare.²³

De stiftelser som bildades under 1950- och 1960-talen syftade främst till att stödja forskningen i landet. Detta var decennier då svenska industri uppvisade stark tillväxt. Särskilt var det den svenska verkstadsindustrin – som inte sällan byggde på innovationer inom landet – som bidrog till att bygga upp det svenska välståndet. Naturvetenskaplig och teknisk forskning kom att framstå som en av grundstenarna för den svenska ekonomin. Att samhällets industriella ledare såg fördelar i att satsa på forskning är mot denna bakgrund inte särskilt förvånande.

Åke Wiberg hade redan i samband med sin mecenatverksamhet under 1940-talet visat ett intresse för vetenskap och kultur. Att dessa områden skulle komma att inta en central plats i den nya stiftelsens stadgar är därför inte förvånande. I stiftelsens stadgar angavs verksamhetens syfte vara:

att under samverkan med militär eller annan myndighet stärka rikets försvar;

att under begränsning till viss familj, vissa familjer eller bestämda personer främja vård och uppfostran av barn; att lämna understöd för beredande av undervisning eller utbildning och att utöva hjälpverksamhet bland behövande;

att främja vetenskaplig forskning.²⁴

Utformningen av stiftelsens stadgar stämde således överens med Åke Wibergs intressen. Stadgarnas innehåll var också en direkt överföring av de verksamhetsregler som angavs i kommunalskattelagen och gåvoskattelagen för att befria en stiftelse från skatt. Skattebefrielsen för vissa allmännyttiga verksamheter hade redan på 1940-talet – i samband med den nya skattelagstiftningen – ansetts vara grundläggande för att privat donationsverksamhet även fortsättningsvis skulle kunna förekomma.

Stiftelser blev också ett verktyg för företagsägare att säkra familjens kontroll över företagen. Särskilt i samband med successioner kunde arvsskatterna bli så omfattande att företagsgrupper splittrades och såldes. Från politiskt vänsterhåll sågs dessa allmännyttiga stiftelser inte sällan som ett redskap för ägarna att skapa icke-transparenta maktstrukturer och som ett försök att dra sig undan skatt. Den mer positiva bilden av stiftelsebildningen var att detta var det enda sättet för privatpersoner att mer direkt bidra till allmännyttig verksamhet. De privata stiftelserna balanserade den statliga finansieringen och prioriteringen av kultur och forskning.²⁵

Åke Wibergs Stiftelse fyllde också en kapitalförvaltande funktion. Till Stiftelsen överfördes gradvis via Förvaltningsaktiebolaget Borgen en stor del av ägandet och kontrollen av den industrirörelse och aktieförvaltning som byggts upp

kring Malmö Strumpfabrik. Vid Åke Wibergs död 1963 var således stiftelsen den kontrollerande ägaren av ett mindre industriimperium.

Överföringen av Wibergs tillgångar till stiftelsen kan ses som ett led i bevarandet av företagsgruppens enhet, och i kombination med Wibergs intresse för kultur, vetenskap och välgörenhet kan stiftelsens kontroll över tillgångarna ha uppfattats som ett naturligt steg av Wiberg. För familjen fick emellertid detta påtagliga effekter. En stor del av den förmögenhet som Åke Wiberg byggt upp fördes genom ett penndrag bort från familjens tillgångssida. Även om familjemedlemmarna – framför allt barnen – kan ha haft en annan uppfattning än sin far i denna fråga var det knappast lönt att opponera sig. Med den målmedvetenhet och övertalningsförmåga som Åke Wiberg besatt hade slutresultatet ändå blivit det som han önskade.²⁶

Bakom stiftelsens tillkomst låg utan tvivel Åke Wibergs vilja att hålla samman den företagsgrupp som han byggt upp och som löpte risk att slås sönder av skatter vid hans frånfälle. Hans allmänt negativa inställning till höga skatter var en viktig bakomliggande orsak. Stiftelsen skulle också få karaktären av äreminne över hans insats i samhället, vilket säkerligen också var en viktig drivkraft.

För Åke Wibergs kontroll över industrirörelsen innebar inte stiftelsens tillkomst något direkt omvälvande. Genom att han intog en central positionen i stiftelsen liksom i flera av industriföretagen behöll han kontrollen över verksamheten fram till sin död.

EN LÅNGDRAGEN SJUKDOM

REDAN VID DRYGA 30 års ålder drabbades Åke Wiberg 239 av hälsoproblem. Dessa blev med tiden alltmer besvärande och var den direkta orsaken till att han lämnade det politiska livet 1949. De första symtomen på ohälsa visade sig 1935 i form av plötsliga smärtor i området kring gallblåsan. Om han lade sig på höger sida brukade symtomen lätta efter en stund, men ibland kunde smärtorna vara mer ihållande och åtföljas av feber. Sjukdomen diagnostiserades till inflammation i gallgången i och utanför levern. Åke beskrev sin allmänna hälsa på ett sätt som bara delvis för tankarna till en sådan sjukdomssituation:

Född år 1902, längd 181 cm. En nedärvd kraftig konstitution. Ända sedan unga dagar har jag haft en rätt så stor arbetsbörda med längre fram en del uppgifter på det industriella, ekonomiska och politiska planet.

Jag har emellertid alltid varit mån om att hålla organismen i en allmänt god form. Praktiskt taget ett helt liv har jag ägnat mig åt sport av något slag, så småningom mest ridning.

Om arbetsbördan inneburit en belastning har livsföringen i övrigt varit ganska försiktig, särskilt då beträffande mat och dryck, vilket f.ö. varit en nödvändighet redan på grund av arbetsuppgifterna. Min vikt brukade under decennier vara ungefär 75 kg. Den sjönk temporärt under de år, då sjukdomen var som värst, vid en tidpunkt ned till 66 kg.¹

240 Denna sjukdomsbild var inte unik inom släkten. Åkes bror Magnus led ungefär samtidigt av liknande symtom, innan han 1949 genomgick en galloperation och avlägsnade ett stort antal gallstenar. För Åke Wiberg var problemen i stort sett konstanta under senare delen av 1930-talet, men de föranledde inte något operativt ingrepp. Under 1940-talets första hälft förbättrades tillståndet och smärtattackerna blev mer sällsynta, men läget försämrades under senare delen av decenniet. Kolesterolvärdena ökade och smärtattackerna återkom allt oftare. Särskilt reagerade kroppen mot vissa födoämnen, framför allt fet mat och starka kryddor. Åke uppfattade trots detta sitt hälsotillstånd som någorlunda bra, även om långa resor och hård arbetsbelastning kunde försämra allmäntillståndet.²

Mot slutet av 1940-talet stod det klart att sjukdomen hade tagit en vändning till det sämre. De läkare som konsulterades hade svårt att ge en klar och entydig diagnos och flera gånger gjordes felaktiga bedömningar av Åkes hälsotillstånd. Bristen på klara besked om hälsoläget bidrog till att förändra hans liv på flera sätt.

En försämring 1948 med långa sjukskrivningsperioder ledde till att han 1949 avsade sig uppdraget som riksdagsman. Redan 1947 hade han lämnat Malmö stadsfullmäktige och när han nu dessutom avsade sig sitt riksdagsmannaupdrag stod det klart att han knappast skulle kunna återkomma till den svenska politikens finrum. För Åke innebar detta att han helt gav upp den karriär som han haft siktet inställt på sedan studentåren i Lund.

Förnyade kontakter med läkare pekade på att han led av virushepatit, trots att den kliniska bilden enligt honom själv inte alls visade på denna sjukdom. Åkes stressande livsstil med företagsledning, politiskt arbete samt kommitté- och utredningsuppdrag uppfattades av läkarna som en del av

hans hälsoproblem. Utan en helt entydig diagnos rekommenderades han därför att ta ledigt från alla uppdrag i ett år och vila upp sig. I detta läge beslöts att familjen skulle flytta till Kalifornien på obestämd tid. Där kunde Åke få möjlighet till rekreation men också kunna studera sin egen sjukdom och försöka sätta sig in i vilka möjligheter som fanns att bli frisk.³

I november 1950 avreste familjen Wiberg – två vuxna och tre barn där det yngsta var nio år – med en av Johnsonlinjens fraktbåtar från Göteborg via Panamakanalen, med destination Kalifornien. Under vistelsen i Santa Barbara fördjupades Åkes kunskaper om sjukdomstillståndet och han började även »experimentera« med olika läkemedel samt »föra bok« över hur hälsotillståndet förändrades och vilken effekt olika läkemedel hade.⁴ Mot slutet av 1950-talet sammanställdes dessa anteckningar i en medicinsk översikt – *Differentialdiagnostiska överväganden in casu* – över det egna fallet som i första hand var avsedd för de personliga vännerna inom läkarkåren. Det var inte alla som uppskattade detta, utan såg boken som en kritik av läkarnas oförmåga att diagnostisera en ovanlig åkomma. Men detta var knappast författarens avsikt.

I USA skulle Åke Wiberg komma att stanna knappt ett år. Hälsan förbättrades inte nämnvärt av den vila som ordinerats, och de amerikanska läkare han konsulterade hade heller ingen lösning på hälsoproblemen. För familjen Wiberg var emellertid den mest uppsplitande händelsen separationen från hustrun Märta som inträffade under sommaren 1951. Detta var ingen skilsmässa i godo, tvärtom förekom många hårda ord mellan de båda, vilket inte var särskilt bra för barnen som mer eller mindre tvingades ta ställning för någon av föräldrarna. Den äldste sonen Anders tog parti för pappan, medan de båda yngre syskonen Ann och Jan följde sin mamma.

Efter dessa händelser valde Åke tämligen omedelbart att återvända till Sverige. Sonen Anders följde efter på nyåret 1952 för att börja vid Lundsbergs internatskola.⁵ En skola som för övrigt var belägen nära Apertin, där Åke tillbringade större delen av sin tid efter hemkomsten till Sverige.

Väl hemkommen tog han nya kontakter med den svenska läkarkåren. När symtomen i början av 1953 pekade på en levercirros, kom denna följdriktigt att på ett felaktigt sätt kopplas till den virushepatit som tidigare diagnostiserats. Det skulle senare visa sig att bakgrunden till cirrosen var en annan. Allmäntillståndet försämrades gradvis under 1953 med i stort sett kontinuerliga inflammatoriska symtom från lever och galla. Trots de faror som var förenade med ett operativt ingrepp beslöt man genomföra en operation av gallblåsan den 29 maj 1953. Detta tog bort den akuta inflammationen och bidrog till att man kunde utesluta vissa sjukdomstyper. Under andra halvåret 1953 levde Åke en konvalescenttillvaro med strikt livsföring på Apertin som borde ha bidragit till att tillfrisknandet påskyndades. Men så blev inte fallet utan leverfunktionen fortsatte att försämrans.

I början av 1954 beslöt han att resa till Stockholm för att bo i våningen på Strandvägen. Relativt snart drabbades han av nya inflammationer och i början av mars lades han in på sjukhus för vad som var tänkt som en två veckor lång observationsperiod men som drog ut till ett halvårs sjukhusvistelse med nya leverproblem, blodproppar, ödem i benen, njursten samt varbildning i ögon och öron. I augusti 1954 var läget så allvarligt att läkarna bedömde att han bara hade 2–3 veckor kvar att leva. En liknande bedömning, om än inte fullt så pessimistisk, gjordes av en internationell specialist:

En så erfaren och med fog världsberömd specialist som Sir Harold P. Hinsworth kom i slutet av 1954 på

basis av en undersökning av de morfologiska förändringarna samt en tyvärr felaktig case history fram till en mycket dystert prognos. »The prognosis, whatever the man's present condition, is bad. I would be surprised if he lived as much as two years.«⁶

Om läget skulle försämrats eller förbättrats ifall han lämnade sjukhuset var omöjligt att säga. För Åke Wiberg framstod tiden på sjukhus som både kroppsligt och mentalt nedbrytande. Efter de negativa beskederna från läkarna beslöt han att så snabbt som möjligt lämna sjukhuset, och han ordnade själv med en ambulanstransport till Apertin. Innan han reste hem fick han skriftliga anvisningar om hur han skulle medicinera:

däribland intramuskulära injektioner med B:12 vissa dagar i dosering 50 microgram per gång. Dagen efter min ankomst till min egendom var jag så trött som man gärna kunde föreställa sig. Jag hade då själv att ordna med vitamininjektioner. Jag gjorde det misstaget att lita på minnet. Jag hade ett antal B:12 ampuller, vilka enligt påskrift innehöll 2 500 microgram. Visserligen föresvävade mig siffran 50, men jag kunde inte tänka mig att detta kunde vara riktigt. Att draga upp 50 av 2 500 från en liten ampull i en spruta är knappast ens möjligt för den som är ovan. Jag fick för mig, att doseringen var 1 250, d.v.s. en halv ampull, vilket föreföll mig vara naturligare och att injektioner skulle göras var dag. Det låter kanske egendomligt för den, som inte har haft någon erfarenhet av levertrötthet, men jag brydde mig faktisk inte om att kontrollera på lappen.

Redan efter ett fåtal dagliga injektioner började jag känna mig avsevärt bättre och detta fortsatte. Jag hade

Åke Wiberg hade redan tidigare fått vitamintillskott, men inte av typ B:12, för att motverka de brister som uppkom till följd av sjukdomen. Under halvåret på sjukhuset hade den kraftiga kortisonmedicineringen bidragit till att försämra näringsupptaget och det var först genom tillförsel av vitamin B:12 som en förbättring inträdde. Detta kunde också Åke Wibergs ordinarie överläkare konstatera efter ett besök på Apertin. Varje gång som han försökte avbryta sin medicinering inträdde en försämring av leverns funktion och allmäntillståndet. Under hösten 1954 fortsatte Åke inte bara med tillskott av vitamin B:12 utan testade även tillskott av andra vitaminer och kalk. Levervärdena förbättrades också gradvis.⁸

Under 1955–1956 fortsatte han sin självdiagnostisering. Han skaffade ett stort antal internationella fackböcker om lever- och gallsjukdomar och successivt växte övertygelsen om att en virushepatit inte låg bakom sjukdomssymtomen. Med tillgång till journalanteckningar från tidigare läkare – som han tidigare nekats att få ta del av – sammanställde han uppgifterna om sin sjukdomsförändring. Eftersom han inte var helt återställd utan bara hade dämpat symtomen genom näringstillskott och kostomläggning ansåg han det viktigt att fortsätta kartlägga sjukdomens grundorsaker. Detta arbete ledde honom till den egna diagnosen att han led av »ett intermittert partiellt hinder i choledichus, förmodligen i närheten av Sfincter Oddi«⁹ som orsakat en biliär cirros, det vill säga återkommande hinder i gallgångarna vilka lett till sjukliga förändringar i levern. Detta skulle kunna förklara svängningarna i sjukdomsbild och levervärden, med bland annat återkommande gulsotssymtom och leversvullnader.

För att säkerställa denna diagnos gjordes – på initiativ av Åke själv – under våren 1956 tre biligrafier. Dessa stödde antagandet om gallgångshinder och den 12 juni 1956 gjordes en ny operation, denna gång av gallgångarna. Efter någon vecka på sjukhuset hade Åke Wiberg inte bara återhämtat sig från operationen utan kände sig också starkare och piggare än på länge.

Redan när jag lämnade sjukhuset fann jag, att det allmänna hälsotillståndet gav intryck av att vara något helt annat än tidigare. I viss mån betecknande kanske är, att jag gick direkt från sjukhuset ut i staden och använde flera timmar till att se på konstutställningar och besöka antikvitetsaffärer utan att detta medförde någon egentlig trötthetskänsla.¹⁰

Med envishet och självsäkerhet hade Åke Wiberg inte bara satt sig in i sin egen sjukdomssituation utan hade slutligen också drivit igenom den behandling som han på basis av sina specialkunskaper ansåg nödvändig. Han konstaterade emellertid att de egna symtomen inte helt överensstämde med dem som brukade uppkomma. Enligt facklitteraturen kunde 90 procent av fallen diagnostiseras genom kliniska iakttagelser och laboratorieanalyser. Det olyckliga var att Åke Wibergs symtombild föll inom resterande tio procent. Detta hade inte bara lett till en 20-årig sjukdomsperiod utan också resulterat i att en politisk karriär hade avbrutits.

AKTIV IN I DET SISTA

Den långvariga sjukdomsperioden hade gjort Åke Wiberg väl medveten om sin egen dödlighet. Han hade lämnat sina politiska uppdrag men fanns kvar som ägare och strategisk

246 beslutsfattare i den diversifierade företagsgruppen. Jämfört med det hektiska liv som Åke levde under 1930- och 1940-talen, fanns under 1950-talet större möjligheter att utveckla det egna intresset för kultur. Huvuddelen av sin tid tillbringade han under 1950-talet och början av 1960-talet på Apertin, på Strandvägen 55 i Stockholm och under somrarna på Attavara. Det var ytterst sällan som han under dessa år besökte Malmö Strumpfabrik. I stället ägnade han en stor del av sin tid åt förmögenhetsförvaltning och placering, där han bland annat utvecklade sina kunskaper om den svenska aktiemarknaden.¹¹

En viktig händelse i Wibergs liv inträffade 1955 då han ingick äktenskap med Märtha Jegerhjelm. De hade känt varandra sedan 1930-talet, då hon var gift med Ernst (»Erse«) Wahlquist – en av Malmö Strumpfabriks grundare. Giftermålet kom trots detta ganska oväntat även för sonen Anders.¹² Inte desto mindre förefaller äktenskapet ha varit harmoniskt mellan den envise och målmedvetne Åke Wiberg och den betydligt lugnare Märtha Jegerhjelm.

Märtha hade från sitt äktenskap med »Erse« Wahlquist två barn – Marianne och Staffan. För Åke Wiberg var det efter giftermålet en självklarhet att värna även om dessa. Jacob Wallenberg hade varit en nära vän till familjen Wahlquist och även efter »Erse« Wahlquists död verkar Jacob ha känt ett starkt engagemang för familjen, inte minst för Märtha Jegerhjelm. Efter giftermålet skrev Åke Wiberg i ett brev till Jacob Wallenberg:

Märtha och jag och våra ungdomskullar ha en verkligt trivsamt tillvaro. Vackra ord om Märtha behöver jag naturligtvis inte säga, då jag är säker på att Du oreserverat skulle instämma i alla superlativer. Själv kunde jag inte ana, att man kunde koppla ned på en lägre växel

och finna sig så utomordentligt väl till rätta på landet. När min fysik nu på nytt befinner sig i ordning komma vi emellanåt bo i Stockholms-våningen. [...]

För Märtha, Staffan och Marianne har Du alltid varit en fast punkt för att inte använda det mycket vackra ordet idol. Själv har jag ju också under gångna decennier blivit väl medveten om vad Du i oerhört många avseenden betytt för familjen.¹³

Under 1950-talet användes Apertin flitigt som mötesplats för kulturpersonligheter. I den avspända miljön kunde man ofta se kända svenska konstnärer som till exempel Otte Sköld på besök. Apertin blev också centrum för Åke Wibergs växande konstsamling. Hans intresse hade ursprungligen varit konst från 1600- och 1700-talen, men genom arbetet inom Statens konstråd fick han kontakt med modern svensk konst och förefaller inte bara ha fått kunskap om utan även lärt sig uppskatta modernare konst.¹⁴

En stor del av Åke Wibergs arbetstid under 1950-talet ägnades också åt att organisera förvaltningen av den förmögenhet som byggts upp genom industrirörelsen. Under de sista 5–6 åren ägnade han sig som avkoppling åt att diktera de släkt- och gårdsberättelser som från 1959 gavs ut på eget förlag. För Åke var detta ett sätt att förmedla kunskap om den egna slakten till yngre generationer Wibergare.

En vanlig arbetsdag för Åke Wiberg inleddes prick klockan 9, då han kom till kontoret. Då skulle posten vara öppnad, genomläst och sorterad tematiskt av kontorets övriga medarbetare. Wiberg föredrog att skriva brev framför att tala i telefon och han fick som en följd av detta en stor mängd svarspost. Medan han gick igenom posten stod bolagsjuristen och medarbetaren Göran Mörner vid kortsidan av skrivbordet och noterade Åkes kommentarer. När detta arbete

248 var avklarad cirka 9.30 tog han en knapp timmes promenad runt Djurgårdsbrunnsviken.¹⁵

Sedan lång tid tillbaka hade Åke Wiberg tre sekreterare anställda. När han var tillbaka från förmiddagspromenaden hade han diktamen med den första sekreteraren fram till lunch. Diktamen rörde framför allt affärsverksamhet och utgjordes av svar på morgonposten. Under eftermiddagen förväntades förmiddagens korrespondens vara utskriven och tillgänglig för underskrift. Efter lunchen, som varade mellan 12 och 13, inleddes diktamen med den andra sekreteraren. Utöver affärskorrespondens kunde han då ta upp mer lättsamma skrivelser som till exempel rörde släktens historia – enbart under 1959 gav han ut fyra böcker. Den andra sekreterarens noteringar skulle vara utskrivna före lunch påföljande dag. Efter en kort kaffepaus tog Åke sedan diktamen med den tredje sekreteraren.¹⁶ Arbetsdagen avslutades klockan 18, då han tog hissen upp till sin bostad i samma trappuppgång. Detta schema följde han såväl vardagar som lördagar och om helgerna blev alltför lugna kunde han även ta söndagseftermiddagarna i anspråk.¹⁷

Hos Åke Wiberg såväl som hos många andra företagare fanns vid denna tid en påtaglig avoghet till det svenska skattesystemet. Det ökade skattetrycket efter andra världskriget var också en fråga som tilldrog sig stort politiskt intresse, inte minst från högerpartiet. För Åke Wiberg blev kapitalförvaltningen i den egna stiftelsen och Förvaltningsaktiebolaget Borgen också ett sätt att reducera skattebetalningarna. Även genom interna transaktioner mellan företagen var det möjligt att undvika skatt. Hans agerande i dessa företagsjuridiska frågor var föremål för skattemyndighetens intresse mer än en gång.

Det var emellertid ett svårt slag för Åke Wiberg när han hösten 1963 hamnade i mediernas strålkastarljus anklagad

för skattebrott. Upprinnelsen var en taxeringsrevision för koncernen som inleddes i februari 1962 och som Åke och hans medarbetare hade full kännedom om. Taxeringsmyndigheten pekade i en första delundersökning i november 1963 på vad man uppfattade som ett flertal olagliga luftaffärer som under åren 1959–1960 inneburit att cirka 6 miljoner kronor kunnat undandras från beskattning. Åke Wiberg hävdade å sin sida att transaktionerna var helt lagliga.

Tidningarna slog upp nyheten stort och i Expressen från den 19 november 1963 framställdes utvecklingen på följande sätt:

Ett företag i Malmö inom koncernen sålde ett parti varor för 28 000 kr till ett annat bolag inom samma koncern. Därefter såldes samma varor till koncernens stiftelse och därifrån till ännu ett bolag i koncernen. Slutligen återkom varorna till det första företaget i Malmö. Då var priset exakt 1 476 347 kronor.¹⁸

Något slutligt klarläggande i denna skatteprocess skedde aldrig. Sex dagar efter att skatteprocessen kommit till mediernas kännedom var Åke Wiberg död och det bedömdes som mycket svårt att få klarhet i hur de interna transaktionerna organiserats eftersom de tillkommit på Åke Wibergs initiativ. Skatteprocessen berörde således Åke Wiberg som person, vilket också visades av att statsåklagaren ålade skingringsförbud för delar av hans personliga egendom. Några egentliga problem kom mellanhavandena med skattemyndigheten inte att resultera i. Medias framställning av situationen förefaller ha varit något överdramatiserad. Något straffrättsligt ansvar utkrävdes inte heller och de skattekrav som utredningen innebar var betydligt måttfullare än vad

250 som tidigare framkommit i pressen. Samtliga skattekrav betalades utan protest.¹⁹

Åke Wibergs förbättrade hälsotillstånd efter gallgångsoperationen var endast tillfälligt. Men det största hotet mot hans långsiktiga hälsa var inte leversjukdomen. Efter en tids problem med lungor och hals togs Åke Wiberg under sensommaren 1963 in för en grundlig hälsoundersökning vid Lunds lasarett. Läkarna konstaterade då att han led av lungcancer och snabbt borde genomgå en operation. Även om denna genomfördes var prognosen för överlevnad på längre sikt inte särskilt god.

Genom en operation avlägsnades en del av ena lungan, men hans hälsoläge var inte helt tillfredställande och han ansattes särskilt under förmiddagarna av värk. Allmäntillståndet var oftast bättre under eftermiddagar och kvällar och det var framför allt då som han hade kontakt med sina närmaste medarbetare, Anders Wiberg och Göran Mörner.²⁰

Åke Wiberg var således redan satt under stark press då taxeringsmyndighetens krav på honom blev kända. På morgonen den 25 november 1963 tog han sitt gevär och sin hund med sig ut på Apertins ägor för att jaga räv, och från denna jakttur skulle han aldrig återkomma. Nyheten om hans död och den tilltänkta skatteprocessen kom att hamna i skymundan för mordet på president John F. Kennedy som hade skett tre dagar tidigare.

ARVET

Under sin livstid hade Åke Wiberg byggt upp en anseelig förmögenhet framför allt genom Malmö Strumpfabrik. Delar av den personliga förmögenheten hade han redan under 1950-talet överfört till Åke Wibergs Stiftelse för

vetenskaplig forskning, men vid sin död efterlämnade han ändå avsevärda tillgångar som enligt testamente skulle fördelas på ett flertal personer inom och utom familjen.

En bouppteckning kan ibland ge en bild av en människas personlighet och livssyn. Den visar inte bara vilka tillgångar och skulder en person lämnade efter sig utan också hur planerande den avlidne var, om det var en person som levde asketiskt eller om det var en samlare. Bouppteckningen kan också säga något i allmänhet om vilka intressen personen hade. Allt detta sammantaget bidrar till att vi kan förstå människan bättre. Bouppteckningen efter Åke Wiberg ger oss sådan information.

Åke Wiberg ville genom tre kompletterande testamenten undanröja grunden för tvister mellan dödsbodelägarna efter sitt frånfälle. Två av dessa testamenten innehöll information om vilka som skulle förordnas som boutredningsmän och testamentsexekutorer. I det tredje dokumentet, daterat den 18 november 1963, stadgades om fördelningen av arvet mellan dödsbodelägarna och hur boutredningen skulle hanteras. De riktlinjer som Åke hade dragit upp i dessa handlingar kom i allt väsentligt att följas. Huvuddelen av dödsboets tillgångar tillföll hustrun Märtha Wiberg och de tre barnen, men genom olika kapitalförsäkringar tillförsäkrades också mer avlägsna släktingar, tidigare medarbetare och vänner delar av arvet.

Bouppteckningen var för sin tid av en ovanlig omfattning. På 130 sidor sammanställdes tillgångarna vid Apertins herrgård, i våningen på Strandvägen 55 samt i Åkes kontor i samma hus samt på Banérgatan 4 i Stockholm där konsernens trägrupp hade kontor. Samlingarna var av en sådan omfattning att specialister fick inkallades för att genomföra värderingen.

Den konst som Åke Wiberg hade samlat genom åren

fanns framför allt placerad på Apertins herrgård och i bostaden på Strandvägen 55. Konstsamlingen innefattade främst oljemålningar och akvareller av såväl äldre mästare som Rubens, Tintoretto, van Dyck och Gauguin som samtida svenska konstnärer. I samlingen fanns också antikviteter och konsthantverk från olika länder och epoker, bland annat en samling av ostindiskt porslin och japanska och kinesiska konstföremål. Till de mer originella samlingarna hörde även cirka 200 svenska och utländska fickur, ett 80-tal ikoner från Medelhavsområdet och Ryssland, något hundratal flintyxor och en större samling bronsmortlar.²¹ Detta ger inte bara en bild av en välbärgad man utan även av en person med ett stort konst- och samlarintresse. Under de sista 15–20 åren av Åke Wibergs liv förefaller konsten ha varit målet, medan den affärsdrivande verksamheten var medlet för att nå detta mål.

BARN- OCH UNGDOMSÅR

1. Wiberg (1944).
2. Wiberg (1959a), 27–33.
3. Wiberg (1959b), 156.
4. Wiberg (1959a), 213–214.
5. *Ibid.*, 197–200.
6. *Ibid.*, 214–216.
7. *Ibid.*, 167.
8. *Ibid.*, 201–202.
9. Wiberg (1960b), 25–28.
10. *Ibid.*, 37–42.
11. *Ibid.*, 43.
12. Följande avsnitt bygger om inte annat anges på: Wiberg, (1959a), 64–68.
13. *Ibid.*, 66–67.
14. Hvitfeldska Högre Allmänna Läroverket, Avb:4,, LAG.
15. Intervju med Anders Wiberg den 24 maj 2005.
16. Åke Wibergs kusin Tage Wiberg, som var son till Yngve Wibergs äldste bror Theodor, var en av dem i Åkes generation som tog en jur. kand. (vid Uppsala universitet). Bland släktens jurister återfinns även bröderna Bertil och Arne Wiberg, som var söner till Åkes farbror Valram Wiberg. Se Wiberg (1959a), 41, 44.

17. Intervju med Anders Wiberg den 24 maj 2005. 253

LOKALPOLITIKERN

1. Wiberg (1959a), 88–89, 150–151.
2. Carlsson & Rosén (1961), 536–537.
3. *Ibid.*, 532–534.
4. Olsson (2000), 177. Nilsson (2004), 39, 132–133.
5. Nilsson (2004), 114, 149, 161–162.
6. Sundell (1989), 109–120.
7. Nilsson (2004), 163–164. Wärenstam (1965).
8. AVF var också av tradition positivt inställt till medelklassen och försvarade redan tidigt dess intressen. Den starka agrarkonservativa gruppen inom delar av partiet bromsade emellertid satsningen på medelklassen. Först i och med valrörelsen 1944 blev tjänstemännen högerns främsta målgrupp. Nilsson (2004), 121–122.
9. Nilsson (2004), 165.
10. Olsson (2000), 230–232. Nilsson (2004), 171.

- 254
11. Olsson (2000), 232–252.
 12. Wärenstam (1965), 250–272.
 13. I Andersson (2003) diskuteras utförligt utvecklingen inom den skånska högern under 1920- och 1930-talen.
 14. Andersson (2003), 27–28, 224–227.
 15. Allmänna valmansförbundet i Malmö, styrelseprotokoll 1918–1936, Moderata samlingspartiets arkiv, MSA.
 16. Allmänna valmansförbundet i Malmö, sammanträdesprotokoll den 10 september 1930 och den 22 september 1930, Moderata samlingspartiets arkiv, MSA.
 17. Allmänna valmansförbundet i Malmö, protokoll från årsmöte den 7 april 1931, Moderata samlingspartiets arkiv, MSA. Bringmark (1962), 158.
 18. Högerens mål inför stadsfullmäktigevalet ställdes inte särskilt högt, vilket berodde på att riksdagsvalet 1932 hade resulterat i svåra bakslag för den samlade högern. Det viktigaste målet var således att minimera de negativa effekterna för högern av väljarkårens ökade vänstersympatier.
 19. Åke Wiberg, skrivelse till arbetsutskottet den 25 april 1933, Moderata samlingspartiets arkiv, MSA.
 20. Ibid.
 21. Ibid.
 22. Protokoll över sammanträde med Malmö Borgerliga Valmansförenings arbetsutskott den 12 maj 1933, Moderata samlingspartiets arkiv, MSA.
 23. Åke Wiberg, Skrivelse till arbetsutskottet den 25 april 1933, Moderata samlingspartiets arkiv, MSA.
 24. Åke Wiberg, Skrivelse till arbetsutskottet den 25 april 1933. Protokoll över sammanträde med Malmö Borgerliga Valmansförenings arbetsutskott fredagen den 12 maj 1933 och den 2 oktober 1933, Moderata samlingspartiets arkiv, MSA.
 25. Brev från Malmö Borgerliga Valmansförenings arbetsutskott till Malmö Borgerliga Valmansförenings styrelsemedlemmar den 6 september 1933, Moderata samlingspartiets arkiv, MSA.
 26. Protokoll över sammanträde med Malmö Borgerliga Valmansförenings arbetsutskott den 2 oktober 1933, Moderata samlingspartiets arkiv, MSA.
 27. Protokoll över sammanträde med Malmö Borgerliga Valmansförenings styrelse den 13 februari 1934, Moderata samlingspartiets arkiv, MSA.

28. Protokoll över sammanträde med Malmö Borgerliga Valmansförenings arbetsutskott den 26 februari 1934, Moderata samlingspartiets arkiv, MSA.
29. Ibid.
30. Andersson (2003), 106–107, 132. Protokoll över sammanträde med Malmö Borgerliga Valmansförenings arbetsutskott den 16 maj 1934, Moderata samlingspartiets arkiv, MSA.
31. Brev från Åke Wiberg till Ernst Wehtje jr den 28 juli 1935, Ernst Wehtjes arkiv, LUB.
32. Kassabok för Natung saknas för åren före 1939, se: Moderata samlingspartiets arkiv, MSA. Enligt den korrespondens som finns bevarad i Ernst Wehtjes arkiv på Lunds universitetsbibliotek förefaller medlemsföretagen ha varit ungefär desamma under 1930-talet som under 1940-talet. Inte heller betalningarnas storlek genomgick några stora förändringar mellan dessa båda decennier.
33. Andersson (2003), 206–208.
34. Brev från Åke Wiberg till Ernst Wehtje jr den 26 maj 1933, den 9 juni 1933 och den 25 juli 1940, Ernst Wehtjes arkiv, LUB.
35. Brev från Åke Wiberg till konsortiet Natungs medlemmar den 7 juni 1934, Ernst Wehtjes arkiv, LUB.
36. Brev från Ernst Wehtje jr till Erik Hagberg den 11 juni 1934, Ernst Wehtjes arkiv, LUB.
37. Protokoll fört vid sammanträde med Styrelsen för Malmö Borgerliga Valmansförening den 7 april 1941, Moderata samlingspartiets arkiv, MSA.
38. Protokoll över sammanträde med Malmö Borgerliga Valmansförenings arbetsutskott den 21 mars 1935, med bilagor. Protokoll över sammanträde med Malmö Borgerliga Valmansförening den 15 april 1935, Moderata samlingspartiets arkiv, MSA.
39. Protokoll fört vid sammanträde med Malmö Borgerliga Valmansförenings representantskap den 30 januari 1936 med bilagd skrivelse från Åke Wiberg, Moderata samlingspartiets arkiv, MSA.
40. Protokoll fört vid sammanträde med Malmö Borgerliga Valmansförenings representantskap den 3 maj 1938, Moderata samlingspartiets arkiv, MSA.
41. Bringmark (1962), 147.
42. Bjurling (1989), 187–189.

43. Ibid., 187, 204–205.
44. Ibid., 198–192. Bringmark (1962), 159.
45. Malmö stadsfullmäktige, pm av Åke Wiberg, Staffan Wahlquists privata samling.
46. Malmö stadsfullmäktige protokoll den 18 september 1939, 20 mars 1933 och den 22 juni 1934, MS. Bjurling (1989), s 203.
47. Malmö stadsfullmäktige protokoll den 19 februari 1932, MS.
48. Malmö stadsfullmäktige protokoll den 17 november 1933, MS.
49. Malmö stadsfullmäktige protokoll den 21 april 1939, 20 oktober 1939 och den 25 oktober 1940. MS.
50. Malmö stadsfullmäktige, pm av Åke Wiberg, Staffan Wahlquists privata samling.
51. Brev från överingenjör Tore Husberg till Stockholms Enskilda Bank den 20 januari 1934, SEB. Detta omdöme fälldes i samband med att Stockholms Enskilda Bank gjorde undersökningar om Åke Wibergs bakgrund, då han var aktuell för en anställning. Omdömet lämnades med all sannolikhet utan Wibergs vetskap.
52. Brev från riksdagsledamoten Erik Hagberg till Stockholms

Enskilda Bank den 21 januari 1934, SEB. Detta omdöme fälldes i samband med att Stockholms Enskilda Bank gjorde undersökningar om Åke Wibergs bakgrund, då han var aktuell för en anställning. Omdömet lämnades med all sannolikhet utan Wibergs vetskap.

53. Wiberg (1959a), 256–257.
54. Wiberg (1959c), 15.
55. Ibid., s 16.
56. Wiberg (1959a), 257–258.
57. Wiberg (1959c), 16.
58. Ibid., s 31–37.
59. Pm av Åke Wiberg som grund till politiskt föredrag efter Hitlers annektion av Österrike i mars 1938, Staffan Wahlquists privata samling.
60. Ibid.
61. Ibid.
62. Wiberg (1959c), 125–127.

RIKSPOLITIKERN

1. Protokoll hållet vid Malmö borgerliga valmansförenings styrelsemöte den 1 februari 1932, Moderata samlingspartiets arkiv, MSA.
2. Erik Hagberg. »En borgare«, opublicerade memoarer i manus. Erik Hagbergs arkiv, LUB.
3. Protokoll över sammanträde med Malmö borgerliga val-

- mansförening den 5 augusti 1932, Moderata samlingspartiets arkiv, MSA.
4. Erik Hagberg. »En borgare«, opublicerade memoarer i manus. Erik Hagbergs arkiv, LUB.
 5. Protokoll över sammanträde med fyrstadsretsens valdelegation den 18 augusti 1932, Moderata samlingspartiets arkiv, MSA. Protokoll hållet vid sammanträde med representanter för Helsingborg–Landskrona–Lunds Borgerliga valkretsförbund och Malmö Borgerliga Valmansförening den 25 augusti 1932, Moderata samlingspartiets arkiv, MSA.
 6. Bilaga till Protokoll hållet vid Malmö borgerliga valmansförenings representantskap den 30 januari 1936, Moderata samlingspartiets arkiv, MSA.
 7. Protokoll fört vid sammanträde med Malmö borgerliga valmansförening den 20 juni 1940, Moderata samlingspartiets arkiv, MSA. Protokoll fört vid sammanträde med Högerens valdelegation inom Fyrstadsretsen den 12 juli 1940, Moderata samlingspartiets arkiv, MSA.
 8. Nilsson (2004), 180–181.
 9. Carlsson & Rosen (1961), 653, 698.
 10. Nilsson (2004), 182–185.
 11. Ibid., 187–188.
 12. Arbetarrörelsens efterkrigsprogram, 4. För en övergripande framställning av Arbetarrörelsens efterkrigsprogram och den socialdemokratiska näringspolitiken, se Levin (1970).
 13. Ibid., 214–220.
 14. Nilsson (2004), 190–193.
 15. Yttrande av Åke Wiberg onsdagen den 13 juni 1945 rörande Utredning angående den framtida handeln med brännolja, RIKS.
 16. Carlsson & Rosén (1961), 580–581. Nilsson (2004), 196–197. Lewin (1970).
 17. Dessa utrikespolitiska frågor engagerade också Åke Wiberg, som vid ett flertal tillfällen fick möjlighet att ta ställning mot planekonomierna och för västmakterna, se diskussion senare i detta kapitel.
 18. Den publicistiska verksamhetens stora betydelse bekräftas också av Andersson (2003).
 19. Intervju med Anders Wiberg den 24 maj 2005.
 20. Erlander (2001), 345.
 21. Wiberg (1960a). von Schoultz & Tham (1968), 224–227.
 22. Intervju med Anders Wiberg den 24 maj 2005. Wiberg (1961) 5–6.

- 258
23. Riksdagshögerns kansli, pm av Åke Wiberg, Staffan Wahlquists privata samling.
 24. Ibid. Niklas Stenlås tillskriver i sin bok *Den inre cirkeln* Industriförbundets chef Wilhelm Lundvik en viktig roll i tillkomsten av partikansliet. Samtidigt konstaterar Stenlås att flera av partiets riksdagsledamöter hade visat ett stort intresse för frågan och att »det är svårt att med ledning av denna uppgift dra någon säker slutsats om varifrån initiativet till kassan kom«. Stenlås menar emellertid att initiativet tvivelsutan kom från partiets inre krets med direkta kopplingar till näringslivet, och bland dessa personer återfanns enligt honom Harald Nordenson, medan Åke Wiberg inte räknades till partiets inre krets. Man kan inte förutsetta att Wibergs beskrivning av tillkomsten av partikansliet i alla stycken är korrekt, däremot kan man nog utgå från att Wiberg spelade en viktig roll för tillkomsten. Annars skulle han knappast ha beretts plats i kansliets styrelse under hela den tid han satt i riksdagen. Åke Wiberg valde ibland att agera i bakgrunden och inte ta åt sig äran för vad han gjort – särskilt tydligt var detta i vissa donationsfrågor. För honom var sannolikt inte partikansliets tillkomst någon stor strategisk fråga, utan kansliet borde ha funnits redan långt innan han satte sin fot i riksdagen. Av pragmatiska skäl och för att vara säker på att få något utträttat var det sannolikt viktigare att initiativet såg ut att komma från partiledningen och inte från en enskild nyttillträd riksdagsman.
 25. Stenlås (1998), 127–128.
 26. Riksdagshögerns kansli, pm av Åke Wiberg, Staffan Wahlquists privata samling.
 27. Yttrande av Åke Wiberg tisdagen den 20 maj 1947 vid remiss av propositionen nr 263, RIKS.
 28. Yttrande av Åke Wiberg onsdagen den 9 juli 1947 angående ändring i stadgan om ersättning för riksdagsmannauppsdragets fullgörande, RIKS.
 29. Riksdagen, pm av Åke Wiberg, Staffan Wahlquists privata samling.
 30. Ibid.
 31. Yttrande av herr Svensson i Grönvik den 18 april 1945, RIKS.

32. Yttrande av Åke Wiberg
måndagen den 19 januari
1948 vid remiss av statsverks-
propositionen, RIKS.
33. Motion i andra kammaren
1941:297 av herr Wiberg
m.fl., i anledning av Kungl.
Maj:ts proposition, nr 191,
angående åtgärder för utjäm-
ning av marknadspriserna
å vissa förnödenheter m.m.,
RIKS.
34. Motion i andra kammaren
1943:133 av herrar Olson i
Göteborg och Wiberg, an-
gående revision av varumär-
kes- och firmalagstiftningen,
RIKS.
35. Första lagutskottets utlå-
tande nr 33/1943 i anledning
av väckta motioner om en
revision av varumärkes- och
firmalagstiftningen den 7
maj 1943, RIKS.
36. Riksdagen, pm av Åke
Wiberg, Staffan Wahlquists
privata samling.
37. Motion i andra kammaren
1948:371 av herr Wiberg
m.fl., om översyn av gällande
aktiebolagslag. Motion i
andra kammaren 1949:284
av herr Wiberg m.fl., om
översyn av gällande aktiebo-
lagslag m.m., RIKS.
38. Motion i andra kammaren
1949:284 av herr Wiberg
m.fl., om översyn av gällande
aktiebolagslag m.m., RIKS.
39. Motion i andra kammaren
1948:371 av herr Wiberg
m.fl., om översyn av gällande
aktiebolagslag. Motion i
andra kammaren 1949:284
av herr Wiberg m.fl. om
översyn av gällande aktie-
bolagslag m.m., RIKS.
40. Yttrande av statsrådet Per
Edvin Sköld fredagen den 21
mars 1947, Meddelande från
hans excellens herr stats-
ministern, RIKS.
41. Thunholm (2005), 95-96.
42. Yttrande av Åke Wiberg
fredagen den 21 mars 1947,
Meddelande från hans ex-
cellens herr statsministern,
RIKS.
43. Detta finns i allmänna drag
beskrivet av Levin (1970)
och mer specifikt för en
bransch, se Larsson, Lönn-
borg & Svärd (2005).
44. Yttrande av Åke Wiberg
lördagen den 17 januari 1942
vid remiss av statsverkspro-
positionen, RIKS.
45. Yttrande av Åke Wiberg
söndagen den 25 maj 1941
angående förslag till förord-
ning om varuskatt m.m.,
RIKS.
46. Yttrande av Åke Wiberg sön-
dagen den 25 maj 1941 angå-
ende förslag till förordning
om krigskonjunkturskatt för
1941 m.m., RIKS.

47. Motion i andra kammaren 1943:359 av herr Wiberg m.fl., i anledning av Kungl. Maj:ts proposition, nr 193, med förslag till förordning om krigskonjunkturskatt för år 1943, m.m., RIKS.
48. Motion i andra kammaren 1942:67 av herr Wiberg om rätt till avdrag vid taxering enligt förordningen om statlig inkomst- och förmögenhetskatt för gåva till sjövärdet. Motion i andra kammaren 1943:32 av herr Wiberg om införande av viss rätt till avdrag enligt förordningen om statlig inkomst- och förmögenhetskatt för gåva till landstormsföreningens centralförbund, frivilliga motorcykelkåren och riksförbundet Sveriges lottakår. Motion i andra kammaren 1943:33 av herr Wiberg om förlängd giltighetstid för gällande bestämmelser om rätt till avdrag enligt förordningen om statlig inkomst- och förmögenhetskatt för belopp som givits såsom gåva för luftvärnet, RIKS.
49. Bevillningsutskottets utlåtande nr 8/1943 i anledning av väckta motioner om fortsatt skattefrihet för gåvor till vissa försvarsändamål, RIKS.
50. Motion i andra kammaren 1942:68 av herr Wiberg m.fl., angående beskattning av vissa tidskrifter, RIKS.
51. Larsson (2003), 22–23. Stig Ahlgrens ställningstagande är särskilt intressant eftersom han 1946 anställdes som chefredaktör vid en av de tidskrifter – *Vecko-Journalen* – som han angrep i sin bok.
52. Motion i andra kammaren 1942:68 av herr Wiberg m.fl., angående beskattning av vissa tidskrifter, RIKS.
53. Bevillningsutskottets betänkande nr 24/1943 i anledning av väckt motion angående beskattning av tidningar och tidskrifter, RIKS.
54. Motion i andra kammaren 1942:95 av herr Kyling m.fl., angående utredning om det allmännas stödjan av ungdomsvård och ungdomsarbete. Motion i andra kammaren 1942:97 av herr Nilsson i Göingegården m.fl. om skyldighet för skoldistrikt att i vissa fall upplåta skolbyggnad för frivillig bildningsverksamhet m.m., RIKS.
55. Se till exempel Motion i andra kammaren 1942:123 av herr Håstad m.fl., angående docentstipendierna vid lantbruksskolan och skogshögskolan, RIKS.

56. Motion i andra kammaren 1943:42 av herr von Friesen m.fl., angående inrättande av ett statligt medicinskt forskningsråd, RIKS.
57. Yttrande av Åke Wiberg lördagen den 30 juni 1945 angående svar på interpellation, RIKS.
58. Ibid.
59. Sakkunniguppdrag i Finansdepartementet 1940, pm av Åke Wiberg, Staffan Wahlquists privata samling. SFS 1941:251 förordning om varuskatt.
60. Sakkunniguppdrag i Finansdepartementet 1940, pm av Åke Wiberg, Staffan Wahlquists privata samling.
61. Bankoutskottets utlåtande 1941:75, reservation från inlämnad av Horn, Nordborg, Ericsson i Åtvidaberg och Wiberg, RIKS.
62. Yttrande av Åke Wiberg, RIKS.
63. Sakkunniguppdrag i finansdepartementet 1947, pm av Åke Wiberg, Staffan Wahlquists privata samling.
64. Yttrande av Åke Wiberg onsdagen den 19 mars 1947. Meddelande av hans excellens statsministern, RIKS.
65. Ibid.
66. Ibid.
67. Ibid. Yttrande av Åke Wiberg vid riksdagsdebatten fredagen den 21 mars 1947, RIKS.
68. Yttrande av Åke Wiberg tisdagen den 20 maj 1947, Granskning av statsrådsprotokollen. Andra kammarens protokoll nr 10 1948. Andra kammarens protokoll nr 20 1948, RIKS.
69. Yttrande av Åke Wiberg lördagen den 20 juli 1948 angående överenskommelse om ekonomiskt samarbete mellan Sverige och Amerikas Förenta Stater, RIKS.
70. Yttrande av Åke Wiberg onsdagen den 19 mars 1947. Meddelande av hans excellens herr statsministern. RIKS.
71. Yttrande av Åke Wiberg onsdagen den 22 maj 1946 rörande överenskommelse rörande det svensk-danska varuutbytet, RIKS.
72. Se bland annat Åke Wibergs inlägg vid remiss av statsverkspropositionen den 19 januari 1948 där han drev behovet av utökad diplomatisk representation i Chile, Colombia, Venezuela och Uruguay, RIKS.
73. Riksdagen, pm av Åke Wiberg, Staffan Wahlquists privata samling.
74. Valkampanjer, pm av Åke Wiberg, Staffan Wahlquists privata samling.

1. Nilsson (1971), 14. Möjligheten att få Jacob Wallenberg intresserad av denna etablering förbättrades sannolikt av den nära kontakt som fanns mellan Ernst Wahlquist och Jacob Wallenberg. De hade tillsammans genomgått den marina officersutbildningen och hade därefter haft nära kontakter med varandra. Enligt Håkan Lindgren var Wahlquist sannolikt Wallenbergs närmaste vän utanför familjen. Se Lindgren (2007).
2. Nilsson (1971), 14–17.
3. Ibid., 20–21.
4. Friherre Nils Gyllenkrok, pm av Åke Wiberg, Staffan Wahlquists privata samling. Intervju med Anders Wiberg den 24 maj 2005. Intervju med Göran Mörner den 3 juni 2004. Som tack för hans insats skänkte släkten Gyllenkrok en silverskål till Åke Wiberg med det Gyllenkrokska vapnet på ena sidan och ÅW:s initialer på den andra.
5. Brev från Jordbrukarbanken i Malmö till Stockholms Enskilda Bank i Stockholm den 16 januari 1934, SEB.
6. Brev från Åke Wiberg till Richard Julin den 23 november 1933, SEB.
7. Notering om Åke Wiberg i samband med anställning vid Stockholms Enskilda Bank i december 1933, SEB.
8. Aktiebolaget Malmö Strumpfabrik, pm av Åke Wiberg, Staffan Wahlquists privata samling. Bolagsdossier Malmö Strumpfabrik, SEB.
9. Bolagsdossier, Malmö Strumpfabrik, SEB.
10. Ibid. Aktiebolaget Malmö Strumpfabrik, pm av Åke Wiberg, Staffan Wahlquists privata samling.
11. Tillkomsten av AB Strumpfabriksintressenter kan följas via korrespondensen mellan Åke Wiberg och Jacob Wallenberg. I detta material framstår Wiberg som den klart drivande kraften för att skapa en ekonomiskt stabilare Strumpfabrik.
12. Bolagsdossier, Malmö Strumpfabrik, SEB. I överenskommelsen mellan Strumpfabriken och Jacob Wallenberg garanterades denne även majoriteten av aktierna som pant i händelse av en ökning av aktiekapitalet.
13. Brev från Åke Wiberg till Richard Julin, den 9 maj 1933, SEB.
14. Bolagsdossier, Malmö Strumpfabrik, SEB.

15. Malmö Strumpfabrik, årsredovisningar 1932–1935. Svenska aktiebolag och enskilda banker.
16. Richard Julin vandrade den långa vägen genom Stockholms Enskilda Bank. Han anställdes som springpojke i banken 1892, 15 år gammal. Han tjänstgjorde vid olika avdelningar och avancerade till ordinarie tjänsteman 1897. Efter vidareutbildning och utlandspraktik inom banken fick han 1912 huvudansvaret för bankens lånerörelse. Vid 50 års ålder, 1928, valdes han in i bankens styrelse, en post som han behöll till 1962. Se vidare Lindgren (1988), 74–77.
17. Brev från Åke Wiberg till Richard Julin den 23 november 1933, SEB.
18. Herr Grönbergs insamlade uppgifter om Åke Wiberg, SEB.
19. Brev från (oläsligt) till Richard Julin den 27 januari 1934, SEB.
20. Intervju med Anders Wiberg den 24 maj 2005.
21. Promemoria angående sammanslagning av cottonstrumpfabrikerna i Sverige, den 11 oktober 1932, Direktionens dossier serie II, Malmö Strumpfabrik, SEB.
22. Brev från Axel Wallenberg till Jacob Wallenberg den 11 oktober 1932. Direktionens dossier serie II, Malmö Strumpfabrik, SEB. Malmö Strumpfabrik, pm av Åke Wiberg, Staffan Wahlquists privata samling..
23. Malmö Strumpfabrik, pm av Åke Wiberg, Staffan Wahlquists privata samling.
24. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen i AB Malmö Strumpfabrik den 7 juni 1934, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
25. Nilsson (1971), 22.
26. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Malmö Strumpfabrik den 17 maj 1935 och den 8 oktober 1935, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
27. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Malmö Strumpfabrik den 19 november 1935 och den 20 november 1935, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
28. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Malmö Strumpfabrik den 27 november 1935, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
29. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Malmö Strumpfabrik den 17 maj 1935, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.

30. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Malmö Strumpfabrik den 23 januari 1934 och den 27 juni 1934, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
31. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Malmö Strumpfabrik den 12 december 1934 och den 5 juli 1935, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
32. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Malmö Strumpfabrik den 5 juli 1935, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
33. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Malmö Strumpfabrik den 10 september 1932 och den 22 januari 1934, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
34. Nilsson (1971), 23–25. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Malmö Strumpfabrik den 11 september 1932 och den 14 december 1934, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
35. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Malmö Strumpfabrik den 14 december 1934 och den 11 mars 1935, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
36. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Malmö Strumpfabrik den 11 mars 1935, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
37. Månsson (1976).
38. Milward (1965).
39. Månsson (1976).
40. Bengtsson (1980), 17–19.
41. *Ibid.*, 15–32.
42. Protokoll, med bilaga, fört vid extra bolagsstämma med Aktiebolaget Malmö Strumpfabrik i Malmö den 7 januari 1944.
43. Nilsson (1971), 41, 45.
44. *Ibid.*, s 41–42.
45. Pm av den 21 oktober 1943 av Åke Wiberg, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
46. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Malmö Strumpfabrik den 4 augusti 1943, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
47. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Malmö Strumpfabrik den 4 augusti 1943, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA. Bengtsson (1980), 28–33.
48. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Malmö Strumpfabrik den 4 augusti 1943, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
49. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Malmö Strumpfabrik den 5 februari 1944, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.

50. Protokoll fört vid sammanträde i AB Malmö Strumpfabrik den 23 oktober 1943, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
51. Nilsson (1971), 44.
52. Konfidentiell Promemoria angående försäljningen av den 30 september 1943 av Åke Wiberg, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
53. Ibid.
54. PM angående råvarusituationen av Åke Wiberg, 6 juni 1945, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
55. Nilsson (1971), 48–59. Arnér (2004), 11.
56. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Malmö Strumpfabrik den 27 mars 1944, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
57. Se till exempel: Avtal mellan Malmö Strumpfabrik och Handelsaktiebolaget Nitton den 2 januari 1946, Avtal mellan Malmö Strumpfabrik och Industri- & byggnadsaktiebolaget Suecia den 28 december 1947, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
4. Wiberg (1960b), 62–53.
5. Intervju med Anders Wiberg den 24 maj 2005.
6. Wiberg (1960b), 73–74.
7. Intervju med Anders Wiberg den 24 maj 2005.
8. Detta bekräftas av intervju med Anders Wiberg den 24 maj 2005.
9. AEG-koncernen, pm av Åke Wiberg, Staffan Wahlquists privata samling.
10. Ibid.
11. Ibid.
12. Ibid.
13. Ibid.
14. Intervju med Anders Wiberg den 24 maj 2005.
15. Brev från Åke Wiberg till Jacob Wallenberg den 31 augusti 1955, SEB.
16. Intervju med Anders Wiberg den 24 maj 2005. Förvaltningsaktiebolaget Borgen årsredovisningar 1950–1963.
17. Intervju med Staffan Wahlquist (utförd av Håkan Lindgren) den 1 oktober 2002.
18. Albert Terberger Aktiebolag, pm av Åke Wiberg, Staffan Wahlquists privata samling.
19. Brev från Jacob Wallenberg till Åke Wiberg den 12 september 1955, SEB.
20. Albert Terberger Aktiebolag, pm av Åke Wiberg, Staffan Wahlquists privata samling.
21. Ibid. Intervju med Göran Mörner den 3 juni 2004.

ENTREPRENÖR, FÖRVALTARE
OCH CENTRALPERSON

1. Wiberg (1944), 374–377.
2. Wiberg (1960b), 49.
3. Ibid., 49–50. Intervju med Anders Wiberg den 24 maj 2005.

22. Albert Terberger Aktiebolag, pm av Åke Wiberg, Staffan Wahlquists privata samling.
23. Intervju med Anders Wiberg den 24 maj 2005.
24. Bearbetning av intervju med Anders Wiberg den 24 maj 2005 samt protokollsmaterial från Malmö Strumpfabrik, MSA.
25. Näringslivets elitsammanslutningar har bland annat beskrivits av Söderpalm (1970 & 1976) och Stenlås (1998).
26. Se Richard Julins korrespondens med Åke Wiberg bland annat angående Brand- och livförsäkringsbolaget Skåne och AB Dublin den 19 maj 1936 och den 29 januari 1937, SEB.
27. Brev från Åke Wiberg till Richard Julin den 26 mars 1935, SEB.
28. Brev från Åke Wiberg till Jacob Wallenberg den 31 augusti 1955, SEB.
29. Brev från Åke Wiberg till Jacob Wallenberg den 10 januari 1959, SEB.
30. Detta diskuteras bland annat av Stenlås (1998), 13–20.
3. Statens Konstråd – en kort historik. Anförande av rådets sekreterare Fil Dr Gustaf Lindgren d. 22/11 1944, SKR. Stensman (1987), 12.
4. Statens Konstråd – en kort historik. Anförande av rådets sekreterare Fil Dr Gustaf Lindgren d. 22/11 1944, SKR.
5. Protokoll fört vid Statens Konstråds sammanträde den 29 augusti 1944, bilaga 5, SKR.
6. Protokoll fört vid Statens Konstråds sammanträde den 29 augusti 1944, bilaga 15, 16, 18, 20 och 22, SKR.
7. Stensman (1987), 172.
8. Protokoll fört vid Statens Konstråds sammanträde den 19 april 1945, bilaga 4 och 5, SKR.
9. »Kommunerna och konsten«. Föredrag vid Svenska stadsförbundets kongress i Malmö den 23 augusti 1945 av ordföranden i Statens Konstråd, direktör Åke Wiberg, Malmö. SKR.
10. Förändringarna på mellankrigs- och efterkrigstidens konstmarknad diskuteras utförligt i Gustavsson (2002).
11. Gustavsson (2002), 217–218.
12. Protokoll fört vid Statens Konstråds sammanträde den 6 december 1937, SKR.

ÅKE WIBERG OCH KULTUREN

1. Stensman, (1987), 5–6.
2. Ibid., 6–12. SOU 1936:50. Prop 1937:57, RIKS.

13. Enligt Gustaf Lindgrens beräkningar importerades 25 140 konstverk till Sverige under den aktuella sexmånadersperioden. Martin Gustavsson har utifrån det bevarade primärmaterialet reviderat denna uppgift och finner belägg för att 18 626 konstverk infördes i Sverige under andra halvåret 1938. Se Gustavsson (2002), 218–220.
14. Gustavsson (2002), 220–222.
15. Protokoll fört vid Statens Konstråds sammanträde den 27 oktober 1944, bilaga 8, P.M. angående import och tillverkning av mindervärdig konst. Skrivelse till Konungen den 21 oktober 1944, SKR.
16. Protokoll fört vid Statens Konstråds sammanträde den 13 februari 1945, bilaga 7, Brev från Malmö auktionsverk till Åke Wiberg 3 januari 1945, SKR.
17. Ibid.
18. Gustavsson (2002), 222–225, 312–313. När utredningens betänkande publicerades i SOU 1956:13, framgick tydligt att tiderna förändrats sedan 1940-talets mitt. Den tydliga värderingen av bra och dålig konst tio år tidigare var inte längre vare sig önskvärd eller möjlig och det var då inte möjligt att få gehör för ett exportförbud för den »undermåliga« konsten.
19. Yttrande av Åke Wiberg den 18 april 1945, angående anslag till Statens Konstråd. Yttrande av Åke Wiberg den 23 maj 1945 angående annexbyggnad till kansliet, RIKS.
20. Yttrande av Åke Wiberg den 18 april 1945 angående anslag till avlöningar vid Nationalmuseum, RIKS.
21. Anförande hållet av Statens Konstråds vice ordförande Ragnar Hjort den 23 september 1948, vid Åke Wibergs avgång som ordförande, SKR.
22. Stadgar för Stiftelsen Kungl. Gyttjebad- och brunnsanstalten Loka, LOKA. Lindqvist (1980). Bergmark (1991), s 420.
23. Tvåkammarriksdagen 1867–1970. Ledamöter och valkretsar 1 (1988), 84. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Stiftelsen Kungl. Gyttjebad- och brunnsanstalten Loka den 25 augusti och den 18 oktober 1950, LOKA.
24. Utkast till kommentar beträffande bokslut, avseende tiden 1/1–31/12 1949, pm av Åke Wiberg den 14 februari

1950. PM över det beräknade medelsbehovet för Stiftelsen Kungl. Gyttjebad- och brunnsanstalten Loka, LOKA.
25. Brev från Åke Wiberg till Carl Otterling den 15 februari 1950, LOKA.
26. Brev från Åke Wiberg till Carl Otterling den 20 februari 1950, LOKA.
27. Utkast till kommentar beträffande bokslut, avseende tiden 1/1-31/12 1949, pm av Åke Wiberg den 14 februari 1950. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Stiftelsen Kungl. Gyttjebad- och brunnsanstalten Loka den 25 augusti och den 29 oktober 1951, LOKA.
28. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Stiftelsen Kungl. Gyttjebad- och brunnsanstalten Loka den 10 maj och den 29 oktober 1951. LOKA. Bergmark (1991), 420-421.
29. Pm angående restaurering av vissa byggnader vid Loka Brunn i enlighet med förslag av byggnadsingenjör Nils Sjögren vid Örebro Läns Landsting den 4 december 1949, LOKA.
30. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Stiftelsen Kungl. Gyttjebad- och brunnsanstalten Loka den 29 oktober och den 17 december 1951, LOKA.
31. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Stiftelsen Kungl. Gyttjebad- och brunnsanstalten Loka den 16 januari, 2 mars och den 29 oktober 1951, LOKA.
32. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Stiftelsen Kungl. Gyttjebad- och brunnsanstalten Loka den 20 juli 1953, LOKA.
33. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Stiftelsen Kungl. Gyttjebad- och brunnsanstalten Loka den 16 juli 1953, LOKA.
34. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Stiftelsen Kungl. Gyttjebad- och brunnsanstalten Loka den 25 oktober 1955. Pm till Kungl. Pensionsstyrelsen den 25 mars 1955, LOKA.
35. Svenska Institutet i Athén, pm av Åke Wiberg, Staffan Wahlquists privata samling.
36. Ibid. Innan ett särskilt Istanbulinstitut bildats kom Labrandautgrävningen att lyda under Ateninstitutet.
37. Labrandautgrävningarna, pm av Åke Wiberg. Staffan Wahlquists privata samling.
38. Labranda-kommittén 1951, Protokoll över per capsulam fattade beslut den 2 maj 1951, LAB.

39. Labranda-kommittén 1951, Protokoll över per capsulam fattade beslut den 2 maj 1951, ekonomisk bilaga, LAB.
40. Labranda-kommittén 1951, Protokoll över per capsulam fattade beslut den 15 september 1951, LAB.
41. Labranda-kommittén 1953, Protokoll hållet vid sammanträde å slottet den 4 mars 1953, LAB.
42. Protokollsmaterial och korrespondens från Labranda-kommittén ger tydliga exempel på hur Åke Wiberg från 1953 successivt spelar en allt viktigare roll för utgrävningsarbetet.
43. Protokoll hållet vid Labranda-kommitténs sammanträde på Stockholms slott den 20 mars 1958, LAB.
44. Ibid.
45. Pm av den 2 december 1958 angående Labranda, av Åke Wiberg, LAB.
46. Pm ang konferenser vid sammanträde i Stockholm den 13 januari 1959 mellan första hovmarskalken Erik Wetter samt professorerna Einar Gjerstad, Krister Hanell och Åke Åkerström liksom överintendenten Åke Wiberg angående Labranda, av Åke Wiberg, LAB.
47. Brev från Åke Åkerström till Åke Wiberg den 12 mars 1959, LAB.
48. Brev från Åke Wiberg till Einar Gjerstad den 14 mars 1959, LAB.
49. Brev från Åke Wiberg till Åke Åkerström den 30 mars 1961 och den 10 april 1962, LAB.
50. Brev från Åke Wiberg till Åke Åkerström den 10 april 1962, LAB.
51. Protokoll fört vid konstituerande sammanträde med Föreningen Östasiatiska Museets Vänner den 1 februari 1960, ÖST.
52. Ibid.
53. Brev från Åke Wiberg till Östasiatiska Museets Nämnd den 21 augusti 1959. Brev från Bo Gyllensvärd till Åke Wiberg. Protokoll fört vid konstituerande sammanträde med Föreningen Östasiatiska Museets Vänner den 1 februari 1960, ÖST.
54. Brev från Åke Wiberg till Bo Gyllensvärd den 12 mars 1960, ÖST.
55. Åke Wiberg, Pm till herrar Carl Nordenfalk, Gösta Sellling och Bo Gyllensvärd den 24 maj 1961, ÖST.
56. Åke Wiberg, Pm angående samtal med kanslissekreterare Lindenbaum den 14 juni 1961, ÖST.

- 270 57. Föredragningspromemoria ang. Inskription å donatorstavla 8 april 1963, ÖST.
58. Åke Wiberg, Pm till Bo Gyllensvärd den 2 november 1961, ÖST.
59. Brev från Bo Gyllensvärd till Åke Wiberg den 8 november 1961, ÖST.
60. Åke Wiberg, Memorandum angående Östasiatiska Museet den 11 september 1961. Åke Wiberg, Pm angående fortsatta konferenser angående inredning den 20 september 1961, ÖST.
61. Åke Wiberg, Pm angående samtal med H. M. Konungen måndagen den 5 februari 1962, ÖST.
62. Brev från Åke Wiberg till Bo Gyllensvärd den 24 januari 1962, ÖST.
63. Pm angående samtal med H. M. Konungen måndagen den 5 februari 1962. Åke Wiberg, Pm till GN, GS och BG den 5 februari 1962, ÖST.
64. Åke Wiberg, Pm till BG angående Spegelsalen den 18 maj. Åke Wiberg, Pm med preliminära synpunkter beträffande inbjudningar till banketten den 18 maj 1963. Åke Wiberg, Utkast till förteckning över tilltänkta mottagare av den lilla plaketten den 8 april 1963, ÖST.

MECENATEN

1. Kuuse (1988), 166–168.
2. Nilsson (1971), 75–76.
3. *Ibid.*, 74–75.
4. Frågan hade också varit uppe till diskussion i Malmö Stadsfullmäktige, men staden hade av kostnadsskäl tvingats avböja erbjudandet att ta över marken. Vid denna diskussion bör Åke Wiberg ha fått en första kontakt med projektet.
5. Pm av den 21 oktober 1943 från Åke Wiberg till Malmö Strumpfabriks ledning, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
6. Brev från Åke Wiberg till Svenska Textilarbetarförbundets avd 15, Malmö den 12 december 1944, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
7. *Ibid.*
8. Denna typ av borgensåtaganden från bröderna Wiberg och Malmö Strumpfabrik verkar ha upphört från 1948 då den statliga låneverksamheten för nyproduktion omorganiserades.
9. Detta har detaljerat undersökts av Fälting (2001), 77–120. Detta exempel från NK:s verkstäder var inte heller unikt. Det förekom även att företag på andra orter engagerade sig i de anställdas bostadsbyggande. Vid de

- mellansvenska bruksorterna blev detta en förlängning av det flerhundraåriga patriarkala åtagandet att ordna bostäder åt de anställda.
10. Protokoll från extra bolagsstämma med Aktiebolaget Malmö Strumpfabrik i Malmö den 26 augusti 1940, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
 11. Protokoll från extra bolagsstämma med Aktiebolaget Malmö Strumpfabrik i Malmö den 20 september, 4 oktober, 3 november, 9 december, 10 december och den 20 december 1943, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
 12. Brev från Arvid Lindau till Åke Wiberg den 15 januari 1944, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
 13. Protokoll fört vid extra bolagsstämma med Aktiebolaget Malmö Strumpfabrik i Malmö den 20 januari 1944, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
 14. Protokoll, fört vid extra bolagsstämma med Aktiebolaget Malmö Strumpfabrik i Malmö den 22 februari 1944, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
 15. Ibid.
 16. Protokoll fört vid extra bolagsstämma med Aktiebolaget Malmö Strumpfabrik i Malmö den 31 januari 1945, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
 17. Bergmark (1991).
 18. Förteckning över gåvor 1 april – 30 juni 1949, Malmö Strumpfabriks arkiv. MSA. Erlander (2001), 356.
 19. Protokoll fört vid extra bolagsstämma med Aktiebolaget Malmö Strumpfabrik i Malmö den 26 april 1949, Malmö Strumpfabriks arkiv, MSA.
 20. Knut Agathon och Alice Wallenbergs äktenskap var barnlöst, vilket sannolikt underlättade uppbyggnaden av stiftelsens kapital.
 21. Sjögren (2004b), 55–60.
 22. Sjögren (2004a), 39–40.
 23. Wenner-Gren-stiftelserna skapades 1955 och Torsten och Ragnar Söderbergs stiftelser 1960. I början av 1960-talet tillkom även två nya Wallenbergstiftelser – Stiftelsen Marcus och Amalia Wallenbergs minnesfond 1960 samt Marianne och Marcus Wallenbergs stiftelse 1963.
 24. Stadgar för Åke Wibergs stiftelse § 2.

25. För närmare diskussion se bland annat Braunerhjelm & Skogh (2004).
26. Intervju med Anders Wiberg den 24 maj 2005.

EPILOG

1. Wiberg (1959d), 15.
2. Wiberg (1959d), 17–19.
3. Intervju med Anders Wiberg den 24 maj 2005.
4. Ibid. Åke Wibergs sjukdoms-erfarenheter finns samlade i *Differentialdiagnostiska överväganden in casu*, som utgavs på eget förlag 1959.
5. Intervju med Anders Wiberg den 24 maj 2005.
6. Wiberg (1959d), 13.
7. Ibid., 49.
8. Ibid., 50–54.
9. Ibid., 56.
10. Ibid., 61.
11. Intervju med Göran Mörner den 15 mars 2007.
12. Intervju med Anders Wiberg den 24 maj 2005.
13. Brev från Åke Wiberg till Jacob Wallenberg den 31 augusti 1955, Jacob Wallenbergs korrespondens, SEB.
14. Intervju med Anders Wiberg den 24 maj 2005. Intresset för och kunskapen om modern konst avspeglas framför allt i brevväxling mellan Åke Wiberg och medlemmarna i Statens Konst-
råds styrelse under 1940-talet.
15. Intervju med Göran Mörner den 15 mars 2007.
16. Korrespondens och annat material arkiverades noggrant men kastades tyvärr några år efter Åke Wibergs död.
17. Intervju med Göran Mörner den 15 mars 2007.
18. *Expressen* 19 november 1963.
19. Intervju med Anders Wiberg den 24 maj 2005 och Göran Mörner den 15 mars 2007.
20. Intervju med Göran Mörner den 3 juni 2004 och Anders Wiberg den 24 maj 2005.
21. Bouppteckning efter Åke Wiberg nr 117/1964, Värmlandsarkiv. Intervju med Göran Mörner den 15 mars 2007.

AKADEMIA

Fil. kand. vid Lunds universitet
1921

Jur. kand. vid Lunds universitet
1924

Medicine hedersdoktor vid
Lunds universitet 1957

Filosofie hedersdoktor vid
Göteborgs universitet 1958

NÄRINGSLIVSUPPDRAG

Vd och styrelseordförande i
Malmö Strumpfabrik samt ett
antal andra koncernföretag
Styrelseledamot i Industriför-
bundets textiltråd
Styrelseledamot i Industriför-
bundet

LOKALA POLITISKA UPPDRAG

Ledamot av Malmö stadsfull-
mäktige 1930-1947
Malmö stadsfullmäktige, vice
ordförande i drätselkamma-
rens finansavdelning, budget-
beredning

RIKSPOLITISKA UPPDRAG

Ledamot av riksdagens andra
kammare 1941-1949
Ledamot av Bankoutskottet

Vice ordförande i Bankout-
skottet

Ledamot av Särskilda utskottet

Deltagare i prins Bertils dele-
gation till Sydamerika
1946-1947

Svensk representant i inter-
nationella skiljenämnden
Sverige och Chile 1949

Sakkunnig i finansdepartemen-
tet 1940 och 1947

ÖVRIGA UPPDRAG

Ledamot av Nationalmusei-
utredningen 1944-1947

Ledamot av Kungliga Teaterns
styrelse 1943-1950

Ordförande i Statens konstråd
1944-1948

Överintendent vid H. M.

Konungens hov från 1950

Skattmästare och styrelseleda-
mot vid Svenska Institutet,
Aten, 1948-1963

Styresman i Kungliga gyttje-
bad- och brunnsanstalt
Loka 1948-1956

Ordförande i Östasiatiska
museets nämnd 1959-1963

UTMÄRKELSER

- Minnestecken instiftat med
anledning av H. M. Konung
Gustaf V:s 90-årsdag
(GV:sJmtII)
- Kommendör med Stora Korset
av Kungl. Nordstjerneorden
(KmstkNO)
- Kommendör av Vasaorden av
första klassen (KVO1kl)
- Storkors av Mexikanska Azte-
kiska Örnens orden, andra
klassen (StkMexÖO2kl)
- Storofficer av Chilenska orden
Al Mérito (StOffChilAM)
- Kommendör av Italienska
Kronorden (KItKro)
- Kommendör av Venezuelas
Bolivarorden (KVenBO)
- Kommendör av Colombianska
Boyacá-orden av första
klassen (KcolBO1kl)
- Kommendör av Brasilianska
Södra Korsets orden
(KBrassSKO)
- Kommendör av Danska Danne-
brogorden (KDDO)
- Kommendör av Finlands
Lejon-orden (KFinLo)

1941

Nr 283 i anledning av Kungl.

Maj:ts proposition, nr 173,
med förslag till förordning
om krigskonjunkurskatt för
år 1941 m.m.

Nr 297 i anledning av Kungl.

Maj:ts proposition, nr 191,
angående åtgärder för utjäm-
ning av marknadspriserna å
vissa förnödenheter m.m.

1942

Nr 67 om rätt till avdrag vid
taxering enligt förordningen
om statlig inkomst- och för-
mögenhetsskatt för gåva till
sjövärnets.

Nr 68 angående beskattning av
vissa tidskrifter.

Nr 304 i anledning av Kungl.

Maj:ts proposition, nr 210,
angående den fortsatta
utbyggnaden och organisa-
tionen av landets försvars-
krafter.

Nr 316 i anledning av Kungl.

Maj:ts proposition, nr 210,
angående den fortsatta ut-
byggnaden och organisatio-
nen av landets försvarskrafter.

Nr 317 i anledning av Kungl.

Maj:ts proposition, nr 210,
angående den fortsatta
utbyggnaden och organisatio-
nen av landets försvarskrafter.

Nr 350 i anledning av Kungl.

Maj:ts proposition, nr 210,
angående den fortsatta ut-
byggnaden och organisationen
av landets försvarskrafter.

275

1943

Nr 32 om införande av viss rätt
till avdrag enligt förordningen
om statlig inkomst- och för-
mögenhetsskatt för gåva till
Sveriges landstormsförening-
ars centralförbund, frivilliga
motorcykelkåren och riks-
förbundet Sveriges lottakår.

Nr 33 om förlängd giltighetstid
för gällande bestämmelser
om rätt till avdrag enligt för-
ordningen om statlig inkomst-
och förmögenhetsskatt för
belopp som givits såsom gåva
för luftvärnets.

Nr 57 om lagstiftning om okyn-
nes och skadegörande hundar.

Nr 133 angående revision av
varumärkes- och firmalag-
stiftningen.

- 276 Nr 200 om viss ändring i lagen om sterilisering.
- Nr 359 i anledning av Kungl. Maj:ts proposition, nr 193, med förslag till förordning om krigskonjunkturskatt för år 1943 m.m.
- Nr 364 i anledning av Kungl. Maj:ts proposition, nr 198, angående vissa anslag till hovrätterna, häradsrätterna och vattendomstolarna.
- 1944
- Nr 34 angående viss ändring i gällande bestämmelser om besvär enligt kommunal-lagarna.
- Nr 35 angående förtydligande av gällande bestämmelser om besvärns anhängiggörande i kommunala mål.
- Nr 97 angående utredning om sådan ändring i gällande lagstiftning, att förverkande av egendom m.m. måtte kunna ådömas brottsling, som förklaras strafflös på grund av sådana omständigheter, som omförmäles i 5 kap. strafflagen.
- Nr 357 angående förbättrande av förutsättningarna för den matematiska-naturvetenskapliga forskningen i Sverige.
- Nr 378 angående utredning rörande frågan om ändamåls-enligheten av ny gällande lagstiftning angående alkoholhaltiga drycker.
- Nr 384 angående beskattning av tidskrifter.
- Nr 385 angående utvidgning av gällande bestämmelser om begränsning i vissa fall av skatt till staten att gälla även kommunalutskylder.
- Nr 435 i anledning av Kungl. Maj:ts proposition, nr 43, med förslag om djurskydd m.m.
- Nr 468 i anledning av Kungl. Maj:ts proposition, nr 185, angående vissa avlönings-m.fl. anslag under riksstatens fjärde huvudtitel för budget-året 1944/45.
- 1945
- Nr 209 om förhöjning av årsarvodet till direktören vid konsthögskolan.
- Nr 210 om anslag till täckande av Statens konstnärskostnader.
- Nr 211 om anslag till konstnärlig utsmyckning av viss plats vid kanslihuset i Stockholm.
- Nr 212 om vissa anslag till folkliga musikskolan i Arvika.
- Nr 213 om inrättande av vissa befattningar vid Nationalmuseum.
- Nr 214 om anslag till anordnande av vandringsutställningar.
- Nr 215 om höjning av anslaget till underhåll och ökande av samlingarna vid Nationalmuseum.

Nr 274 om undantagande från skatteplikt av viss ersättning, som utgår på grund av tvångsvis gjord upplåtelse av mark, tillhörande jordbruksfastighet.

Nr 275 om rätt till allmänt avdrag vid inkomsttaxering för periodiskt understöd eller därmed jämförlig periodisk utbetalning till annans undervisning och uppfostran.

Nr 276 om ändring av gällande bestämmelser om rätt till allmänt avdrag vid inkomsttaxering för vissa försäkringspremier.

Nr 277 om viss ändring i 20 § förordningen angående stämpelavgiften.

1946

Nr 195 om beredande av ökad möjlighet att i besvärsväg ernå förnyad prövning av frågor om kommunala tjänstetillsättningar.

Nr 198 angående förefintliga reservationer å driftsbudgeten och outnyttjade anslag å kapitalbudgeten m.m.

Nr 243 om anslag till bidrag till kostnaderna för utbyte av i landsortsmuseer deponerade konstverk från Nationalmuseum.

Nr 274 om viss ändring av 6 kap. 18 § 1 mom. Vägtrafikstadgan.

Nr 302 om återinförande genom postverkets försorg av utbärning av värdepost.

Nr 409 i anledning av Kungl. Maj:ts proposition, nr 75, med förslag till lag med särskilda bestämmelser om begränsning av vinstutdelning från aktiebolag m.m.

Nr 470 i anledning av Kungl. Maj:ts proposition, nr 210, med förslag om krigskonjunkturskatt för år 1946.

Nr 524 i anledning av Kungl. Maj:ts proposition, nr 261, med förslag till lag angående ändring i vissa delar av lagen den 6 juni 1930 (nr 251) om kommunalstyrelse på landet m.m.

Nr 537 i anledning av Kungl. Maj:ts proposition, nr 274, med förslag till vissa ändringar i civila avlöningsreglementet.

1947

Nr 493 i anledning av Kungl. Maj:ts proposition, nr 272, angående vissa anslag till universiteten och den medicinska undervisningen m.m.

Nr 494 i anledning av Kungl. Maj:ts proposition, nr 210, angående den fortsatta utbyggnaden och organisationen av landets försvarskrafter.

Nr 495 i anledning av Kungl. Maj:ts proposition, nr 272,

angående vissa anslag till universitetet och den medicinska undervisningen m.m.

Nr 496 i anledning av Kungl.

Maj:ts proposition, nr 272, angående vissa anslag till universitetet och den medicinska undervisningen m.m.

Nr 497 i anledning av Kungl.

Maj:ts proposition, nr 272, angående vissa anslag till universitetet och den medicinska undervisningen m.m.

1948

Nr 179 angående åtgärder för effektivisering av förberedelsen till och införandet av Sveriges handelsförhandlingar.

Nr 354 om anvisande av särskilt anslag till Statens konstråd: Omkostnader.

Nr 355 angående bestämmelser om ersättning för parts kostnader i mål och i ansökningsärenden som handläggs av förvaltningsdomstol eller annan offentlig myndighet.

Nr 357 om ökat anslag till Utrikesdepartementet: Avlöningar.

Nr 358 angående anslag till inköp av konst och konstindustri för utsmyckning av svenska beskickningar.

Nr 364 angående upphävandet av restriktionerna i fråga om utskänkning å restauranger med spriträttigheter.

Nr 371 om översyn av gällande aktiebolagslag.

Nr 450 i anledning av Kungl.

Maj:ts proposition, nr 152, angående anslag för budgetåret 1948/49 till avlöningar vid universitetet i Uppsala och Lund m.m.

Nr 451 i anledning av Kungl.

Maj:ts proposition, nr 152, angående anslag för budgetåret 1948/49 till avlöningar vid universitetet i Uppsala och Lund m.m.

1949

Nr 240 om ökat statsbidrag till Svenska institutet för kulturellt utbyte med utlandet.

Nr 241 om upprättandet av en självständig diplomatisk representation i Uruguay.

Nr 249 angående förstärkning av statens organisationsnämnd.

Nr 252 om ökat anslag till Nationalmuseum: Underhåll och ökande av samlingarna.

Nr 253 om ökat anslag till avsättning till lotterimedelsfonden.

Nr 284 om översyn av gällande aktiebolagslag m.m.

Nr 285 om översyn av nuvarande skadeståndsregler avseende ideell skada och hinder eller brist i den skadades näring.

Otryckta källor

Labrandakommitténs arkiv

(LAB), privat förvaring

Pontus Hellström

Landsarkivet i Göteborg (LAG)

Hvitfeldska Högre Allmänna

Läroverks arkiv

Lunds universitetsbibliotek,

Lund (LUB)

Ernst Wehtjes arkiv, hand-
skriftsavdelningen

Erik Hagbergs arkiv, hand-
skriftsavdelningen

Malmö Stadsarkiv, Malmö (MSA)

Malmö Strumpfabriks arkiv

Moderata samlingspartiets
arkiv

Ungsvenska föreningen i

Malmö arkiv

Riksarkivet, Stockholm (RA)

Moderata samlingspartiets
arkiv

SEB:s arkiv, Täcku udden,

Stockholm (SEB)

Jacob Wallenbergs korre-
spondens

Richard Julins korrespondens

Direktionens dossier, serie II

Statens konstråds arkiv,

Stockholm (SKR)

Styrelsens protokoll

1944-1948.

Centrum för Näringslivshistoria, 279

Stockholm

Tidningslägg för Malmö

Strumpfabrik och AB Borgen

Stiftelsen Kungliga gyttjebad-

och brunnsanstalten Loka

Brunn, Loka (LOKA)

Protokoll och korrespondens

1948-1955

Värmlandsarkiv, Karlstad

Mellansysslets domsaga

häradsrätt. Bouppteckning

efter Åke Wiberg nr 117/1964

Wahlquist Staffan, privat

samling

Åke Wibergs efterlämnade

PM

Östasiatiska museets arkiv,

Stockholm (ÖST)

Museichefen Bo Gyllensvärds

korrespondens med över-

intendenten Åke Wiberg

Åke Wibergs efterlämnade

handlingar angående musei-

byggnaden (1961-1963)

Tryckta källor

Förvaltningsaktiebolaget

Borgen, årsredovisningar

1950-1963

Malmö stadsfullmäktige proto-

koll 1930-1947 (MS)

280 Riksdagstryck 1940–1949
(RIKS)

SFS 1941:251 förordning om
varuskatt

Svenska Aktiebolag och enskilda
banker

Årsredovisningar för AB Borgen

Årsredovisningar för Malmö
Strumpfabrik

Litteratur

Ahlgren, S. (1940), *Veckopressen
och folket*. Stockholm.

Andersson, L. I. (2003), *Tradi-
tion och förändring. Den skånska
högern i dess borgerliga omgiv-
ning 1928–1936*. Lund.

Arnér, T. (2004), *AB Malmö
Strumpfabrik*. Dokumentation
vid Malmö Museer. Malmö.

Bengtsson, T. (1980), *Industri
under avspärrning. Studier i
svensk textilproduktion
1935–1950*. Lund.

Bergmark, M. (1991), *Bad och bot.
Om vattnet som läkemedel och
njutningsmedel*. Stockholm.

Bjurling, O. (red.) (1989), *Malmö
stads historia från 1914–1939*.
Malmö.

Braunerhjelm, P. & Skogh, G.
(2004), »Introduktion, resul-
tat och slutsatser«, i Brauner-
hjelm, P. & Skogh, G. (red.)
(2004), *Filantropi och ekono-
misk tillväxt*. Stockholm.

Braunerhjelm, P. & Skogh, G.
(red.) (2004), *Filantropi och
ekonomisk tillväxt*. Stockholm.

Bringmark, G. (1962), *Från
dagaträl till medborgare. Malmö
stadsfullmäktige 100 år*. Malmö

Carlsson, S. & Rosén, J. (1961),
Svensk historia del 2. Stockholm.

Gustavsson, M. (2002), *Makt och
konstsmak. Sociala och politiska
motsättningar på den svenska
konstmarknaden 1920–1960*
(disputationsupplaga).
Stockholm.

Erlander, T. (2001), *Dagböcker
1945–1949*. Utgivna av Sven
Erlander. Hedemora.
Expressen 19 november 1963.

Fälting, L. (2001), *Småhusfinansi-
ering. En studie av kommunens,
statens och enskilda aktörers
riskhantering i Nyköping
1904–1948*. Uppsala.

Kristensson, F. (1946), *Studier
i svenska textila industriers
struktur*. Stockholm.

Kuuse, J. (1988), *Billingsfors.
Ett dalsländskt bruk under 250
år 1738–1988*. Billingsfors.

Larsson, M. (2003), *Å&Å-Dröm-
fabriken. Från fiction till fakta
1906–1990*. Stockholm.

Larsson, M., Lönnborg, M. &
Svärd, S.-E. (2005), *Den svenska
försäkringsmodellens uppgång och
fall*. Stockholm.

Lewin, L. (1970), *Planhushåll-
ningsdebatten*. Stockholm.

Lindgren, H. (1988), *Bank,
investmentbolag, bankirfirma.
Stockholms Enskilda Bank
1924–1945*. Stockholm.

- Lindgren, H. (2007), *Jacob Wal-
lenberg 1892–1980*. Stockholm.
- Lindqvist, A. (1980), *Loka,
offerkillan som blev »kungens
brunn« och en modern kurort*.
Kumla.
- Milward, A. (1965), *The German
Economy at War*. London.
- Mattsson, A. (1994), *Arvet, från
Lindman till Bildt*. Göteborg.
- Modéer, K. Å. (2002), *Patriot i
gränsland. Einar Hansen – en-
treprenör och mecenat*. Malmö.
- Månsson, O. (1976), *Industriell
beredskap. Om ekonomisk för-
svarsplanering inför andra
världskriget*. Stockholm.
- Nilsson, C. A. (1971), *Malmö
strumpfabrik – en återblick*.
Malmö.
- Nilsson, T. (2004), *Mellan arv
och utopi. Moderata vägval
under hundra år, 1904–2004*.
Stockholm.
- Olsson, S. (2000), *Den svenska
högerans anpassning till demo-
kratin*. Uppsala.
- von Schoultz, G. & Tham, L.
(1968), *Slott och herresäten i
Sverige. Västergötland, Dalsland
och Värmland*, del II. Malmö.
- Sjögren, H. (2004a), »Svenska
stiftelser«, i Braunerhjelm, P.
& Skogh, G. (red.) (2004),
*Filantropi och ekonomisk till-
växt*. Stockholm.
- Sjögren, H. (2004b), »En stor-
svensk donation«, i Brauner-
hjelm, P. & Skogh, G. (red.)
(2004). *Filantropi och ekono-
misk tillväxt*. Stockholm.
- SOU 1936:50. Betänkande och
förslag angående beredande
av vidgade arbetsuppgifter
för svenska konstnärer.
Stockholm.
- SOU 1949:39. Betänkande angå-
ende statens konstsamlingars
organisation och lokalbehov,
avgivet av Nationalmusei-
utredningen.
- SOU 1956:13. Utdrag ur konst-
bildning i Sverige.
- Stenlås, N. (1998), *Den inre kret-
sen. Den svenska ekonomiska eli-
tens inflytande över partipolitik
och opinionsbildning 1940–1949*.
Lund.
- Stensman, M. (red.) (1987),
»Konsten är på väg att bli
allas ...« *Statens konstråd
1937–1987*. Stockholm.
- Sundell, Å. (1989), *Den svenska
högerans assimilering av ekono-
misk liberalism. Studier kring
en ideologisk förändringsprob-
lematik*. Lund.
- Söderpalm, S.-A. (1970), *Wallen-
berg och Branting*. Lund.
- Söderpalm, S.-A. (1976) *Direk-
törsklubben. Storindustrin i
svensk politik under 1930- och 40-
talen*. Stockholm.
- Thunholm, L.-E. (2005), *Flydda
tider*. Stockholm.
- Tvåkammarriksdagen 1867–1970.
Ledamöter och valkretsar*, del I
(1988). Stockholm.

- Wiberg, Y. (1944), *Bjärasläkten* II, utgiven av Åke Wiberg efter författarens död. Malmö.
- Wiberg, Y. (1958), *Bjärasläkten* I, utgiven av Åke Wiberg efter författarens död. Malmö.
- Wiberg, Å. (1959a), *När klockorna klämta*. Malmö.
- Wiberg, Å. (1959b), *En herrgårdsidyll*. Malmö.
- Wiberg, Å. (1959c), *Attavara*. Malmö.
- Wiberg, Å. (1959d), *Differentialdiagnostiska överväganden in casu*. Malmö.
- Wiberg, Å. (1960a), *Apertin. En Värmlandsgårds historia*. Malmö.
- Wiberg, Å. (1960b), *Magnus Wiberg*. Malmö.
- Wiberg, Å. (1961), *Apertin, en bilderbok*. Malmö.
- Wärenstam, E. (1965), *Sveriges nationella ungdomsförbund och högern 1928–1934*. Stockholm.

Intervjuer

- Mörner, Göran, 3 juni 2004, 15 mars 2007, 17 maj 2007.
- Wahlquist, Staffan, 1 oktober 2002 (utförd av Håkan Lindgren).
- Wiberg, Anders, 24 maj 2005.

- Adolfsson, Gunnar 86
 Ahlgren, Stig 106, 260, 280
 Andersson, Ebon 86
 Andersson, Gustaf 138
 Andersson, Olof 86
- Bachman, Hans-Erik 127
 Bagge, Gösta 79, 80, 90, 91
 95, 181
 Berg, Olof 205
 Berggren, Eric 206, 207, 20
 Berglöf, bankdirektör 136
 Bergman, Per 52, 59
 Bergström, Karl Anton 86
 Bertil, prins 119, 160, 273
 Beskow, hovrättsråd 135
 Bladh, Erik 86
 Borelius, Aron 233
 Branting, Hjalmar 36
 Browald, Ernfrid 173
 Böök, Klas 111
- Carlbom, lärare 28
 Carling, notarie 76
 Chamberlain, Neville 72
 Christensson, Carl 86
 Christiernsson, Nils 77, 78
 C:son Herslow, Ernst 43, 4
 91, 136, 139, 140, 177
- Dieden, Gustaf 43
- Domö, Fritiof 80, 88, 90, 91
 von Dyck, Anthonis 252
- Engberg, Arthur 179, 181,
 192, 217
 Engwall, Lars 9
 Ericsson, Elof 112, 261
 Erlander, Sven 280
 Erlander, Tage 78, 86, 87, 88,
 233, 257, 271, 280
- Fagerholm, Per-Hjalmar 63,
 195, 196
 Fahlman, Georg 85, 86
 Faxe, Cornelius 43
 Flodin, Johan Magnus 21
 Flodin, Josephine 21
 Flodin, Thyra 21
 Flygare, Eugene 44, 50, 59
 Forssell, Arne 40, 41, 52
 Franco, Francisco 118
- Gauguin, Paul 252
 Gjerstad, Einar 269
 Gröné, Otto 45, 46, 76
 Gustaf V 202
 Gustaf VI Adolf 200, 202, 203
 Gustavsson, Martin 267, 280
 Gyllenkrok, Nils 126, 262
 Gyllensvärd, Bo 211, 213, 269,
 270, 279

- 284 Hagberg, Erik 43, 45, 56, 66, 75,
76, 77, 78, 79, 85, 86, 87, 255,
256, 257, 279
Hagberg, Hilding 118
Hammar skjöld, Dag 111, 163
Hammar skjöld, Sven 162
Hanell, Krister 269
Hansson, Per Albin 80
Hedberg, Peter 9
Hedelius »Skvapan«, klass-
föreståndare 9
Hellström, Pontus 9, 279
Hinsworth, Harold P. 242
Hitler, Adolf 66, 67, 70, 71,
72, 256
Hjort, Ragnar 192, 267
Holmström, Märta, se Wiberg,
Märta
von Horn 112, 261
Husberg, Tore 65, 256
Huss, Ragnar 86
Hülpers, Torsten 63
- Jakobsson, Herbert 203
Jegerhjelm, Märtha, se Wiberg,
Märtha
Jeppsson, Ola 19
Jonsson, Lars 9
Josephson, Wilhelm 124
Julin, Richard 132, 133, 134,
135, 137, 174, 175, 262, 263,
266, 279
Jung, Helge 17
Jungerhem, Sven 9
Jungstedt, Kurt 227
Jönsson, Folke 86
- Kalderen, Rudolf 214
Kennedy, John F. 250
- Lagerlöf, Selma 86
Lamm, Gustaf 125, 132, 138,
149, 150
Landgren 60
Levin, Kurt 123, 124, 125, 128,
129, 130, 131, 132, 138, 139,
141, 149, 257, 259
Liljenfeldt, Deta 9
Lindahl, Erik 111
Lindau, Arvid 227, 228, 229, 271
Lindell, Tore 127
Lindgren, Gustaf 185, 266, 267
Lindgren, Håkan 9, 262, 280,
281
Lindholm, Elmo 51, 52
Lindman, Arvid 38, 40, 52
Lindskog, Claes 77, 78, 86
Lindström, Sigfrid 127, 128,
130, 131, 132, 138
Lundberg, Erik 111
Lundberg, Sven 79, 85
Lundberg, Sven Emil 86
Lundvik, Wilhelm 258
Löwbeer, Nils 180, 181
- Malmqvist, advokat 136
Malmström, Sune 91
Mazzetti-Nissen, Gösta 175
Myrdal, Gunnar 95, 118
Mörner, Göran 5, 9, 18, 247,
250, 262, 265, 272, 282
- Netzén, Gösta 86
Nilsson, Carl Axel 49, 50, 51,
52, 60, 63, 124
Nilsson, Carl Olof 86
Nilsson, Karl Johan 86
Nordborg 112

- Nordenfalk, Carl 215, 269
 Nordenson, Harald 81, 95, 96,
 103, 177, 258
 Norström, Alf 158, 159
- Ohlin, Bertil 95
 Olsson, Anders 76, 77
 Olsson, Werner 202
 Ostelius, Hans 211
 Otterling, Carl 195, 196, 197,
 202, 268
- von Platen, Gustav 76
 Perlinge, Anders 9
 Persson, Axel W. 203, 204
 Pettersson, kamrer 125
 P:son Wetter, Erik 206, 269
- Reed, Philip 164, 165
 Rubens, Peter Paul 252
 Roos, Axel 44, 125, 127, 128
 Rylander, borgmästare 101
- Samuelsson, Victor 138, 139, 140
 Sandler, Rickard 113
 Selling, Gösta 269
 Sjögren, Nils 198, 268
 Sjöholm, Carl-Willy 160, 173,
 204, 206, 208
 Skarped, Maria 9
 Sköld, Otte 247
 Sköld, Per Edvin 17, 102, 103,
 259
 Stenlås, Niklas 258
 Stenmark, rådmän 135
 Sundén, Ragnar 110
 Svennilsson, Ingvar 111
 Svensson, Hjalmar 97, 258
- Säflund, Gösta 204, 205, 206
 Söderberg, Ragnar 235, 271
 Söderberg, Torsten 235, 271
- Tancred, John 63, 138
 Terberg, Albert 123, 170, 172,
 265, 266
 Thomson, Arthur 206, 227
 Thunholm, Lars-Erik 103, 259,
 281
 Tintoretto 252
 Topelius, Georg Z. 206
 Trulsdotter, Elna 19
 Trygger, Ernst 38
- Wahlquist, Ernst »Erse« 123,
 129, 132, 170, 246, 262
 Wahlquist, Lars 170, 171
 Wahlquist, Marianne 246
 Wahlquist, Staffan 9, 256, 258,
 259, 261, 262
 Wallenberg, Alice 11, 213,
 234, 271
 Wallenberg, Axell 263
 Wallenberg, Jacob 123, 125, 128,
 129, 131, 132, 167, 170, 171,
 174, 175, 176, 177, 246, 262,
 263, 265, 266, 272, 279,
 Wallenberg, Knut 11, 213, 234
 Wallenberg, Knut Agathon
 234, 271
 Wallenberg, Marcus jr 91, 134,
 271, 271
 Wehtje, Ernst 76, 91, 162, 177,
 178, 255, 279
 Wehtje, Ernst jr 45, 55, 56, 255
 Wenner-Gren, Axel 235, 271
 Westholm, Alfred 298, 209

Wiberg, Ann 66, 241
Wiberg, Anders 9, 78, 173, 175,
241, 242, 250, 253, 257, 262,
263, 265, 266, 272,
Wiberg, Arne 253
Wiberg, Bertil 253
Wiberg, Cajsa 22
Wiberg, Elna 20
Wiberg, Hjalte 20, 21, 22, 25,
157
Wiberg, Jan 66, 241
Wiberg, Magnus 22, 25, 26, 27,
88, 150, 156, 160, 167, 168,
224, 225, 240, 282
Wiberg, Margot 21
Wiberg, Martin 19
Wiberg, Märta, född Holmström
33, 66, 170, 172, 176, 241
Wiberg, Märtha, född Jeger-
hjelms 246, 247, 251
Wiberg, Tage 157, 158, 159, 253
Wiberg, Theodor 157, 253
Wiberg, Truls 19, 20, 25, 28, 29
Wiberg, Yngve 20, 21, 22, 23, 24,
25, 27, 29, 30, 35, 157, 253
Wiberg, Valram 253
Widell, Sten 214
Wigforss, Ernst 111
Wilhelmsson, Folke 158
Winberg, major 136
Winkler, Nils 75, 76
Vougt, Allan 86

Åkerberg, Harald 94
Åkerman, Ivar 55
Åkerman, Oscar 162
Åkerström, Åke 208, 209, 269

AKE WIBERG är idag en ganska okänd person. Icke desto mindre spelade han från det tidiga 1930-talet till början av 1960-talet en viktig roll för såväl politisk som ekonomisk utveckling i Malmörregionen. Som ägare till Malmö Strumpfabrik kom han att driva ett av de större textilföretagen i området, och genom sitt politiska engagemang bidrog han bland annat till att rensa högerpartiet från nazistiska sympatisörer.

Politiken tog honom under 1940-talet till riksdagens andra kammare, men på grund av sjukdom tvingades han efter knappa tio år att lämna sitt uppdrag. Det sista dryga decenniet av sitt liv ägnade han med frenesi åt olika kulturella engagemang, bland annat för Statens Konstråd och Östasiatiska Museet. Åke Wiberg var en man med viljestyrka och personlighet som inte verkar ha lämnat många oberörda.

GML FÖRLAG

ISBN 978-91-7353-219-8

9 789173 532198